

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно
03/2025 (31.03.2025)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/louu-2025-03

Адреса редакції
вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Голова Редакційної ради

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: <https://pravoua.com.ua/>

Емейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “Право України” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory) (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних EBSCO Publishing, Inc. (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus International (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних HeinOnline (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук ERIH PLUS
(European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Дециденді”, Інформаційні технології “Ратіо Дециденді”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець

© Юридичне видавництво “Право України”

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ HONORIS CAUSA

Співголови Ради

ЮРІЙ ШЕМШУЧЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАН України, акад. НАПрН України; ВІЛЬЯМ Е. БАТЛЕР (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МИКОЛА КОЗЮБРА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Селванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сиренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, акад. НАПрН України; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Руслан Стефанчук (голова), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломоєць (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Резнікова (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф.; Ольга Дем'яненко (заст. головного редактора); Наталія Антонюк, к. юрид. наук., доц.; Крістіан фон Бар (CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Барабаш, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександр Батанов, д. юрид. наук, проф.; Юрій Баулін, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Бєвзенко, д. юрид. наук, проф.; Ігор Бойко, д-р юрид. наук, проф.; Олександр Брєстл (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); Тетяна Вільчик, д. юрид. наук, проф.; Юрій Галаєвський, засл. юрист України; Марсело Галуппо (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Головатий, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; Оксана Грищук, д. юрид. наук, проф.; Дмитро Гудима, к. юрид. наук., доц.; Борис Гулько, засл. юрист України; Олександр Дроздов, д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Анатолій Заєць, д. юрид. наук, проф., чл.-кор.

НАПрН України; Володимир Зубар, к. юрид. наук, доц.; Амір Ібрагім Алієв, д. юрид. наук, проф. (Азербайджан); Оксана Капліна, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Кологойда, д. юрид. наук, проф.; Тетяна Комарова, д. юрид. наук, проф.; Олексій Кот, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олена Кохановська, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Станіслав Кравченко, к. юрид. наук; Василь Крат, к. юрид. наук, доц.; Олексій Кресін, д. юрид. наук, проф.; Наталя Кузнецова, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Павло Кулинич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Микола Кучерявенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Ірина Куян, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; Дмитро Лубинець, д. філософії; Дмитро Луспенник, к. юрид. наук., доц.; Павло Любченко, д. юрид. наук, проф.; Роман Майданик, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Максимов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Матвійчук, українська правознавиця; Сергій Мінченко, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; Анатолій Мірошніченко, д. юрид. наук, проф.; Віра Михайленко, к. юрид. наук.; Лідія Москвич, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Музика, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Носік, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Наталя Онщенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Пархоменко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Петро Пацурківський, д. юрид. наук, проф.; Олег Первомайський, к. юрид. наук., доц.; Олександр Петришин, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Роман Петров, д. юрид. наук, проф.; Пилип Пилипенко, д. юрид. наук, проф.; Сергій Погрівний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олег Подцерковний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Борис Поляков, д. юрид. наук, проф.; Юрій Притика, д. юрид. наук, проф.; Сергій Рабінович, д. юрид. наук, проф.; Лариса Рогач, к. юрид. наук; Михайло Савчин, д. юрид. наук, проф.; Світлана Сербогіна, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександр Скрипнюк, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Ксенія Смирнова, д. юрид. наук, проф.; Михайло Смокович, д. юрид. наук; Інна Спасибо-Фатєєва, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Марина Стефанчук, д. юрид. наук; Микола Стефанчук, д. юрид. наук, доц.; Хірохіде Такікава (Hiromide Takikawa), Prof. (Japan); Михайло Теплюк, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; Олег Ткачук, д. юрид. наук, доц.; Вячеслав Труба, д. юрид. наук, проф.; Віталій Уркевич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Спиридон Флогатіс (SPYRIDON FLOGATIS), Ph.D. in Law, Prof. (Greece); Євген Харитонов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Сергій Харитонов, д. юрид. наук, проф.; Наталя Хуторян, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чиріч (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ, ПАРТНЕРИ

(Serbia); ВАЛЕРІЙ ШЕПІТЬКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
ОКСАНА ЩЕРБАНЮК, д. юрид. наук, проф.; ЯЧІКО ЯМАДА (YACHIKO YAMADA),
Prof. (Japan); ОЛЕКСАНДРА ЯНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУУ “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”.

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:
“ПОСТУП УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
РОЛЬ АКАДЕМІЧНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ”

ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК
Вступ до актуальної теми 9

*I. Концептуальні засади дослідження міжнародної правосуб'єктності України
у процесі набуття статусу кандидата на членство в Європейському Союзі*

ОЛЕГ МАРЦЕЛЯК
Конституційна реформа як важливий чинник конституціоналізації
європейського курсу України 15

НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, ВОЛОДИМИР ДЕМИДЕНКО
Україна – рушійна сила утвердження свободи, демократії, безпеки,
прав людини та верховенства права як першооснови нового світового
і європейського правопорядку 25

ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК
Віддане служіння науці та Україні:
життєвий і професійний шлях академіка Володимира Корецького 43

*II. Ціннісний вимір поступу України на шляху до членства в Європейському Союзі:
доктринальна основа, теоретичні та практичні проблеми*

НАТАЛІЯ ОНІЩЕНКО, ЛЕСЯ МАЛЮГА, МАРИНА БУЛКАТ
Забезпечення гендерної рівності: модерація суспільного діалогу,
виклики та інструменти їх подолання. 57

НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО
Членство в Європейському Союзі як один з механізмів забезпечення
національної безпеки. 69

АНЖЕЛІКА КРУСЯН
Конституційно-правова свобода людини як мета
сучасного українського конституціоналізму:
науково-доктринальний аналіз у контексті синергії з цінностями ЄС . . . 82

Зоя Загиней-Заболотенко
Кримінальна відповідальність за господарський колабораціонізм
(частина 4 статті 111¹ Кримінального кодексу України) vs право
на працю громадян України на тимчасово окупованих територіях. 97

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 3 • 5-6

ЗМІСТ

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Володимир Нікіфоренко
Політико-правові ідеї Конституції Миколи Міхновського 113

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Крістіна Айріян
Аналіз застосування рішень Конституційного Суду України
Верховним Судом: за виключними обставинами 123

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Алла Дворніченко
Цивільно-правові аспекти регулювання цифрового середовища 137

ПЕРСОНАЛІЇ

Олександр Скрипніюк
Наукова спадщина академіка Юрія Шемшученка і державотворення:
інтеграція науки та освіти 151

Анатолій Заєць
Науковий спадок видатного українського вченого-правознавця,
педагога Миколи Козюбри 161

РЕЦЕНЗІЇ

Анатолій Колодій
Трансформація правотворчої діяльності у фокусі юридичної науки:
сучасні виклики та перспективи
(рецензія на монографію “Оптимізація правотворчої діяльності:
теоретико-прикладні засади”
за загальною редакцією Н. М. Пархоменко) 171

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Право на обов’язкову частку у спадщині – це суб’єктивне
майнове право окремих спадкоємців першої черги отримати
певну частку у спадщині незалежно від змісту заповіту 175

www.pravona.com.ua

Актуальна тема наступного номера:
“ПОСТУП УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
РОЛЬ АКАДЕМІЧНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ (ПРОДОВЖЕННЯ)”

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“UKRAINE’S PROGRESS ON THE WAY TO EUROPEAN UNION MEMBERSHIP:
THE ROLE OF ACADEMIC LEGAL SCIENCE”

OLEKSANDR SKRYPNIUK Introduction to the Central Topic.	9
<i>I. Conceptual Foundations for the Study of Ukraine’s International Legal Personality in the Process of Obtaining Candidate Status for European Union Membership</i>	
OLEH MARTSELIAK Constitutional Reform as a Key Factor in the Constitutionalization of Ukraine’s European Course	15
NATALIIA KAMINSKA, VOLODYMYR DEMIDENKO Ukraine is a Driving Force in the Establishment of Freedom, Democracy, Security, Human Rights and the Rule of Law as the Fundamental Principles of a New World and European Legal Order.	25
OLEKSANDR SKRYPNIUK Dedicated Service to Science and Ukraine: Life and Professional Path of Academician Volodymyr Koretsky	43
<i>II. The Value Dimension of Ukraine’s Progress Toward European Union Membership: Doctrinal Foundations, Theoretical and Practical Challenges</i>	
NATALIA ONISHCHENKO, LESYA MALYUHA, MARYNA BULKAT Ensuring Gender Equality: Moderation of Public Dialogue, Challenges and Tools for Overcoming Them	57
NATALIA PARKHOMENKO European Union Membership as One of the Mechanisms for Ensuring National Security	69
ANZHELIKA KRUSIAN Constitutional And Legal Human Freedom as the Purpose of Modern Ukrainian Constitutionalism: Scientific and Doctrinal Analysis in the Context of Synergy with EU Values	82
ZOIA ZAHYNEI-ZABOLOTENKO Criminal Liability for Economic Collaboration (Part 4 Of Article 111 ¹ of the Criminal Code of Ukraine) Vs. the Right to Work of Ukrainian Citizens in the Temporarily Occupied Territories.	97

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 3 • 7-8

TABLE OF CONTENTS

UKRAINIAN STATEHOOD: CURRENT ISSUES

VOLODYMYR NIKIFORENKO

Political And Legal Ideas of the Constitution of Mykola Mikhnovskyi 113

CONSTITUTIONAL LAW

KRISTINA AIRIAN

Analysis of the Application of Decisions of the Constitutional Court
of Ukraine by the Supreme Court: Under Exceptional Circumstances 123

CIVIL LAW

ALLA DVORNICHENKO

Civil Law Aspects of Digital Environment Regulation 137

PERSONALITIES

OLEKSANDR SKRYPNIUK

Scientific Heritage of Academician Yuriy Shemshuchenko
and State-building: Integration of Science and Education. 151

ANATOLII ZAIETS

The Scholarly Legacy of the Distinguished Ukrainian Legal Scholar
and Teacher Mykola Koziubra 161

REVIEWS

ANATOLIY KOLODIY

The Transformation of Law-Making Activity in the Focus of Legal Science:
Contemporary Challenges and Prospects
(Review of the Monograph “Optimization of Law-Making Activity:
Theoretical and Applied Foundations” Edited by N. M. Parkhomenko) 171

DOCTRINE IN CASE LAW

The Right to a Compulsory Share in Inheritance is a Subjective
Property Right of Certain First-Order Heirs to Receive a Designated
Portion of the Inheritance, Regardless of the Content of the Will. 175

www.pravua.com.ua

Central Topic of the Next Issue:

“UKRAINE’S PROGRESS ON THE WAY TO EUROPEAN UNION
MEMBERSHIP: THE ROLE OF ACADEMIC LEGAL SCIENCE
(CONTINUATION)”

Актуальна тема номера:
“ПОСТУП УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
РОЛЬ АКАДЕМІЧНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ”

DOI: 10.33498/Юшч-2025-03-009

Олександр Скрипнюк

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
директор Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
віцепрезидент Національної академії правових наук України

ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Українська держава в сучасних умовах відіграє надважливу роль на європейському континенті й у світовому співтоваристві в контексті захисту таких національних і загальноцивілізаційних цінностей, як безпека і мир, територіальна цілісність, свобода, демократія, права людини, верховенство права, конституційний лад, справедливість, рівність тощо. Агресія росії проти України, безумовно, стала одним із найбільших викликів, загрозою XXI ст., з численними людськими втратами, жахливими збитками економічного і культурного характеру, знищенням природних ресурсів, енергетичної інфраструктури, та, незважаючи на це, відбувається поступ України на шляху до членства в Європейському Союзі, а саме отримання статусу кандидата на членство в ЄС, активізація адаптації законодавства України до *acquis* ЄС, що супроводжується реформуванням національної правової системи України, інституційними реформами національного і наднаціонального масштабів.

Чи можливі такі поступальні процеси без участі української науки? Питання фактично риторичне! Адже власне на сучасних дослідників, експертів, освітян, законодавців, представників інших гілок державної влади, органів місцевого самоврядування і громадськість покладено багато завдань, що потребує від них фахових, науково обґрунтованих і своєчасних рішень, координації дій, інноваційних підходів.

Закономірно, що знакова місія тут належить юридичній академічній науці, провідній науково-дослідній установі в Україні – Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, що минулоріч відзначив 75-річчя від дня заснування. Прикметно, що майже покоління науковців са-

© Олександр Скрипнюк, 2025

Олександр Скрипнюк

мовіддано працювали на благо юридичної академічної науки, суспільства і держави. Здобутки Інституту широко відомі в Україні та за її межами, протягом десятиліть його називають авангардом, флагманом вітчизняної науки. Оцінюючи шлях юридичної науки та її розвиток у широкому значенні, третій директор Інституту держави і права академік Юрій Шемшученко наголошував, що юридична наука як фундаментальна соціогуманітарна наука пройшла відповідні історичні етапи свого становлення і розвитку, зокрема і за період існування Інституту¹. Своєю чергою засновник нашої установи Володимир Корецький заклав основи і сприяв становленню плеяди багатогранних науковців – представників різних галузей юридичної науки, а також дипломатів, державних і політичних діячів та ін. Його приклад відданості колективу Інституту, українській науці, високого професіоналізму на дипломатичній службі і в органах міжнародного правосуддя сприяв членству республіки в ООН, її спеціалізованих установах та інших міжнародних організаціях, участі у складі численних офіційних делегацій на міжнародних конференціях і нарадах, у підготовці і прийнятті міжнародно-правових актів, у т. ч. міжнародних правотворчих ініціатив України на глобальному і регіональному європейському рівнях.

Надзвичайно важливим є внесок й інших відомих учених – А. Таранова, В. Цветкова, Б. Бабія, М. Василенка, І. Лановенка, В. Терлецького, М. Михайловського, Н. Ульянової, В. Євінтова, В. Погорілка, Ю. Римаренка, М. Козюбри, В. Авер'янова, В. Денисова, В. Семчика, Ю. Шемшученка та багатьох інших. Нова епоха в діяльності Інституту розпочалася з ухвалення Декларації про державний суверенітет України 1990 р. й Акта проголошення незалежності України 1991 р. Відбулися істотні зміни в підходах до дослідження державно-правової проблематики, а згодом працівники Інституту активно були долучені до розробки проєкту Конституції України, інших нормативно-правових актів, концепцій різних напрямів державно-правових реформ, реформування окремих галузей законодавства, так само у цей час було започатковано окремі напрями наукових досліджень, пов'язані з євроінтеграційним курсом Української держави, виконанням міжнародно-правових зобов'язань тощо. Наукові здобутки Інституту отримали відповідне визнання, зокрема, відзначені Премією НАН України імені М. П. Василенка цикли робіт: “Міжнародне право і світовий порядок: пошук моделей правового розвитку” (В. Денисов і В. Євінтов), “Проблеми і перспективи політико-правового розвитку України” (В. Горбатенко), “Проблеми становлення і розвитку правової держави в Україні” (В. Погорілко, О. Скрипнюк), “Порівняльно-правова картина світу: діалектика розвитку” (У. Батлер, О. Кресін і О. Петришин), “Правові та політичні засади державотворчих і націєтвор-

www.pravoua.com.ua

¹ О Скрипнюк, ‘75 років Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: етапи становлення, здобутки, перспективи’ [2024] 35 Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 17–56.

чих процесів в Україні” (В. Явір, О. Стойко і Т. Бондарук) та ін. Багато вчених Інституту удостоєні академічної Премії імені Ярослава Мудрого, Премії Президента України для молодих вчених².

Знані за кордоном наші науковці є експертами, членами міжнародних, регіональних організацій та їх органів, зокрема в Раді Європи та ЄС, ООН та її спеціалізованих установах з питань освіти і науки, екологічного і космічного права, захисту національних меншин, Комісії ЄС з правових питань, у Міжнародному арбітражному суді, Комісії екологічного права Міжнародного союзу захисту природи, Міжнародній колегії адвокатів (ІВА) тощо. Інститут активно співпрацює з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України, Міністерством освіти і науки України, Конституційним Судом України, Верховним Судом, Офісом Генерального прокурора, іншими правоохоронними органами, Київською міською радою, а також іноземними академічними установами. Співробітники Інституту активно працюють у наукових і науково-консультативних радах та їх комісіях при відповідних державних органах.

За 75 років існування Інституту реалізовано значну кількість науково-дослідних тем, підготовлено монографії та наукові аналітичні доповіді, організовано й проведено міжнародні наукові конференції, форуми, укладено меморандуми і договори про двостороннє співробітництво, реалізується грантовий проєкт ЄС “EU Law Postgraduate Studies (EULPS)” тощо. Можна виокремити такі видання, як “Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми”³ (2005), “Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу”⁴ (2008), “Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції”⁵ (2015), “Безпека космічної діяльності: правові засади”⁶ (2018), “Євроатлантичний вектор України. Національна доповідь”⁷ (2019), “Громадянське суспільство і держава: правові проблеми взаємодії в умовах модернізації та євроінтеграції України”⁸ (2021), “Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та ви-

² Конкурси наукових досліджень НАН України <<https://www.nas.gov.ua/activity/competitions>> (дата звернення 27.03.2025).

³ В Горбатенко, Л Луць, В Бігун, О Кресін, В Копійка, *Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми* (Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Юридична думка 2005).

⁴ Н Хуторян (відп ред), *Гармонізація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу* (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Юридична думка 2008).

⁵ І Кресіна та ін, *Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції* (Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2015).

⁶ *Безпека космічної діяльності: правові засади* (Ю Шемшученко, Н Малишева відп ред, Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Юридична думка 2018).

⁷ *Євроатлантичний вектор України: національна доповідь* (С Пирожков, І Кресіна, А Кудряченко, Ю Шемшученко та ін ред кол, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. акад. наук України 2019).

⁸ *Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: у 3 т.* (Ю Шемшученко, О Скрипнюк заг ред, Папуга 2021).

Олександр Скрипнюк

передження гібридних загроз” (2022), “Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах”¹⁰ (2023), “Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України”¹¹ (2023), “Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна”¹² (2024), “Стратегічні пріоритети політико-правового розвитку України в контексті європейської інтеграції”¹³ (2024), “Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади”¹⁴ (2025), “Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору”¹⁵ (2025). Академічними правознавцями-міжнародниками підготовлені та опубліковані трьохтомні видання вибраних творів В. Корецького¹⁶, Енциклопедія міжнародного права¹⁷, натепер вони за участю вчених правознавців-міжнародників провідних юридичних вишів беруть участь у підготовці 20-томного видання Великої української юридичної енциклопедії, зокрема, окремого її тому “Міжнародне право”.

Знаковою подією в життєдіяльності юридичної академічної науки стало проведення міжнародної науково-практичної конференції “Фундатор української академічної юридичної науки та освіти, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України” з нагоди 135-річчя від дня народження В. Корецького (20 лютого 2025 р.)¹⁸.

Інститут як провідна науково-дослідна установа широко відомий своїми здобутками як в Україні, так і за її межами, є сучасним, багатофункціональним Інститутом у галузі держави і права в системі Національної академії наук України, що здійснює науково-аналітичну діяльність, фундаментальні й прикладні дослідження, науково-експертну діяльність, підготовку та

⁹ *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: нац. доп.* (Б Бабін та ін редкол, НАН України, Секція сусп. і гуманітар. наук, ІПіЕНД ім. і. Ф. Кураса 2022).

¹⁰ *Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах* (В Денисов ред, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2023).

¹¹ В Акуленко, *Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України* (Норма права 2023).

¹² *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (П Кулинич, Н Малишева, В Олещенко редкол, НАН України, Наукова столиця 2024).

¹³ *Стратегічні пріоритети політико-правового розвитку України в контексті європейської інтеграції* (І Кресіна ред, Інститут держави і права імені В. М. Корецького, Норма права 2024).

¹⁴ *Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади* (Н Пархоменко ред, Юрінком Інтер 2025).

¹⁵ *Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору* (Ю Шемшученко, О Скрипнюк, А Крусян, О Батанов ред 2025).

¹⁶ В Корецький, *Избранные труды. Кн. 1* (Ин-т государства и права 1989); В Корецький, *Избранные труды. Кн. 2* (Ин-т государства и права 1989); В Корецький, *Избранные труды. Кн. 3* (Ю Шемшученко, В Денисов, И Усенко и др. редкол, НАН Украины. Институт государства и права им. В. М. Корецкого, Юридична думка 2015).

¹⁷ *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т.* (Ю Шемшученко співголова редкол, Академперіодика 2014–2019).

¹⁸ Міжнародна науково-практична конференція “Фундатор української академічної юридичної науки та освіти, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України” <<https://idpnan.org/international-scientific>> (дата звернення 27.03.2025).

атестацію наукових кадрів, міжнародну наукову діяльність з питань державотворення і правотворчості, євроінтеграції, адаптації законодавства України до *acquis* ЄС, імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство і правозастосовну практику. Зокрема, сучасну генерацію академічних правознавців-міжнародників репрезентують доктори юридичних наук – В. Акуленко, Н. Камінська, О. Кресін, Л. Фалалєєва, кандидати юридичних наук – Я. Павко, О. Переверзева, І. Проценко, О. Скрипнюк, М. Суржинський, А. Філіппов, доктор філософії – О. Маліневський та ін. Дослідження представників академічної школи міжнародного права та права Європейського Союзу на сучасному етапі сфокусовані на дослідженні проблеми забезпечення міжнародної стабільності та безпеки, обґрунтуванні пошуку шляхів відновлення стабільності міжнародного і європейського правопорядку, міжнародної судової практики, наукового забезпечення інтеграції України до європейських та євроатлантичних організацій, відновлення справедливого миру в Україні, Європі та світі. Організаційною основою згаданої академічної школи є відділ міжнародного права і права Європейського Союзу (до 2023 – відділ міжнародного права і порівняльного правознавства) Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (завідувач – академік НАПрН України Н. М. Оніщенко). Також активно долучені до вивчення спеціальних галузевих і міжгалузевих аспектів названої проблематики представники інших відділів Інституту (В. Сіренко, Н. Пархоменко, Н. Малишева, О. Андрійко, П. Кулинич, В. Нагребельний, А. Крусян, З. Загинеї-Заболотенко, П. Кулинич, В. Куйбіда, Є. Кубко, Я. Сімутіна, І. Кресіна, А. Бабаскін, В. Горбатенко, О. Батанов, О. Кукуруз, О. Марцеляк, Д. Беззубов та ін.)¹⁹.

Серед останніх фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави, забезпечення поступу на шляху до членства в Євросоюзі слід виокремити: “Українське правознавство в антропологічному вимірі та у європейському правовому просторі: історико-юридичне дослідження” (2019–2021), “Конституційно-правове забезпечення та європейські стандарти контролю у сфері діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування” (2018–2019), “Стратегія політико-правового розвитку України: проблеми формування і перспективи реалізації” (2021–2023), “Принцип незастосування сили в сучасних умовах функціонування колективної безпеки” (2021–2023), “Проблеми вдосконалення правового регулювання земельних і

¹⁹ О Скрипнюк, ‘Наукова сфера України: сучасний стан, завдання та перспективи реформування’ [2024] 35 Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 57–72 DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-57-72; О Скрипнюк, ‘Право України в умовах війни’ [2024] 34 Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 3–19 DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-3-19; Скрипнюк (н 1) 17–56.

Олександр Скрипнюк

аграрних відносин в умовах формування цифрової економіки” (2020–2021), “Правове забезпечення соціально-трудова прав в умовах інформаційного суспільства” (2020–2022), “Адаптація законодавства України до права Європейського Союзу в умовах повоєнного відновлення” (2024–2026), “Справедливе суспільство: політико-правова парадигма в умовах європейської інтеграції України” (2024–2026), “Принцип територіальної цілісності держави в українській правовій думці та конституційній практиці: історико-правовий аспект” (2024–2026). За їх результатами підготовлено значну кількість аналітичних, доповідних записок, наукових доповідей, пропозицій та зауважень до законодавчих актів, рекомендацій, прогнозно-аналітичних матеріалів, науково-експертних висновків тощо, які стосуються еволюції європейських правових традицій; значення і ролі Української держави, українських дослідників у зміцненні європейської політичної і правової культури та свідомості; взаємовпливу й взаємодії національних правових систем, права Європейського Союзу, Ради Європи, ОБСЄ; реалізації євроінтеграційного курсу України, посилення інституційної спроможності на цьому шляху, удосконалення механізмів захисту прав і свобод людини, взаємодії з громадянським суспільством, міжнародними організаціями та експертним середовищем задля забезпечення верховенства права, територіальної цілісності держави, підвищення ефективності безпекової та оборонної політики, пріоритетних напрямів післявоєнного відновлення тощо.

Отже, вельми важливим є продовження поступального руху України на шляху до набуття членства в ЄС, інтеграція у європейський дослідницький простір, реалізація Угоди між Україною та ЄС про участь України у програмі Європейського Союзу “Цифрова Європа” (2021–2027) та інтеграція в єдиний європейський цифровий простір та ін. Це зумовлює розвиток багатогранного доктринального потенціалу задля вивчення і використання кращих практик держав – членів ЄС, застосування адаптаційних процедур, модернізації органів публічної влади, впровадження цінностей ЄС і права ЄС у національні правопорядки, а також протидії сучасним загрозам і викликам, зміцнення безпеки та обороноздатності України та всієї Європи.

*І. Концептуальні засади дослідження
міжнародної правосуб'єктності України
у процесі набуття статусу кандидата на членство
в Європейському Союзі*

Олег Марцеляк

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник відділу конституційного
права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6686-0255>
martselyak@ukr.net

DOI: 10.33498/Юш-2025-03-015

УДК 342.4(477)

**КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА
ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ УКРАЇНИ**

Анотація. Проголошений Україною курс на вступ до Європейського Союзу потребує переоцінки нашим суспільством своїх світоглядних підходів у сфері державотворення, відходу від традиційних радянських стереотипів бачення свого майбутнього і відповідної модернізації вітчизняного Основного Закону.

У дослідженні обґрунтовуються основні напрями конституційних змін, які мають бути спрямовані на досягнення європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, удосконалення засад конституційного ладу України, правового статусу людини і громадянина, існуючої системи управління, механізму публічної влади, територіального устрою нашої країни.

Зроблено висновок, що конституційна реформа в Україні як фактор конституціоналізації європейського курсу нашої країни повинна бути всеосяжною, системною, повною, відбуватися чітко в рамках приписів розділу XIII Конституції України і мати наслідком напрацювання пропозицій щодо внесення змін до неї на основі узагальнення практики реалізації Основного Закону, з урахуванням досягнень та тенденцій розвитку сучасного європейського конституціоналізму, вироблених європейською спільнотою демократичних цінностей, передбачаючи при цьому функціонування майбутньої конституційної моделі організації публічних відносин на основі концепції конституційного патріотизму. Синергія такого підходу має вивести Україну на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечити кожному українцю гідне сучасної людини життя, а всьому Українському народові належне місце в Європейському Союзі.

Ключові слова: Конституція України; конституційна реформа; конституційні цінності; конституціоналізація; Європейський Союз; європейська інтеграція; конституційне право; права людини; вибори; громадянське суспільство; конституційний патріотизм.

Завдання побудови України як демократичної, правової, соціальної держави, яка має метою вступ до Європейського Союзу, потребує модернізації

© Олег Марцеляк, 2025

Олег Марцеляк

Основного Закону України, оскільки він визначає вектори суспільного розвитку, закріплює основоположні політико-правові засади і цінності держави та суспільства. При цьому конституційна реформа має виступити основним чинником конституціоналізації євроінтеграційного курсу України. Це визначає актуальність нашого дослідження.

В українській юриспруденції до проблеми конституціоналізації європейського курсу України зверталися В. Шаповал, О. Скрипнюк, О. Баймуратов, Ю. Шемшученко, О. Батанов, А. Крусян, Н. Агафонова, О. Стрельцова та інші вітчизняні науковці, праці яких є надзвичайно вагомими науковими здобутками з цього питання. Однак з огляду на сферу наукових інтересів і предмети наукових досліджень зазначених вчених нами все ж убачається потреба в окремому дослідженні конституціоналізації європейського курсу України через призму проведення конституційної реформи в нашій країні.

Отже, метою статті є висвітлення причин і напрямів реформування Основного Закону України, які мають охоплювати удосконалення засад конституційного ладу України, правового статусу людини і громадянина, існуючої системи управління, механізму публічної влади, територіального устрою нашої країни і в цілому мають бути спрямовані на досягнення європейського рівня розвитку нашої країни.

Прийнятий 28 червня 1996 р. Основний Закон України¹ ознаменував важливий етап вітчизняного державного будівництва, який на вищому законодавчому рівні визначив трансформаційний перехід від авторитарно-тоталітарних методів впливу держави на суспільні відносини до демократичних, спрямованих на впровадження у вітчизняному державотворенні економічного, політичного, ідеологічного плюралізму, передового досвіду розвинутих демократичних країн у сфері конституціоналізму, гуманістичних цінностей світової спільноти. Цим вітчизняний законодавець чітко визначив новий раціональний демократичний баланс між інтересами та потребами держави, суспільства та окремої особистості, покінчив з тоталітарною спрямованістю влади, етатичним характером держави, догматизованим розумінням сутності держави, місця людини в суспільстві та державі тощо.

Як акт найвищої юридичної сили Конституція України стала правовим фундаментом формування України як демократичної, правової, соціальної держави, політико-правовим документом програмного характеру, який скерував українське суспільство, органи державної влади на відповідні демократичні реформи у сфері вітчизняного державотворення.

Важливим фактором стало й те, що новий Основний Закон інституціоналізував нову конструкцію влади, яка ґрунтується на її поділі, чітко окреслив механізм державної влади та повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування, конституював демократичні засади пра-

www.pravoua.com.ua

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

вового статусу людини і громадянина, визначив моральні, політичні, економічні та правові орієнтири у сфері регулювання прав, свобод і обов'язків людини і громадянина в Україні. Конституція виступила фундаментальною основою подальшого розвитку національного законодавства, стала ядром правової системи України і цим сприяла і сприяє вирішенню цілого ряду актуальних політико-правових питань життя держави і суспільства.

Водночас сьогодні, коли українське суспільство в результаті війни з російським агресором переживає складний етап соціально-історичної трансформації, яка охоплює як економічну, соціальну, політичну, так і духовну сферу; переоцінює свої світоглядні підходи у сфері державотворення і правотворення; твердо стоїть на позиції ціннісних змін – будівництва громадянського суспільства, посилення впливу європейських цінностей, маємо зазначити, що вітчизняний Основний Закон потребує модернізації.

Реформи, пов'язані з реалізацією Україною європейського курсу, мають здійснюватися в межах правової визначеності, що першочергово повинні набути закріплення на рівні Конституції України, яка в результаті модернізації має охопити не тільки досягнення європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, правових європейських стандартів, а й удосконалення правового статусу людини і громадянина, існуючої системи державного управління, механізму публічної влади, територіального устрою та інших сфер державного будівництва. Саме це дасть змогу послідовно, комплексно й системно забезпечити конституціоналізацію європейського курсу України, модернізувати форми та зміст існуючих суспільних відносин, що своєю чергою забезпечить активізацію відповідних політичних, економічних, соціальних, правових реформ у нашій країні, які вельми необхідні. Звідси стають очевидними роль Конституції в забезпеченні реалізації європейського курсу України, її вплив на національну політичну, соціальну, економічну й правову системи та необхідність її реформування в умовах євроінтеграційного курсу нашої країни.

Як зазначив свого часу професор Джованні Сарторі, 'конституції якоюсь мірою схожі на двигуни, тобто механізми, що повинні "працювати" і які повинні забезпечити визначений результат'².

Водночас, як зауважував Ю. Шемшученко,

Обґрунтування необхідності внесення змін до чинної Конституції України є ключовим у визначенні змісту майбутніх конституційних змін. При цьому йдеться не про абстрактну "потребу взагалі" щось змінити у нашій Конституції, а про конкретну необхідність справді потрібних їй змін. Для визначення цієї конкретної необхідності й потрібні узагальнення практики реалізації Конституції України з урахуванням тенденцій сучасного конституціоналізму. Виходячи з цього узагальнення, спираючись на нього, ми отримаємо можливість науково обґрунтувати і сформулювати конкрет-

² Дж Сарторі, *Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів* (пер. з 2-го англ вид, АртЕк 2001) 29–30.

Олег Марцеляк

ну необхідність конституційних змін, і на основі цього визначити характер їхнього змісту³.

Слідуючи такому підходу, можемо зазначити, що на сьогодні Конституція України як об'єкт реформування є багатоплановим і багатофункціональним процесом державотворення, що пов'язано з основними аспектами її сутності, характером і роллю її впливу на державу та суспільство. При модернізації Основного Закону обов'язково мають враховуватися, по-перше, глибинний сенс його феномену як акта установчої влади народу, сутності основних ідей конституціоналізму і його ціннісних домінант, які мають бути визначальними і незмінними умовами, вимогами реформування і легітимації вітчизняної Конституції⁴; по-друге, конституційна реформа має стати засобом вирішення конституційних конфліктів, що все ще мають місце у вітчизняній практиці, забезпечити громадянську злагоду і консенсус у суспільстві, усунути із тексту Основного Закону України радянські рудименти, визначити нові функції держави, форми і методи діяльності органів державної влади, завдання держави і суспільства із урахуванням євроінтеграційних процесів нашої країни.

При цьому конституціоналізація європейського курсу України виступає однією з ключових стратегічних цілей конституційної реформи, що визначається прагненням народу України приєднатися до Європейського Союзу, зблизитися з європейськими стандартами політичних, економічних, соціальних і правових систем. Вона охоплюватиме великий спектр питань і матиме наслідком потребу увідповіднення конституційних положень взятим на себе міжнародним зобов'язанням щодо деякого звуження суверенітету нашої держави і більш широкого визнання тих конституційних цінностей, які пропагуються у країнах ЄС: боротьба з корупцією, гарантування принципу верховенства права, принципу поділу влади, демократичний контроль та ін. Як зазначає О. Загурський, 'ЄС заснований на повазі до прав людини, а також на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності та верховенства права. Відповідно до Копенгагенських критеріїв однією з умов вступу до ЄС є наявність у країнах-кандидатах стабільних інституцій, що гарантують повагу до прав людини та верховенство права'⁵.

А. Токарська і А. Шардакова правильно підкреслюють, що конституційні зміни для євроінтеграції є типовим явищем для багатьох країн, які прагнуть

³ Ю Шемшученко, 'Проблеми наукового забезпечення сучасного конституційного процесу в Україні' [2012] 8 Право України 29–30.

⁴ Н Агафонова, 'Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності' (дис докт юрид наук, 2017) 7.

⁵ О Загурський, 'Реалізація правозахисної політики в сфері державного управління', *Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до Європейського Союзу* (В Розвадовський заг ред, Івано-Франківськ 2023) 20.

вступити до європейських інтеграційних структур, зокрема до Європейського Союзу⁶.

Досвід інших країн засвідчує, що, визначаючи для себе перспективи стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, ми повинні взяти до уваги й говорити про модернізацію чинної редакції Конституції й про те, як у ній має бути відображений новий статус країни в цілому ряді напрямів.

По-перше, членство в ЄС потребує внесення змін до розділу I Конституції України “Загальні засади”, а саме, щонайменше слід ст. 4 стосовно єдиного громадянства України доповнити положенням про громадянство ЄС; ст. 9 про чинність міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою, доповнити положеннями, що враховуватимуть членство України в Європейському Союзі; також членство в ЄС потребуватиме уточнення і ст. 18 щодо співробітництва нашої країни з цією організацією з урахуванням фактору меж її впливу на державний суверенітет України.

По-друге, членство в ЄС потребуватиме внесення змін і до розділу II Конституції України “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”. Справедливою вважаємо думку фахівців, які підкреслюють, що цей розділ Конституції охоплює низку соціально-економічних прав, які закріплені за формулою, однаковою із природними правами людини. Такий підхід до соціально-економічних прав є радянським спадком і не відповідає доктрині західного конституціоналізму. Разюча розбіжність між прописаними у Конституції благами соціальних прав і тим, що громадяни мають у реальності, є одним із чинників нерозуміння цінності Конституції громадянами, сприйняття її загалом як чогось умовного, нежиттєздатного⁷.

Звідси у розділі II Основного Закону України мають набути конституційного закріплення права і свободи людини і громадянина з урахуванням тих цінностей у цій сфері, які отримали визнання у державах – членах ЄС. Хоча тут потрібно підійти до вирішення цього питання доволі обережно й виважено. У Європі сьогодні пропагується цілий ряд новел, які нашим суспільством ще не зовсім сприймаються і до яких взагалі наше суспільство ще не готове (наприклад, одностатеві шлюби). З урахуванням цього при внесенні змін до Конституції України вітчизняні законодавці повинні брати до уваги не тільки європейські конституційні цінності, а й вітчизняні цінності і традиції. Такі зміни повинні відображати потреби та інтереси українського суспільства і бути наслідком діалогу між різними суб’єктами політичного процесу.

⁶ А Токарська, А Шардакова, “Роль сучасного конституціоналізму в євроінтеграційних зусиллях України”, *Сучасний конституціоналізм та євроінтеграційні процеси в Україні: Збірник матеріалів учасників П’ятої міжнародної науково-практичної конференції* (Львів 2023) 102.

⁷ Конституційна реформа знову на порядку денному в Україні (Центр політико-правових реформ 21.04.2015) <<https://pravo.org.ua/konstytutsijna-reforma-znovu-na-poryadku-dennomu-v-ukrayini>> (дата звернення 27.03.2025).

Олег Марцеляк

По-третє, вступ України до Європейського Союзу потребуватиме ревізії виборчого законодавства України й відповідно розділу III Конституції України “Вибори. Референдум”. Стаття 70 Конституції України проголошує: ‘Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років’⁸. Однак відповідно до існуючої практики на місцевих виборах і на виборах до парламенту ЄС таким правом можуть бути наділені також іноземці – громадяни держав – членів ЄС.

Варто на рівні Основного Закону визначитися також з видом виборчої системи при виборах депутатів Верховної Ради України та представницьких органів місцевого самоврядування для гарантії формування більш ефективних і конструктивних їх складів, забезпечення стабільності політичних процесів в Україні та гармонізації національного виборчого права з виборчим правом держав – членів ЄС.

По-четверте, євроінтеграція передбачає глибокі зміни й в українській системі влади, правовій системі, впровадження європейських стандартів у цій сфері. Це зумовлює необхідність реформування Основного Закону й у напрямі усунення з його змісту суперечливих положень і радянських рудиментів. Основний Закон ухвалювався у 1996 р., коли у свідомості більшості політиків, науковців, громадськості ще залишалися радянські цінності і підходи в регулюванні суспільних відносин. Відтак Конституція України, незважаючи на те, що отримала широку підтримку міжнародної спільноти як така, що відповідає міжнародним стандартам у галузі конституціоналізму, все ж є документом перехідного періоду. На це неодноразово звертали увагу вітчизняні науковці, які пишуть, що з правового погляду, це, з одного боку, наводить на думку, що “проблемність” нашої Конституції полягає передусім у перманентному нехтуванні її реального сенсу і змісту, у перекрученнях щодо застосування, а з іншого – дає ще більше підстав для твердження про існування проблеми взаємозумовленості низки конституційних принципів, норм та інститутів, слабкості зв’язку різних інститутів та основних конституційних принципів⁹.

В. Шаповал також звертає увагу, що на час ухвалення Конституції 1996 р. розвиток держави ‘характеризувався збереженням значних інституційних і сенсуальних (смыслових) елементів від радянської організації влади у поєднанні із запозиченнями частини здобутків світового конституціоналізму’, такі елементи мають місце у змісті Конституції, а ‘здобутки світового конституціоналізму нерідко компрометуються перекрученнями у тлумаченні і правозастосуванні’¹⁰.

Треба сказати, що такий стан конституційного розвитку характерний для більшості держав колишнього соціалістичного табору, що зумовле-

⁸ Конституція України (н 1).

⁹ Агафонова (н 4) 35–36.

¹⁰ В Шаповал, ‘Конституція України: аж двадцять років або лише двадцять років!’ [2016] 6 Право України 9.

но переходом суспільства, держави, правової системи від соціалістично-комуністичних до соціально-демократичних, ліберальних цінностей, пошуком ефективної моделі їх розвитку. В останні роки перехідний період в Україні вийшов на “завершальну, кінцеву” стадію такого пошуку, що пов’язано із європейською інтеграційною визначеністю, а його завершення пов’язується із набуттям Україною повноцінного членства у ЄС. Логічно, що такий етап вітчизняного державотворення має знайти відображення в Основному Законі.

Процес гармонізації законодавства України з правовими нормами Європейського Союзу в контексті конституційного розвитку потребує також модернізації національної політичної системи й удосконалення вітчизняного механізму влади. У правничій і політологічній літературі справедливо підкреслюється, що конституційна реформа за своєю природою завжди охоплює упорядкування існуючих владовідносин, вона спрямована на їх удосконалення та пов’язана з реформою політичної системи суспільства. Отже, конституційна реформа на рівні Основного Закону має визначити прогресивні зміни в політичній системі суспільства, у владовідносинах, у суспільному й державному житті взагалі, передбачити еволюційний розвиток Української держави і суспільства, їх політичних і неполітичних інститутів.

Про це стверджують і зарубіжні фахівці. Так, на думку Венеціанської комісії, всеосяжна конституційна реформа в Україні повинна зміцнити стабільність, незалежність і ефективність державних інститутів за допомогою чіткого розподілу повноважень та ефективних стримувань і противаг. Вона також має запровадити додаткові механізми і процедури парламентського контролю за діями і намірами виконавчої влади¹¹.

Як зазначають експерти Центру політико-правових реформ, фактично механізм державної влади має бути сконструйований заново, абстрагуючись від тих моделей організації державної влади, що передбачені Конституцією України в редакції 1996 та 2004 рр. Обом характерні теоретичні недоліки та обидві моделі не пройшли випробування практикою¹².

Сьогодні маємо виробити та ухвалити такі зміни до Основного Закону, які не тільки вбиратимуть передові ідеї сучасного конституціоналізму, а й міститимуть нові моделі організації влади, якісно нові інститути влади, конституційні цінності, нові правила співжиття наших громадян. Маємо відмовитися від цілого ряду конституційних догм (наприклад, щодо кількості гілок влади, розуміння правової природи окремих інститутів влади тощо); переавантажити з урахуванням сучасних реалій розвитку суспільства, науково-технічного прогресу фундаментальні конституційні традиції і підходи, які мають випливати із практики державотворення і правотворення в Євро-

¹¹ Про конституційну ситуацію в Україні: Висновок Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанської комісії) від 17.12.2010 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a36#Text> (дата звернення 27.03.2025).

¹² Конституційна реформа знову на порядку денному в Україні (н 7).

Олег Марцеляк

пейському Союзу; легітимізувати цілий ряд нових для України інститутів влади, таких, наприклад, як Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з запобігання корупції, спеціалізовані омбудсмани тощо.

По-п'яте, реформування вітчизняного Основного Закону у зв'язку зі вступом нашої країни до ЄС має охопити й упровадження ефективної моделі територіального устрою України, яка має являти собою передусім вектор національного державотворення у формі вертикальної децентралізації влади, який враховує прагнення місцевих громад до самоврядування та більшої відповідальності за прийняття рішень на місцях і передбачає раціональний перерозподіл владних повноважень між центральними і місцевими (регіональними) органами влади на користь останніх для забезпечення сталого соціально-економічного та громадсько-політичного розвитку з урахуванням їх інтересів та особливостей і гарантування таким чином зміцнення громадянської злагоди та територіальної цілісності Української держави.

Погоджуємося з фахівцями, які вважають, що майбутня конституційна реформа має відбуватися не тільки під впливом вироблених європейською спільнотою конституційних цінностей, а й з урахуванням національних пріоритетів та інтересів, що мають глибокі історичні, ментальні, генетичні та етнічні корені у вітчизняному суспільстві¹³.

За такого підходу запорукою успішної реалізації євроінтеграційного курсу в модернізованому Основному Законі буде визначення на найвищому рівні концепції конституційного патріотизму, яка включатиме забезпечення розумної пропорційності між національними та міжнародними інтересами у відносинах з ЄС, визначатиме раціональний баланс між збереженням національних інтересів і виконанням міжнародних зобов'язань, гарантуватиме поступове формування в наших громадян європейського світогляду та зберігатиме національну ідентичність й патріотизм у населення України. Це забезпечить єдність українського суспільства перед зовнішніми і внутрішніми загрозами, дасть змогу нашій країні отримувати переваги від співпраці з ЄС, уникаючи надмірної залежності від Союзу та зберігаючи власну внутрішню і зовнішню політику, запобігаючи таким чином втягуванню України в конфлікти інтересів великих держав.

Висновки. Можемо резюмувати, що конституційна реформа в Україні як фактор конституціоналізації європейського курсу країни повинна бути всеосяжною, системною, повною, відбуватися чітко в рамках приписів розділу XIII Конституції України і мати наслідком напрацювання пропозицій щодо змін до Основного Закону на основі узагальнення практики його реалізації, з урахуванням досягнень і тенденцій розвитку сучасного конституціоналізму, вироблених європейською спільнотою демократичних цінностей, закріплення положень, які відповідають інтересам українського

www.pravoua.com.ua

¹³ О Марцеляк, С Марцеляк, 'Вплив міжнародних організацій на правотворчі процеси та конституційну реформу в Україні' [2024] 3 Соціальне право 99–101.

суспільства, реальному стану розвитку Української держави і суспільства, передбачаючи при цьому модернізацію національного механізму публічної влади, визначаючи демократичні засади взаємовідносин “державна – суспільство – людина”, які будуть спрямовані на формування України як демократичної, правової, соціальної держави.

Нашій державі та Українському народу потрібна Конституція, яка:

- враховуватиме найкращі здобутки вітчизняної політико-правової спадщини та сучасного західноєвропейського конституційно-правового досвіду;
- гарантуватиме незворотність демократичного розвитку країни;
- стане ключовим компонентом політичних і правових реформ в Україні, що будуть спрямовані на впровадження у вітчизняне державне будівництво стандартів ЄС;
- стане дієвим інструментом захисту України від зовнішньої військової агресії, убезпечить її від загроз і викликів в умовах глобалізації, міжнародного тероризму тощо;
- модернізує нашу країну, забезпечить реальність проголошених конституційних положень і сприятиме подальшій консолідації українського суспільства.

В основу функціонування майбутньої конституційної моделі організації публічних відносин має бути закладена концепція конституційного патріотизму. Синергія такого підходу має вивести Україну на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечити кожному українцю гідне сучасної людини життя, а всьому Українському народові належне місце в Європейському Союзі.

REFERENCES

Bibliography

Edited and translated books

1. Sartori D, *Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: Doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ* (per. z 2-ho anhl. vyd, ArtEk 2001) (in Ukrainian).
2. Zahurskyi O, ‘Realizatsiia pravozakhysnoi polityky v sferi derzhavnoho upravlinnia’, *Osnovni napriamy modernizatsii Konstytutsii Ukrainy v umovakh vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu* (V Rozvadovskiy zah red, Ivano-Frankivsk 2023) 20 (in Ukrainian).

Journal articles

3. Martseliak O, Martseliak S, ‘Vplyv mizhnarodnykh orhanizatsii na pravotvorchi protsesy ta konstytutsiinu reformu v Ukraini’ [2024] 3 *Sotsialne pravo* 99–101 (in Ukrainian).
4. Shapoval V, ‘Konstytutsiia Ukrainy: azh dvadtsiat rokiv abo lyshe dvadtsiat rokiv!?’ [2016] 6 *Pravo Ukrainy* 9 (in Ukrainian).
5. Shemshuchenko Yu, ‘Problemy naukovoho zabezpechennia suchasnoho konstytutsiinoho protsesu v Ukraini’ [2012] 8 *Pravo Ukrainy* 29–30 (in Ukrainian).

Theses

6. Ahafonova N, ‘Konstytutsiina reforma v Ukraini: poniattia, instytutsiinyi mekhanizm ta zabezpechennia efektyvnosti’ (dys dokt yuryd nauk, 2017) (in Ukrainian).

Олег Марцеляк

Conference papers

7. Tokarska A, Shardakova A, 'Rol suchasnoho konstytutsionalizmu v yevrointehratsiinykh zusylyakh Ukrainy', *Suchasnyi konstytutsionalizm ta yevrointehratsiini protsesy v Ukraini: Zbirnyk materialiv uchashnykiv P'iatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Lviv 2023) 101–104 (in Ukrainian).

Websites

8. Konstytutsiina reforma zнову na poriadku dennomu v Ukraini (Tsentr polityko-pravovykh reform 21.04.2015) <<https://pravo.org.ua/konstytutsijna-reforma-znovu-na-poryadku-dennomu-v-ukrayini>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Oleh Martseliak

CONSTITUTIONAL REFORM AS A KEY FACTOR IN THE CONSTITUTIONALIZATION OF UKRAINE'S EUROPEAN COURSE

ABSTRACT. Ukraine's declared course towards joining the European Union requires a reassessment by our society of its worldview approaches in the field of state-building, a departure from traditional Soviet stereotypes in envisioning its future, and corresponding modernization of the domestic Constitution.

The study substantiates the main directions of constitutional changes, which should be aimed at achieving a European level of socio-economic development in the country, improving the foundations of Ukraine's constitutional order, the legal status of individuals and citizens, the existing system of governance, the mechanism of public authority, and the territorial structure of our country.

It is concluded that constitutional reform in Ukraine, as a factor in the constitutionalization of Ukraine's European course, must be comprehensive, systematic, and complete, occurring strictly within the framework of the provisions of Chapter XIII of the Constitution of Ukraine, and result in the development of proposals for amendments to the Constitution of Ukraine based on the generalization of the practice of implementing the Basic Law of Ukraine, considering the achievements and trends in the development of modern European constitutionalism, the democratic values promoted by the European community, while also anticipating the functioning of the future constitutional model of public relations based on the concept of constitutional patriotism. The synergy of this approach is expected to bring Ukraine to a qualitatively new level of societal development, ensuring a life worthy of a modern human for every Ukrainian, and securing the rightful place of the Ukrainian people in the European Union.

KEYWORDS: Constitution of Ukraine; constitutional reform; constitutional values; constitutionalization; European Union; European integration; constitutional law; human rights; elections; civil society; constitutional patriotism.

Наталія Камінська

докторка юридичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>
na-pro@ukr.net

Володимир Демиденко

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>
dvo2012dvo@gmail.com

УДК 341.171; 342.4

УКРАЇНА – РУШІЙНА СИЛА УТВЕРДЖЕННЯ СВОБОДИ, ДЕМОКРАТІЇ, БЕЗПЕКИ, ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ПЕРШООСНОВИ НОВОГО СВІТОВОГО І ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Анотація. З огляду на необхідність формування якісно нового світового і європейського правопорядку у статті звернуто увагу на важливість послідовного й системного науково-експертного супроводження відповідних процесів на національному, наднаціональному та міжнародному рівнях. Насамперед йдеться про розкриття природи і сутності, правової основи та особливостей реалізації, значущості таких цінностей: свобода, мир, демократія, безпека, верховенство права, права людини – як основоположних постулатів існування та стабільного перспективного розвитку людської цивілізації. В умовах агресії росії під загрозою не лише Україна, а й нівелювання міжнародного права, системи забезпечення міжнародного миру та безпеки, євроатлантичної співпраці. Проте зазначено, що Український народ демонструє високий розвиток європейської культури і свідомості, ідентичності й стійкості, потенціал бути рушієм модернізації національного, наднаціонального і міжнародного правопорядків.

Мають місце спроби перешкодити Україні в консолідації демократичної європейської і світової спільноти через змушення до підписання в різних варіантах мародерських принизливих “найкращих вигідних угод в історії” (great best deals). Адже реалізація такого задуму позбавить демократичний світ ядра, рушійної сили сучасної демократії – Україну. Незважаючи на наполегливе бажання зруйнувати існуючу систему забезпечення світового правопорядку, глобальної економіки та євроатлантичної безпеки, з великою ймовірністю можна спрогнозувати цілковите припинення панамериканського світового панування. Тому лідерство

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

в утвердженні цінностей поваги до прав і свобод людини, демократії, верховенства права як базових постулатів якісно нового європейського, а в перспективі й світового, правопорядку має взяти на себе ЄС.

На основі здійсненого аналізу сформульовано пропозиції щодо потреби удосконалення установчих документів ЄС, порядку вироблення та прийняття рішень у ЄС, вирішення безпекового питання для ЄС шляхом негайного приєднання України до ЄС як найбільш ефективний спосіб згорання авторитарно-імперіалістичних амбіцій московії.

Ключові слова: Україна; свобода; демократія; безпека; верховенство права; права людини; оборона; правопорядок; праворозуміння; Європейський Союз; утвердження; міжнародне право; цифровий простір; публічна влада.

На нашу думку, нині людська цивілізація переживає одні з найбільш кардинальних тектонічних змін, що на перший погляд не помітні або не усвідомлені широким загалом. При цьому ці метаморфічні зміни мають доволі дивовижну характеристику. Так, з одного боку, людство впевнено крокує до широкомасштабного втілення в усі сфері функціонування людини, суспільства, держави й космічного всесвіту технологій штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень, комунікації на основі нейронних чіпів, імплантованих у людський мозок та інших технологічно-інноваційних рішень, що вже в недалекій перспективі здатні абсолютно змінити людське буття, його цінності, засоби, можливості, швидкісні показники обміну інформацією тощо. Адже ці технології пропонують обманути смерть, завантаживши наш розум у хмару, де ми зможемо жити в цифровому вигляді цілу вічність, говорять про штучний інтелект як про агента прийняття рішень, який може з математичною точністю судити про те, що є оптимальним, а що ні, формують загальний штучний інтелект (AGI) – гіпотетичну систему, яка може перевершити людські здібності¹. Окремим цікавим напрямом є дослідження у сфері військового штучного інтелекту².

Варто погодитися з позицією генерального директора Google Сундара Пічаї, що людство стоїть лише на початку розвитку ери штучного інтелекту та останній стане найбільшою зміною в житті людської цивілізації³. Своєю чергою співзасновник Microsoft Біл Гейтс вважає, що штучний інтелект – це не маркетинговий хід, а вже наша реальність, що приведе в майбутньому до заміни людей у більшості процесів та відповідно – зникнення всіх професій за рідкісним винятком⁴. Водночас, на нашу думку, для людської цивілізації при впровадженні наведених вище інноваційних інформаційно-комунікаційних рішень у трансформації світової системи вельми важливо зберегти

¹ Samuel Sigal, 'Silicon Valley's vision for AI? It's religion, repackaged' (2023, Sep. 7) <<https://www.vox.com/the-highlight/23779413/silicon-valleys-ai-religion-transhumanism-longtermism-ea>> (accessed 27.03.2025).

² Elke Schwarz, *Death Machines: The Ethics of Violent Technologies* (Manchester University Press 2018).

³ Google CEO Sundar Pichai at Paris AI summit: "We're still in the early days of AI ... and yet..." (Feb. 11, 2025) <<https://timesofindia.indiatimes.com/technology/tech-news/google-ceo-sundar-pichai-at-paris-ai-summit-were-still-in-the-early-days-of-ai-and-yet/articleshow/118134007.cms>> (accessed 27.03.2025).

⁴ Scott Younker, 'Bill Gates just predicted the death of every job thanks to AI – except for these three' (March 26, 2025) <<https://www.tomsguide.com/ai/bill-gates-just-predicted-the-death-of-every-job-thanks-to-ai-except-for-these-three>> (accessed 27.03.2025).

їх антропоцентричне спрямування на основі демократії, свободи, безпеки та верховенства права. Адже процеси, що відбуваються, демонструють настирливе бажання авторитарних режимів й окремих егоцентричних лідерів зруйнувати існуючі (хоча й доволі анемічні) системи міжнародної безпеки, демократичного врядування та й, без перебільшення, у підсумку – знищити людство. Більше того, ці процеси після неспровокованого повномасштабного вторгнення росії в Україну набувають геометричної прогресії.

Ми цілком поділяємо позицію В. Залужного, що третя світова війна вже триває й лише набирає нових учасників, жертв, потрясінь і руйнувань⁵. Визначальними рисами цієї третьої світової війни є її гібридний характер, з огляду на домінування в її структурі інформаційно-дестабілізаційних кампаній, просякнутих цинізмом, відвертою брехнею, маніпулюванням і пропагандою, що, як не прикро, лунають від представників держав – колишніх лідерів демократичного світу, а нині потенційних геополітичних та економічних “карликів”.

Третя світова війна слугує своєрідним ефективним випробуванням життєздатності міжнародного права, міжнародної безпеки, євроатлантичної інтеграції, інших базових інструментів підтримання міжнародного миру та комунікації. Перші результати такого екзаменування доволі невтішні – переважна більшість міжнародних міжурядових організацій як універсального (ООН, Міжнародна морська організація, Міжнародний фонд сільського господарства (IFAD), МАГАТЕ та ін.), так і регіонального характеру (НАТО, ОБСЄ, Вишеградська група (V4) виявилися недієвими та кволими в протидії руйнуванню існуючої системи світового правопорядку. Їх учасники не готові захищати ті цінності, на яких вони були засновані – свобода, демократія, безпека, верховенство права тощо. Світ уже ніколи не повернеться до зруйнованої системи міжнародної безпеки. Водночас на її місці вже зароджується нова система забезпечення міжнародного миру, безпеки і правопорядку. Однак важливе питання: на яких ідеалах вона буде заснована? На стандартах поваги до людини, її життя, свободи, демократії чи, навпаки, на цензурі, пропаганді, цинічній брехні, диктатурі, війсьній силі та агресії, ядерній зброї?

Як не парадоксально звучить, але саме Український народ та Українська держава шляхом безкомпромісного героїчного протистояння ворогу, що в десятки разів ресурсно переважає, демонструє світовій спільноті ті цінності, на яких має бути засновано новий світовий правопорядок, об’єднує представників різних держав і географічних регіонів навколо спільної мети – виживання цивілізованого світу, наповнює новим змістом споконвічні моральні надбання та стандарти, демонструє готовність непримирен-

⁵ ‘World War III has already begun’: Ukraine’s former military chief sounds big warning for the world (The Economic Times Nov 22, 2024) <<https://economictimes.indiatimes.com/news/international/global-trends/world-war-iii-has-already-begun-ukraines-former-military-chief-sounds-big-warning-for-the-world/articleshow/115550445.cms?from=mdr>> (accessed 27.03.2025).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

но боротися за ці ідеали навіть в умовах неусвідомлення представниками держав цивілізованого світу їх важливості, надихає інші країни, міжнародні організації до системної, комплексної, раціональної протидії об'єднаним авторитарним режимам та схибленим їх лідерам.

Проте формування нового світового порядку потребує повноцінного науково-експертного супроводження з метою висвітлення вагомості таких духовно-ідеологічних цінностей: свобода, мир, демократія, безпека й верховенство права – як основоположних постулатів існування та стабільного перспективного розвитку людської цивілізації. На часткове вирішення цих завдань і спрямована ця публікація.

Гене́за становлення, регламентації й модернізації цінностей ЄС

Ще в Паризькому договорі про заснування Європейського співтовариства з вугілля та сталі 1951 р. і Римських договорах 1957 р., а саме Договорі про заснування Європейського економічного співтовариства і Договорі про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії, підписаних Францією, Італією, Німеччиною, Бельгією, Люксембургом, Нідерландами, було закладено основу зміцнення солідарності та відкрито шлях до європейської інтеграції, сприяння економічному розвитку, підвищенню життєвого рівня в державах – членах Співтовариства⁶. Останні у післявоєнний час створювались відповідно до положень Статуту ООН, маючи намір зберегти й зміцнювати мир і свободу, створити інструменти економічної інтеграції тощо. Пізніше Єдиним європейським актом 1986 р. регламентовано спільні зусилля розвитку демократії, сприяння реальному просуванню до Європейської єдності, спираючись на основні права, насамперед на право свободи, рівності і соціальної справедливості; положення про європейську ідею, принципи демократії та прав людини, підтримку миру і міжнародної безпеки⁷.

Водночас Договір про ЄС (Маастрихтський договір), підтверджуючи вищезгадані цінності й принципи, певною мірою їх розширив, акцентуючи на принципах свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основних свобод, прагненні поглибити солідарність народів, запровадження принципів стабільного розвитку і субсидіарності, спільного громадянства, спільної оборони і таким чином зміцнювати європейську ідентичність та незалежність заради миру, безпеки та поступу в Європі та в усьому світі⁸. Зрештою, дієвими інструментами їх реалізації вбачались: функціонування простору свободи, безпеки і справедливості (юстиції), здійснення

www.pravoua.com.ua

⁶ Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017?lang=en#Text> (дата звернення 27.03.2025).

⁷ Єдиний європейський акт 1986 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text> (дата звернення 27.03.2025).

⁸ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj/eng> (accessed 27.03.2025).

спільної зовнішньої і безпекової політики, хоча формування спільної оборонної політики залишилось швидше наміром. На нашу думку, важливим юридичним інструментом виявилось *acquis communautaire* (*acquis ЄС*), визначена мета Євросоюзу щодо його збереження і доповнення задля забезпечення ефективності механізмів та інституцій Спільноти тощо.

Фактично в рамках Лісабонського договору 2007 р. прямо виокремлено цінності, на яких базується ЄС, – повага до людської гідності, свобода, демократія, верховенство права, рівність, повага до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин; плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність, рівність жінок і чоловіків. При цьому мета Союзу регламентована ст. 3 і передбачала підтримання миру, власних цінностей і добробуту своїх народів. Способи і механізми її досягнення забезпечено було системно й багатопрофільно, включаючи заснування згаданих просторів, внутрішнього ринку заради сталого розвитку Європи, підтримання економічної, соціальної і територіальної єдності держав-членів, їх солідарності, зобов'язання дотримуватися принципів рівності громадян і представницької демократії, повагу культурного й мовного розмаїття, захист і збагачення культурної спадщини Європи тощо⁹.

Слід підкреслити вкотре, що важливим є визнання прав і свобод, цінностей і принципів, закріплених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 р.¹⁰ Як зауважують її творці, Хартія – не тільки правотворчий акт, джерело права, вона закріплює також загальні фундаментальні цінності, відповідно до яких побудована структура документа: людська гідність, свободи, рівність, солідарність, права громадян, справедливість. Вона якісно переосмислює положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, висувуючи на перше місце захист гідності людини як основи загальнолюдських основних прав, свобод і цінностей¹¹. Незважаючи на назву цього документа, вбачаємо доцільним акцентувати на комплексному підході, застосованому при регламентації у Хартії цінностей і принципів, стандартів тощо. Власне спостерігається конкретизація їх таким чином, на підставі чого виокремлено й визначено засади регулювання і реалізації права на життя, права на недоторканність особистості, права на свободу та безпеку, права на притулок; свободи мистецтва та науки; свободи

⁹ Consolidated versions of the Treaty on European Union (n 8); Н Камінська, 'Правові цінності Європейського Союзу та їх вплив на національні правопорядки' [2024] 7 Право України 56–77. DOI: 10.33498/loou-2024-07-056

¹⁰ Charter of Fundamental Rights of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng> (accessed 27.03.2025); M Tomášek, V Šmejkal та ін., *Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС* (Wolters Kluwer CR 2024) 1780; Джеймс Дрю, 'Звіт про застосування Хартії основних прав ЄС фокусується на фінансуванні ініціатив, які зміцнюють цінності ЄС' (Жовтень 14, 2024) <<https://uk.eureporter.co/politics/eu-charter-of-fundamental-rights/2024/10/14/report-on-application-of-eu-charter-of-fundamental-rights-focuses-on-funding-of-initiatives-that-reinforce-eu-values>> (дата звернення 27.03.2025).

¹¹ С Добрянський, 'Юридичне гарантування основоположних прав людини у Європейському Союзі: проблеми та перспективи' [2016] 3(86) Вісник Національної академії правових наук України 151–161.

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

думки, совісті та релігії; свободи підприємництва; права на колективні переговори та дії, прав дитини, прав людей похилого віку, права на належне врядування, права доступу до документів, заборони тортур та нелюдського або принизливого поведіння або покарання, заборони рабства та примусової праці, захисту персональних даних; захисту прав споживачів; захисту у випадку переміщення, видворення або екстрадиції; інтеграції осіб з інвалідністю; дипломатичного та консульського захисту; презумпції невинуватості та права на захист; доступу до послуг загального економічного значення; заборони дитячої праці та захисту молоді на роботі; охорони навколишнього середовища; рівності перед законом, рівноправності жінок і чоловіків, недопущення дискримінації тощо. Як запевняють сучасні дослідники, Хартія є доволі вдалою спробою кодифікації європейського права в галузі прав людини та визначила можливі перспективи та напрями подальшого розвитку. Це простежується в принципово новому підході до побудови каталогу прав людини, виступаючи своєрідним рамковим орієнтиром для проектування загальноєвропейського стандарту прав людини¹².

Безумовно, перелік документів, де регламентовано цінності ЄС на наднаціональному рівні не вичерпується проаналізованими вище. Водночас закономірним є висновок про значний прогрес у динаміці їх конституювання та забезпечення дієвих механізмів реалізації, так само як і модернізації правової, організаційно-інституційної, ідеологічної, інших основ самих цінностей ЄС. Важливі не лише їх декларування, деталізація, а й передбачена відповідальність у випадку встановлення «існування постійного та істотно порушення однією з держав-членів цінностей», фактично даючи підстави стверджувати, що поняття цінності перетворилось з політичної та філософської категорії на правову категорію права ЄС¹³.

Вивчення генези цінностей і становлення їх системи регламентації дає підстави зауважити, що в попередні історичні періоди розвитку української державності, особливо із заснуванням грецьких міст-полісів у Південному Причорномор'ї, запровадженням християнства в Київській державі, розвитком конституційних і дипломатичних традицій Запорозької Січі, згодом Української Народної Республіки, яскраво проявлялась прихильність до інститутів демократії, поваги прав людини, людської гідності, свободи, верховенства права, рівності, недискримінації тощо. Саме на них нині засновані організація і функціонування ЄС, права ЄС, відносини з іншими державами. Зрештою, на нашу думку, очевидним є взаємовплив кращого досвіду конституційно-правової регламентації загальноєвропейських цінностей окремих держав, що набуває відображення у європейських і міжнародно-

www.pravoua.com.ua

¹² Н Янчук, 'Хартія Європейського Союзу про основні права – нова віха розвитку стандартів прав людини', *Проблеми реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права в Україні: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції* (А Олійник, Ю Оніщик ред, КНУТД 2023) 131–136.

¹³ В Мотиль, 'Зародження та розвиток цінностей Європейського Союзу' [2024] 85(4) *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право* 300–307.

правових стандартах, актах обов'язкового чи рекомендаційного характеру. Властиво, що, незважаючи на тривале перебування України під впливом росії – найбільшої держави-агресорки з домінуванням гібридно-терористичної спрямованості в історії людства, наша держава реалізувала міжнародну правосуб'єктність на універсальному й регіональному рівнях, брала й бере активну участь у процесах інтеграції й глобалізації, утвердженні європейських і загальноцивілізаційних цінностей, еволюції європейської правової традиції.

В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р. підтверджується, що Євросоюз побудований на спільних цінностях, а саме: демократії, повазі до прав людини і основоположних її свобод та верховенстві права, що є ключовими елементами цієї Угоди. Зокрема, у ст. 3 визначено: верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між сторонами. Далі акцентується, що співробітництво у сфері зовнішньої та безпекової політики ґрунтується на спільних цінностях і спільних інтересах; Україна, ЄС та держави-члени підтверджують свою відданість принципам поваги до незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів (ст. 7); на особливому значенні утвердження верховенства права. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод (ст. 14)¹⁴.

Останнє десятиліття засвідчує значну динаміку системи цінностей і європейських стандартів у зв'язку з реалізацією Цифрового порядку денного для Європи, становленням Цифрового союзу, заснованого на Єдиному цифровому ринку. У результаті схвалено значну кількість законодавчих ініціатив, створено близько 40 нових прав і свобод у цифровій економіці, де традиційні свободи руху осіб, капіталу і послуг реалізуються онлайн, виокремлено гарантії їх безпеки і захисту, нові правила ЄС забороняють онлайн дискримінацію і т. д. Прийняття Акта про штучний інтелект 2024 р.¹⁵ має забезпечити безпеку й дотримання прав громадян при застосуванні штучного інтелекту. Поряд із Загальним регламентом ЄС про захист даних¹⁶ цей

¹⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁵ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>> (accessed 27.03.2025).

¹⁶ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про ска-

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

документ значно вплинув на інші регіональні та національні правопорядки. Своєю чергою знаковим стало і прийняття Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права 2024 р.¹⁷, зобов'язання за якою спрямовано на держави – члени ЄС, що водночас є державами – членами Ради Європи. Спостерігається активізація багатосторонньої співпраці в напрямі гарантування захисту прав і безпеки споживачів, зокрема, регуляторні органи США, ЄС і Великої Британії підписали спільну заяву щодо забезпечення ефективної конкуренції у сфері штучного інтелекту 2024 р.

Як відомо, Україна ратифікувала Угоду між Україною та Євросоюзом про участь України у програмі Європейського Союзу “Цифрова Європа” (2021 – 2027)¹⁸, що сприятиме інтеграції у Єдиний європейський цифровий простір, забезпеченню конкурентоспроможності в європейському дослідницькому та інноваційному просторі. Звісно, війна внесла корективи в темпи розвитку не тільки цієї галузі, як і визначення пріоритетності існуючих цінностей на національному і загальноєвропейському рівнях. Проте, на нашу думку, будь-які заходи, у т. ч. цифрової трансформації національної економіки, сектору безпеки й оборони та багато інших, покликані сприяти взаємовигідній участі України у загаданих просторах, загалом набуттю членства у Євросоюзі.

Як запевняють дослідники, набули поширення нетипові та нові особливі форми демократії, зокрема електронна демократія, у межах механізмів прямої електронної демократії вже активно функціонує моніторингова демократія, технологія блокчейн та ін.¹⁹ Саме вони сприяють не лише суттєвим змінам характеру участі громадян у публічно-владних процесах, а й якісній модернізації форм і способів участі громадян, місцевих жителів у різноманітних платформах опитувань, обговорень, внесення ініціатив і петицій та інших способів партисипативної або учасницької демократії локального, регіонального, національного і наднаціонального вимірів.

Зрештою, значна кількість учених звертають увагу на концепції воєвничої демократії, обороноздатної демократії або демократії, здатної себе захистити. На думку Ю. Барабаша і Г. Берченка, воєвнична демократія визначається як правове обмеження демократичних свобод з метою ізоляції демократичних режимів від загрози повалення законними засобами. У майбутньому, після перемоги у війні проти агресора, без комплексного рефор-

сування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁷ Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (2024) <<https://edoc.coe.int/en/artificial-intelligence/11926-council-of-europe-framework-convention-on-artificial-intelligence-and-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law.html>> (accessed 27.03.2025).

¹⁸ Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу “Цифрова Європа” (2021–2027): Закон України від 23.02.2023 № 2926-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁹ М Михайлов, ‘Нетипові (допоміжні) форми безпосередньої демократії: теорія та конституційно-правове регулювання’ (автореф дис канд юрид наук, 2019) 20.

мування базових розділів Основного Закону України не обійтися. Тому ці автори пропонують чітко сформулювати ставлення до тоталітарних ідеологій та їх пропаганди: комунізму, фашизму, нацизму і з огляду на нинішні події, – “рашизму” – нової ідеології та її тоталітарної практики, яку втілює в життя агресор, загроза йде із середини суспільства, що може страждати на колективний нарцисизм тощо²⁰. Як зазначає О. Стойко, концепція войовничої демократії покликана посилити здатність демократичних інститутів протистояти зловживанню інструментами демократії для її ослаблення та знищення²¹. Отже, досвід України демонструє потребу ґрунтовного вивчення особливостей згаданих концепцій задля їх раціонального і перспективного використання, розробки й удосконалення стратегій та інструментів впровадження.

У цьому контексті варто виокремити як ніколи актуальну “Білу книгу європейської оборони”, оприлюднену Європейською Комісією 2025 р. Йдеться про стратегічний план розвитку обороноздатності, разом з економічним проєктом ReArm Europe/Readiness 2030, що визначає фінансові інструменти збільшення інвестицій у оборонний потенціал країн ЄС. Тобто спостерігається поєднання оборонних, безпекових, фінансово-економічних, інвестиційних пріоритетів і засобів для зміцнення обороноздатності Європи, зокрема, серед пріоритетних проблем держав – членів ЄС, що мають вирішальне значення – протиповітряна та протиракетна оборона, артилерійські системи, боеприпаси і ракети, безпілотники, військова мобільність, штучний інтелект, кібербезпека і т. п.²²

Проблеми реалізації свободи, демократії, безпеки та верховенства права в умовах сучасних викликів і загроз

У 2022 р., на початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, експікерка Палати представників США Ненсі Пелосі заявила, що сучасна війна в Україні – це зіткнення цивілізованого демократичного світу та нецивілізованого – диктаторського²³. Погоджуючись з цим, вважаємо, що від того, на яких умовах завершиться ця війна, чи понесе агресор заслужене покарання, залежить майбутнє не лише України, а й ЄС та, без перебільшення, всього світу. Адже ймовірні два варіанти розвитку подій. Один з них – перемога України за активної підтримки коаліції її партнерів над росією та пособниками російської агресії (Білоруссю, що надавала територію для атак на Україну; Іраном, який постачав дрони-камікадзе “Shahed” та технології їх ви-

²⁰ Ю Барабаш, Г Берченко, ‘Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії)’ [2023] 1 Право України 54–75.

²¹ О Стойко, ‘Войовнича демократія: демократія та її вороги у політико-правовому контексті’ [2023] 5 Політикус 98–102.

²² Commission unveils the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan/Readiness 2030 <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_793> (accessed 27.03.2025).

²³ Thomas Meaney, ‘Putin Wants a Clash of Civilizations. Is ‘The West’ Falling for It?’ (March 11, 2022) <<https://www.nytimes.com/2022/03/11/opinion/nato-russia-the-west-ukraine.html>> (accessed 27.03.2025).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

робництва; Північною Кореєю, яка передавала росії артилерійські снаряди, балістичні ракети та надсилала своїх військових; низки інших переважно авторитарних держав, що спонсорували росію через економічну та технологічну підтримку).

За цих умов модернізований європейський і світовий порядок з оновленими механізмами, засобами та інституціями забезпечення сталого міжнародного миру та безпеки буде заснований на основі поваги до людини, її життя, прав і свобод, безпеки, демократії, верховенства права. Власне такі ідеологеми для демократичної європейської та світової спільноти після проходження “чистилища” третьої світової війни не будуть пустими гаслами, а саме цінностями, за які варто боротися та, без перебільшення, віддати життя. Інакше його безславно відберуть авторитарні пройдисвіти, що очолюють антидемократичні держави (наприклад, тисячі, іноді – сотні тисяч російських та корейських військових, що ганебно загинули за реалізацію бажання своїх тиранів-авантюристів і наближених до них олігархів і лакеїв безстроково продовжити своє нікчемне перебування у владі).

Проте не варто абсолютно відкидати та знімати з порядку денного й інший варіант розвитку подій – повільну капітуляцію України за активного тиску політичних та економічних банкрутів від США та тихої мовчазної згоди лідерів європейських демократичних держав. Тримання в полі зору такої модельної ситуації сформує можливість напрацювати й у перспективі реалізувати комплекс політичних, військових, економічних, духовно-ідеологічних заходів, спрямованих на протидію наведеній вище стратегічній поразці вільного світу, акумулювання та об'єднання його ресурсів для протистояння ворогу. Останній вже нині націлений на руйнування євроатлантичної співпраці та безпеки, на нівелювання тих цінностей, на яких вона була заснована – демократія, свобода, безпека, верховенство права, людина – як найвища соціальна цінність.

Як неодноразово підтвердило життя, відсутність концентрації світової та європейської спільноти на наведених вище духовних орієнтирах; сподівання, що ці пріоритети самоствердяться; відсутність стійкого бажання їх обстоювати – призводить лише до руйнування міжнародного права та права ЄС, розмивання їх ідеалів, принципів і цінностей, переростання спочатку певних локальних конфліктів у міждержавні війни, третю світову війну. Наприклад, можна згадати російсько-грузинську війну 2008 р. у Південно-Кавказькому регіоні, що практично призвела до втрати суверенітету Грузії над частиною її території – Абхазією та Південною Осетією. Власне тоді міжнародні міжурядові організації, держави, провідні економіки, світові політичні лідери майже не зреагували на цю російську колоніальну експансію. Замість ініціювання питання та вжиття заходів про притягнення до міжнародно-правової відповідальності завойовника, запровадження всебічних санкцій зусиллями міжнародної спільноти та міжнародних інституцій була від-

www.pravoua.com.ua

дана перевага політиці “задобрення” агресора²⁴. Зокрема, максимум, на що спромігся тоді ЄС, – це тиснути на президента Грузії щодо підписання плану перемир’я. Своєю чергою Європарламент схвалив висновки доповіді комісії ЄС на чолі з Гайді Тальявіні з розслідування обставин конфлікту в Південній Осетії. Відповідно до висновків комісії ЄС, як не парадоксально, зазначену війну розв’язала Грузія. Проте росія провокувала Грузію на ці дії²⁵.

Як наслідок, відсутність належної реакції з боку ООН, ЄС, Ради Європи, ОБСЄ та інших міжнародних міждержавних організацій, держав, політичних лідерів фактично зумовила продовження агресії росії вже проти України. Власне агресор 2014 р. з використанням форм і методів сучасної гібридної війни окупував Автономну Республіку Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей України. Варто погодитися з експрем’єр-міністром Великої Британії Борисом Джонсоном, що Захід зробив жахливу помилку, не покаравши путіна за вторгнення у Крим²⁶.

Проте, на нашу думку, сьогодні, у 2025 р., в умовах третьої світової війни, загрози, що нависли над вільним світом, його цінностями та принципами, є на порядок масштабнішими та апокаліптично загрозовішими порівняно з попередніми роками. Такий результат саме й зумовлений відсутністю належної реакції світової та європейської демократії на експансію авторитарних режимів, які концентрують свої зусилля в російській військовій агресії нині в Україні, а в недалекій перспективі, – ймовірно, вже у європейських державах (Балтії, Польщі, Румунії, Болгарії та ін.).

Кардинальна відмінність сьогодення те, що донедавна лідер демократичного світу, євроатлантичної співпраці та безпеки системно, послідовно й, головне, неймовірно швидко втрачає свої позиції в утвердженні та забезпеченні цінностей демократії. При цьому ключовим аспектом є не якась випадковість, а цілеспрямована комплексно інтегрована діяльність щодо руйнування здобутків демократії як у себе в країні, так і загалом у світі. Вона ґрунтується на баченні, що демократія не є ефективною формою реалізації державної влади. Зокрема, у США (і в інших державах) набули певної популярності думки американського ультраправого програміста та блогера Кертіса Ярвіна (псевдонім – Менсіус Молдбаг), що загалом іменуються як “таємне просвітництво”. На думку Менсіуса Молдбага, демократичний політичний режим є неефективним, відірваним від реальності та приреченим на крах. Він у своїх блогах порівнював демократію із релігією. Позаяк, на його думку, закони, що панують у демократичних суспільствах, є своєрідними священними книгами, які мають довільну інтерпретацію.

²⁴ В Демиденко, ‘Аксіологія нового світового порядку: право сили чи сила права’, *Матеріали круглого столу “Загальнотеоретичні аспекти захисту прав людини в умовах сьогодення”* (НАВС 2024) 62–65.

²⁵ Report Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia <http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/30_09_09_iiffmgc_report.pdf> (accessed 27.03.2025).

²⁶ Boris Johnson: West made terrible mistake by failing to punish Vladimir Putin for Crimea invasion <<https://www.telegraph.co.uk/politics/2022/03/14/boris-johnson-west-made-terrible-mistake-failing-punish-vladimir/>> (accessed 27.03.2025).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

При цьому обов'язковий ритуал у демократіях – вибори та претензія на універсалізм (відкидання та несприйняття недемократичних політичних режимів). Водночас Менсіус Молдбаг вважає, що президенти, конгресмени й представники виконавчої влади тощо насправді не є владою. Це обслуга собору – прошарку безіменних чиновників, що загалом іменується як “глибинна держава” (англ. Deep State). Найбільш успішною формою правління буде корпоративна держава²⁷. Адже керівники корпорацій, на його переконання, не обмежені будь-якими демократичними ритуалами, а тому вони є успішними.

Варто наголосити на хибності таких поглядів. Позаяк, як правило, у корпорацій є наглядові ради, що сформовані з метою корегування політики керівника корпорації. Там, де відсутні відповідні наглядові ради (ради директорів або інвесторів) для спрямування роботи компанії, непоодинокі випадки банкрутства корпорації, у разі помилкових рішень і діяльності керівника корпорації. Наприклад, компанія Tesla, яку продовжує очолювати Ілон Маск, за неповні три місяці його перебування на посаді керівника Департаменту ефективності уряду (Department of Government Efficiency, DOGE) зазнала різкого падіння капіталізації на 45 % і, на нашу думку, як ніколи близька до банкрутства²⁸. Аналогічних прикладів можна навести чимало, тому помилково вважати найбільш ефективним корпоративне управління, що здійснюється авторитарно главою корпорації.

Водночас свого часу на сайті “Vox” було опубліковано інтерв'ю та інтелектуальний профіль Кертиса Ярвіна. Він обстоював позицію, що демократія – це застаріле марнославство, якого американській системі варто позбутися. На його думку, наступна фаза політичної еволюції включає вдячне прийняття диктатури та/або монархії, щоб реальні сили, які керують світом, могли виконувати свою роботу без усієї безглуздої та брудної тіньової гри масового консенсусу²⁹. При цьому вагомим аспектом є те, Кертис Ярвін – “неореакційний” мислитель і ультраправий блогер має серйозний інтелектуальний вплив на ключових фігур адміністрації Дональда Трампа. Після перемоги на виборах дії та риторика Трампа і його помічників дуже нагадують публічні пропозиції Ярвіна щодо взяття автократичної влади в Америці³⁰. Про істинність такого бачення також вказує книга “Проект 2025 – Мандат

²⁷ Mark Sedgwick (ed), *Key Thinkers of the Radical Right: Behind the New Threat to Liberal Democracy* (Oxford Academic 2019) <https://doi.org/10.1093/oso/9780190877583.001.0001>

²⁸ Chris Kirkham, “Tesla’s market cap drops by nearly half: Is Elon Musk’s EV party over?” (The Reuters 2025. 10 March) <<https://www.usatoday.com/story/money/business/2025/03/10/tesla-market-cap-drops-nearly-half/82231517007>> (accessed 27.03.2025); Wei Huang, ‘Understanding Tesla’s Financial Strength: Analysis of Financial Reports and DuPont Analysis’ [2023] 6 Highlights in Business, Economics and Management 250–261. DOI: 10.54097/hbem.v6i.6325

²⁹ Chris Lehmann, ‘The Reactionary Prophet of Silicon Valley’ (The Nation. 2022. October 27) <<https://www.thenation.com/article/politics/curtis-yarvin>> (accessed 27.03.2025).

³⁰ Jason Wilson, ‘He’s anti-democracy and pro-Trump: the obscure ‘dark enlightenment’ blogger influencing the next US administration’ (The Guardian. 21 Dec. 2024) <<https://www.theguardian.com/us-news/2024/dec/21/curtis-yarvin-trump>> (accessed 27.03.2025).

на лідерство: Обіцянка консерваторів”³¹, де розглядаються шляхи реформування глибокої держави (англ. Deep State) у США. Конкретні кроки МАГА (Make America Great Again) у контексті реалізації “Проекту 2025 – Мандат на лідерство: Обіцянка консерваторів” ми вже можемо спостерігати. На нашу думку, їх можна охарактеризувати як хаотичне руйнування інституцій США, що в підсумку призведе до демонтажу засад правової, демократичної держави в США та мінімізації геополітичної ролі США у світі як поборника демократії. Більше того, у такому контексті щодо ролі США у світі не доводиться говорити після низки заяв і дій Трампа та його адміністрації про Гренландію, Панамський канал, Канаду, Мексику, Японію та інші держави, міжнародні організації.

З огляду на наведене загалом стає зрозумілим, у якому контексті розвиватиметься зовнішня і внутрішня політики США щодо світового правопорядку. Водночас постає питання щодо ймовірної трансформації європейського бачення правопорядку на континенті. Актуалізація цього питання особливо посилилася після виступу віцепрезидента США Джей Ді Венса на 61-й Мюнхенській конференції з безпеки. Він замість того, щоб зосередитися на війні, яка палає в Україні, використав свій дебют на міжнародній арені, щоб неконструктивно й огульно критикувати європейських союзників США щодо імміграції, свободи слова, натякаючи, що європейський істеблішмент є антидемократичним. Джей Ді Венс звинуватив їх у ігноруванні волі свого народу та поставив під сумнів – для захисту яких спільних цінностей вони справді об’єдналися зі США. Цей виступ віцепрезидента США, як і попередні неодноразові заяви Трампа, що США не будуть захищати європейських членів НАТО, створили серйозні загрози євроатлантичній безпековій співпраці, а точніше – фактично її зруйнували. Віднині забезпечення європейського правопорядку на основі демократії, свободи, безпеки і верховенства права є виключним клопотом самих держав європейського континенту.

На нашу думку, така політика США зумовлена тим, що за останні десятиліття ЄС набув вагомості правосуб’єктності та його голос на міжнародній арені лунає дедалі переконливіше. Варто згадати, що після Другої світової війни Європа була розділена на дві геополітичні зони впливу: західну частину континенту, пов’язану з США і НАТО, та східну частину, що опинилася під впливом “совітської влади” у межах держав Варшавського договору. Цей поділ закріпився у формі біполярної системи міжнародних відносин. На нашу думку, нині біполярна система міжнародних відносин зруйнована. І певні представники, як США, так і росії, хочуть її відновити шляхом втілення імперіалістичних планів цих двох суб’єктів протягом 2025–2026 рр. Адаже у випадку хоча б “відносної перемоги” України, остання беззаперечно доєднається до ЄС, що значно збільшить його вагомість. Внаслідок та-

³¹ Mandate for Leadership: The Conservative Promise. Project 2025 <https://static.project2025.org/2025_MandateForLeadership_FULL.pdf> (accessed 27.03.2025).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

кої інтеграції не дослухатися до бачення ЄС про європейський і світовий правопорядок у інших суб'єктів на міжнародній арені вже не вийде. Саме тому й ставляться перепони щодо майбутньої інтеграції України до ЄС у різних варіантах мародерських принизливих угод, що настирливо проштовхуються діючою адміністрацією США. Для останньої, які б воєнні злочини не вчиняв російський лідер та продовжував ігнорувати позицію щодо хоча б припинення вогню, він все одно залишається “хорошим хлопцем”, з яким приємно вести діалог Трампу. У цьому випадку ставиться мета: а) зберегти обличчя президента США щодо хоча б наближеного виконання передвибірних обіцянок про зупинення війни; б) легітимувати на міжнародній арені воєнного злочинця – очільника росії; в) зняти санкції з агресора з метою заробітку на посередництві в торгівлі або видобутку російських корисних копалин.

На нашу думку, навіть за умови розвитку найбільш негативного сценарію щодо припинення війни в Україні (progressive submission), ідеологи наведеної нежиттєздатної конструкції нічого, окрім ганьби та втрати геополітичних, економічних та фінансових позицій, не отримають. Оскільки в цьому випадку віддані на поталу базові елементи світового та європейського правопорядку – свобода, демократія, безпека та верховенство права, що недопустимо! Не можна нехтувати загальноцивілізаційними та європейськими цінностями, принципами і стандартами.

Висновки. Агресивне неспровоковане широкомасштабне військове вторгнення росії в Україну з домінуванням сучасних гібридних і терористичних форм ведення війни, яке має за мету знищення Українського народу та демонтаж суверенітету України, її територіальної цілісності, приховує ще більш зловмисні злочинні наміри. Це повне руйнування та нівелювання міжнародного права, системи забезпечення міжнародного миру та безпеки, євроатлантичної співпраці. При цьому дії російського агресора є уособленням прагнень багатьох авторитарних режимів. Як наслідок, у цього “авторитарного клубу” є “здобутки” у сфері підриву основ міжнародного і європейського правопорядку, міжнародної і регіональної систем колективної безпеки.

Водночас складність ситуації нині катастрофічно зросла у зв'язку з долученням до цього доволі еkleктичного альянсу авторитарних режимів колишнього лідера демократичного світу, а нині потенційного геополітичного та економічного “карлика” з антидемократичними прагненнями домінування серед антидемократій. Водночас авторитарні режими небезпідставно вважають, що забезпечення їх домінування у світі передбачає досягнення таких цілей: а) деморалізація та нівелювання цінностей світового та європейського правопорядку: свободи, демократії, безпеки та верховенства права та ін.; б) знищення глобальної економічної інтеграції демократичних держав, кластеризація світової економіки, руйнування світової фінансової системи. Від-

www.pravoua.com.ua

повідно звершення цих цілей означатиме крах цивілізованого світу та його прогресу.

Проте, як не парадоксально, у реалізації цього людиноненависницького плану є одна маленька, але вагома перепона. Це Україна та Український народ, що об'єднали й продовжують консолідувати навколо себе, цінностей нового світового та європейського правопорядку: свободи, демократії, безпеки та верховенства права – все нові й нові демократичні держави, що територіально знаходяться на різних континентах. Український народ демонструє високий розвиток європейської культури і свідомості, ідентичності й стійкості, потенціал бути рушієм модернізації національного, наднаціонального і міжнародного правопорядків. Фактично нині коло прихильників України, цінностей світового та європейського правопорядку набуває формалізованого характеру, з конкретними планами, етапами, шляхами зміцнення світової та європейської демократії. Саме тому і мають місце спроби перешкодити Україні в консолідації демократичної європейської і світової спільноти через змушення до підписання в різних варіантах мародерських принизливих “найкращих вигідних угод в історії” (great best deals). Адже реалізація такого задуму позбавить демократичний світ ядра, рушійної сили сучасної демократії – Україну.

При цьому, з огляду на наполегливе бажання американського лідера безповоротно зруйнувати існуючу систему забезпечення світового правопорядку, глобальної економіки та євроатлантичної безпеки, з великою ймовірністю можна спрогнозувати цілковите припинення панамериканського світового панування. Точка неповернення вже перейдена, вже нікому не вдасться відновити донедавна ключовий аспект міжнародних відносин – довіру до США як партнера або союзника.

Зважаючи на наведене, лідерство в утвердженні цінностей поваги до прав і свобод людини, демократії, верховенства права як базових постулатів якісно нового європейського, а в перспективі й світового, правопорядку має взяти на себе ЄС. І це дуже відповідальна місія, а провал її реалізації фактично означатиме кінець епохи демократій. Оскільки виклики, що постали нині перед ЄС, є дуже вагомими і фундаментальними. Позаяк на сьогодні ЄС виявився абсолютно не готовим до цієї відповідальної місії. Адже на європейському континенті, в Україні, триває війна понад 10 років, яка вже має реальну перспективу у 2025 р. перекинутися на територію держав – членів ЄС, а сам ЄС навіть не перебуває за столом переговорів. У ЄС немає єдиного знаменника як щодо підтримки України (перманентні кремлівські наративи Угорщини, Словаччини), так і навіть щодо власної оборонної політики (позиція Італії, Іспанії та ін., що безпековий аспект є актуальним для держав Балтії, Польщі, у крайньому випадку – Німеччини). Фактично натепер ЄС до певної міри спинився у своєму еволюційному розвитку. Усе це зумовлює гостру потребу в удосконаленні установчих документів ЄС, порядку виро-

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

блення та прийняття рішень у ЄС, вирішення безпекового питання для ЄС шляхом негайного приєднання України до ЄС як найбільш ефективний спосіб згортання авторитарно-імперіалістичних амбіцій московії та відповідне перспективне збільшення зони стабільності та процвітання через прийняття нових членів до ЄС.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Schwarz E, *Death Machines: The Ethics of Violent Technologies* (Manchester University Press 2018).

Edited and translated books

2. Sedgwick M (ed), *Key Thinkers of the Radical Right: Behind the New Threat to Liberal Democracy* (Oxford Academic 2019)
3. Tomášek M, Šmejkal V ta in, *Komentar do Dohovoru pro funkcionuvannia YeS, Dohovoru pro YeS ta Khartii osnovopolozhnykh prav YeS* (Wolters Kluwer ČR 2024) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Huang W, 'Understanding Tesla's Financial Strength: Analysis of Financial Reports and DuPont Analysis' [2023] 6 *Highlights in Business, Economics and Management* 250–261. DOI: 10.54097/hbem.v6i.6325
5. Barabash Yu, Berchenko H, 'Chy zdatna zakhystyty sebe demokratiia v umovakh viiny? (na dosvidi derzhavnoho budivnytstva pid chas rosiiskoi ahresii)' [2023] 1 *Pravo Ukrainy* 54–75 (in Ukrainian).
6. Dobrianskyi S, 'Iurydychne harantuvannia osnovopolozhnykh prav liudyny u Yevropeiskomu Soiuzi: problemy ta perspektyvy' [2016] 3(86) *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 151–161 (in Ukrainian).
7. Kaminska N, 'Pravovi tsinnosti Yevropeiskoho Soiuzu ta yikh vplyv na natsionalni pravoporiadky' [2024] 7 *Pravo Ukrainy* 56–77. DOI: 10.33498/louu-2024-07-056 (in Ukrainian)
8. Motyl V, 'Zarodzhennia ta rozvytok tsinnosti Yevropeiskoho Soiuzu' [2024] 85(4) *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo* 300–307 (in Ukrainian).
9. Stoiko O, 'Voiovycha demokratiia: demokratiia ta yii vorohy u polityko-pravovomu konteksti' [2023] 5 *Politykus* 98–102 (in Ukrainian).

Newspaper articles

10. Boris Johnson: West made terrible mistake by failing to punish Vladimir Putin for Crimea invasion <<https://www.telegraph.co.uk/politics/2022/03/14/boris-johnson-west-made-terrible-mistake-failing-punish-vladimir>> (accessed 27.03.2025).
11. Google CEO Sundar Pichai at Paris AI summit: "We're still in the early days of AI ... and yet..." (Feb. 11, 2025) <<https://timesofindia.indiatimes.com/technology/tech-news/google-ceo-sundar-pichai-at-paris-ai-summit-were-still-in-the-early-days-of-ai-and-yet/articleshow/118134007.cms>> (accessed 27.03.2025).
12. Kirkham C, 'Tesla's market cap drops by nearly half: Is Elon Musk's EV party over?' (The Reuters 2025. 10 March) <<https://www.usatoday.com/story/money/business/2025/03/10/tesla-market-cap-drops-nearly-half/82231517007>> (accessed 27.03.2025).
13. Lehmann C, 'The Reactionary Prophet of Silicon Valley' (The Nation. 2022. October 27) <<https://www.thenation.com/article/politics/curtis-yarvin>> (accessed 27.03.2025).

14. Meaney T, 'Putin Wants a Clash of Civilizations. Is 'The West' Falling for It?' (March 11, 2022) <<https://www.nytimes.com/2022/03/11/opinion/nato-russia-the-west-ukraine.html>> (accessed 27.03.2025).
15. Sigal S, 'Silicon Valley's vision for AI? It's religion, repackaged' (2023. Sep. 7) <<https://www.vox.com/the-highlight/23779413/silicon-valleys-ai-religion-transhumanism-longtermism-ea>> (accessed 27.03.2025).
16. Wilson J, 'He's anti-democracy and pro-Trump: the obscure 'dark enlightenment' blogger influencing the next US administration' (The Guardian. 21 Dec. 2024) <<https://www.theguardian.com/us-news/2024/dec/21/curtis-yarvin-trump>> (accessed 27.03.2025).
17. 'World War III has already begun': Ukraine's former military chief sounds big warning for the world (The Economic Times Nov 22, 2024) <<https://economictimes.indiatimes.com/news/international/global-trends/world-war-iii-has-already-begun-ukraines-former-military-chief-sounds-big-warning-for-the-world/articleshow/115550445.cms?from=mdr>> (accessed 27.03.2025).
18. Younker S, 'Bill Gates just predicted the death of every job thanks to AI – except for these three' (March 26, 2025) <<https://www.tomsguide.com/ai/bill-gates-just-predicted-the-death-of-every-job-thanks-to-ai-except-for-these-three>> (accessed 27.03.2025).
19. Driu Dzh, 'Zvit pro zastosuvannia Khartii osnovnykh prav YeS fokusuetsia na finansuvanni initsiatyv, yaki zmitsniuut tsinnosti YeS' (Zhovten 14, 2024) <<https://uk.eureporter.co/politics/eu-charter-of-fundamental-rights/2024/10/14/report-on-application-of-eu-charter-of-fundamental-rights-focuses-on-funding-of-initiatives-that-reinforce-eu-values>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Conference papers

20. Demydenko V, 'Aksiolohiia novoho svitovoho poriadku: pravo syly chy syla prava', *Materialy kruhloho stolu "Zahalno-teoretychni aspekty zakhystu prav liudyny v umovakh sohodennia"* (NAVS 2024) 62–65 (in Ukrainian).
21. Yanchuk N, 'Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovni prava – nova vikha rozvytku standartiv prav liudyny', *Problemy realizatsii prav, svobod i zakonnykh interesiv subiektiv prava v Ukraini: materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (A Oliinyk, Yu Onishchuk red, KNUVD 2023) 131–136 (in Ukrainian).

Theses

22. Mykhailov M, 'Netyповi (dopomizhni) formy bezposerednoi demokratsii: teoriia ta konstytutsiino-pravove rehuliuвання' (avtoruf dys kand yuryd nauk, 2019) 20 (in Ukrainian).

Websites

23. Commission unveils the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan/ Readiness 2030 <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_793> (accessed 27.03.2025).

Nataliia Kaminska
Volodymyr Demidenko

UKRAINE IS A DRIVING FORCE IN THE ESTABLISHMENT OF FREEDOM,
DEMOCRACY, SECURITY, HUMAN RIGHTS AND THE RULE OF LAW
AS THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF A NEW WORLD
AND EUROPEAN LEGAL ORDER

ABSTRACT. Given the need to form a qualitatively new world and European legal order, the article draws attention to the importance of consistent and systematic scientific and expert support

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

of relevant processes at the national, supranational and international levels. First of all, it is about revealing the nature and essence, legal basis and features of implementation, the significance of such values: freedom, peace, democracy, security, the rule of law, human rights – as fundamental postulates of the existence and stable prospective development of human civilization. In the conditions of russian aggression, not only Ukraine is under threat, but also the leveling of international law, the system of ensuring international peace and security, and Euro-Atlantic cooperation. However, it is noted that the Ukrainian people demonstrate a high level of development of European culture and consciousness, identity and stability, the potential to be a driver of modernization of national, supranational and international legal orders. There are attempts to prevent Ukraine from consolidating the democratic European and world community by forcing it to sign various versions of marauding humiliating agreements (great best deals). However, the implementation of such a plan will deprive the democratic world of the core, the driving force of modern democracy – Ukraine. Despite the desire to destroy the existing system of ensuring world law, global economy and Euro-Atlantic security, with a high degree of probability it is possible to predict the complete cessation of pan-American world domination. Therefore, the leadership in establishing the values of respect for human rights and freedoms, democracy, the rule of law as the basic postulates of a qualitatively new European, and in the future, world, law should be taken by the EU.

Based on the analysis, proposals have been formulated regarding the need to improve the founding documents of the EU, the procedure for developing and adopting decisions in the EU, and resolving the security issue for the EU through the immediate accession of Ukraine to the EU as the most effective way to curtail moscow's authoritarian-imperialist ambitions.

KEYWORDS: Ukraine; freedom; democracy; security; rule of law; human rights; defense; legal order; legal understanding; European Union; affirmation; international law; digital space; public authority.

Олександр Скрипнюк

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений юрист України,
директор Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
віцепрезидент Національної академії правових наук України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7052-3729>
idpnan219@gmail.com

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-043

УДК 34:303.422(477)

ВІДДАНЕ СЛУЖІННЯ НАУЦІ ТА УКРАЇНІ: ЖИТТЄВИЙ І ПРОФЕСІЙНИЙ ШЛЯХ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА КОРЕЦЬКОГО

Анотація. Наукова, організаційно-наукова та дипломатична діяльність В. Корецького в Міжнародному суді ООН є багатомірною і потребує нових характеристик відповідно до запитів сучасності. Багатогранні правові ідеї вченого потребують нового дослідження, сучасного осмислення та розвитку.

Метою статті є аналіз наукової, науково-організаційної, дипломатичної та суддівської діяльності В. Корецького в історико- та теоретико-правовому, міжнародно-правовому вимірі, зокрема, його поглядів на встановлення справедливого світового порядку та стійкого міжнародного миру.

Володимир Михайлович Корецький – видатний вчений, педагог, організатор академічної юридичної науки, дипломат, суддя Міжнародного суду ООН, його віцепрезидент. Усе життя і діяльність В. Корецького – приклад самовідданого служіння Україні та науці. Отримавши блискучу університетську юридичну освіту, трудовий шлях він розпочав з викладацької діяльності та дослідження проблем цивільного права, а після громадянської війни – методології юридичної науки. У 20 – першій половині 30-х років ХХ ст. науково-педагогічну діяльність поєднував зі службою в республіканських державних органах. Одночасно вів активну дослідницьку діяльність у галузі міжнародного приватного права.

У 30-х роках ХХ ст. бере активну участь у організації вищої юридичної освіти у Харкові на посадах проректора, керівника юридичного факультету, поєднуючи роботу з професорською діяльністю. Він очолює кафедру історії держави і права Харківського юридичного інституту і в 1939 р. захищає докторську дисертацію з проблем особливостей англо-американської доктрини і міжнародного права. Після здобуття докторського ступеня вся наступна пошукова діяльність вченого нерозривно пов'язана з розвитком доктрин міжнародного приватного права, міжнародного господарського права, міжнародного публічного права.

Після обрання В. Корецького академіком починається його київський період діяльності. Він виступає засновником Інституту держави і права та відділу міжнародного права і порівняльного правознавства. Під його керівництвом Інститут із наукового сектору став провідною розвиненою академічною установою. У 50–60-х роках ХХ ст. В. Корецький поєднував науково-організаційну, наукову та педагогічну діяльність з дипломатичною службою: брав участь у трьох сесіях Генеральної Асамблеї ООН, виступав радником представника СРСР у РБ ООН, працював у Комітеті ООН з прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації, у Комісії ООН з прав людини, Комісії міжнародного права ООН, виступав співрозробником Загальної декларації прав людини. Він брав участь у роботі багатьох форумів, що проводились під егідою ООН. Вінцем дипломатичної діяльності В. Корецького було його

© Олександр Скрипнюк, 2025

Олександр Скрипнюк

обрання членом Міжнародного суду в Гаазі (1960–1970) та віцепрезидентом цього ж суду (1968–1970).

У 60–70-х роках ХХ ст. наукова діяльність В. Корецького була спрямована на дослідження проблем суверенітету, міжнародну правосуб'єктність республіки, створення стабільного міжнародного правопорядку на принципах миру, безпеки та стабільності. Він вів активну громадську діяльність в Україні, популяризував надбання вітчизняної юридичної науки за кордоном. Наукова, дипломатична діяльність В. Корецького набула гідного визнання в середині країни та за кордоном. Він був удостоєний найвищих нагород союзної держави та республіки, обраний членом багатьох академій закордонних держав та міжнародних асоціацій. Ім'я увічнене у назві створеного ним Інституту та виданні після смерті вибраних його творів.

Ключові слова: Володимир Корецький; юридична наука; дослідник і теоретик; доктрина; міжнародне приватне право; міжнародне господарське право; міжнародне публічне право; дипломат; суддя Міжнародного суду ООН.

Минає 135 років від дня народження В. Корецького – організатора юридичної науки в Україні, вченого-міжнародника, ідеї якого не втратили актуальності для України і всього світу й через 40 років після його відходу у засвіти та особливо в умовах розв'язаної росією проти нашої держави широкомасштабної війни, якої Європа не знала останні 80 років. Росія своєю агресією порушила світовий порядок, паралізувала діяльність чинного міжнародного права та міжнародних безпекових організацій. За цих умов актуалізуються ідеї та напрацювання В. Корецького, які стосуються облаштування світу на справедливих умовах, як-то забезпечення миру, рівності народів і держав, свободи, прав людини, суверенітету, територіальної цілісності і незалежності держав. Свого часу він не тільки генерував передові для світу міжнародно-правові доктрини, а й втілював їх у життя, працюючи суддею Міжнародного суду ООН і його віцепрезидентом. Ідеї В. Корецького та його твори начасні й потребують нового аналізу та прочитання.

Багатогранний життєвий і творчий шлях В. Корецького став предметом дослідження значної кількості вчених, зокрема, науковців Інституту держави і права. Серед вчених, які досліджували практичну діяльність і теоретичну спадщину В. Корецького, слід назвати В. Денисова, В. Нагребельного, К. Савчука, О. Самойленко, І. Усенка, Ю. Шемшученка та ін. Однак проблематика захисту суверенітету, територіальної цілісності, свободи і встановлення справедливого миру, відновлення дії міжнародного права та діяльності ООН, її органів, усіх міжнародних організацій, причетних до забезпечення безпеки і миру в контексті сучасної війни, потребують уваги вчених до творчої спадщини В. Корецького з позицій сьогодення.

В. Корецький належить до найвидатніших діячів вітчизняної юридичної науки, його ім'я золотими літерами вписано в її історію. Вчений-патріот невіддільний від свого народу, його боротьби, прогресивного розвитку, що відбувалися в Україні та світі протягом ХХ ст. Усе його свідоме життя пов'язане з організацією та розвитком вітчизняної юридичної науки, сприянням авторитету науки міжнародного права у світі, утвердженням законності в практиці міжнародного права та міжнародних відносин.

www.pravoua.com.ua

В. Корецький народився 06 (18) лютого 1890 р. у Катеринославі (тепер – місто Дніпро) в сім’ї службовця. У 1910 р. закінчив Катеринославську гімназію із золотою медаллю. У 1910–1911 рр. навчався на юридичному факультеті Московського університету.

За сімейними обставинами переїхав до Харкова, де закінчив юридичний факультет Харківського університету з дипломом 1-го ступеня і був розподілений на кафедру цивільного права і судочинства цього вишу для підготовки до отримання професорського звання. Саме тут зав’язалася міцна дружба молодого В. Корецького і його наукового наставника, відомого на той час фахівця у царині цивільного і торговельного права, професора, а з 1925 р. – академіка АН УРСР В. Гордона, який виховав цілу плеяду знаних українських юристів-науковців. Водночас він працював на посаді зберігача юридичного кабінету Харківського університету і викладав у початковій торговельній школі. Роботу на кафедрі поєднував з роботою в інших навчальних закладах та приватними уроками.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. брав участь у створенні Харківського інституту народного господарства, працював його проректором, заступником декана юридичного факультету, одночасно працював на професорських посадах, очолював кафедри, читав лекційні курси із загальної історії держави і права та міжнародного приватного права. У цей період В. Корецький значну увагу приділяє розробці методології юридичної науки. Його світоглядні орієнтири поступово еволюціонують до марксизму, до класового розуміння держави і права. У цьому контексті він активно співпрацює з журналом “Вісник радянської юстиції” та Українським юридичним товариством¹. У 20–30-х роках ХХ ст. викладацьку і наукову діяльність поєднував з практичною роботою. У 1921–1922 рр. завідував правовим відділом Наркомату іноземних справ УСРР, у 1922–1924 рр. – завідувач юридичного відділу Укоопспілки, у 1924–1930 рр. – завідувач юридичного відділу Українбанку, у 1930–1935 рр. – старший консультант Державного арбітражу при РНК УСРР.

Початок наукової діяльності В. Корецького припадає на початок 20-х років ХХ ст. Саме в цей час з-під його пера виходить низка наукових праць з проблем міжнародного приватного права: “Проблеми приватного міжнародного права в угодах, укладених радянськими республіками з іноземними державами”², “До питання про виконання зобов’язань: деякі уроки новітньої німецької судової практики”³, “Законодавство Литовської Республіки в

¹ В Денисов, ‘В. М. Корецький – фундатор Інституту’, *Флагман української юридичної науки: До 60-річчя Інституту держави і права НАНУ. 1949–2009* (Ю Шемшученко ред, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Юридична думка 2009) 26.

² В Корецький, ‘Проблеми частинного міжнародного права в договорах, заключених Советскими республиками с иностранными государствами’ [1922] *Сборник статей по вопросам внешней торговли и экономики* 158–171.

³ В Корецький, ‘К вопросу об исполнении обязательств (Некоторые уроки новейшей германской судебной практики)’ [1922] *5/7 Вестник советской юстиции* 27–35.

Олександр Скрипнюк

галузі цивільного права і процесу”⁴ (всі – 1922), “Акціонерне товариство чи товариство з обмеженою відповідальністю”⁵, “Цивільний кодекс Радянських Республік. Текст і практичний коментар”⁶ (співавтор), “Вплив забезпечення паперових грошей на виконання зобов’язань”⁷ (всі – 1923), “Питання про вплив знецінення грошей на виконання зобов’язань у німецькій юриспруденції”⁸, “Територіальні межі виконавчої сили судових рішень з цивільних справ”⁹ (обидві – 1924), “Застереження про взаємність у міжнародному приватному праві”¹⁰ (1925), “Савиньї в міжнародному приватному праві”¹¹ (1926), “Принцип відкритих дверей”¹², “Уніформізм в праві”¹³ (обидві – 1927), “Міжнародне господарське право”¹⁴, “Міжнародне радіоправо”¹⁵ (обидві – 1928) та ін. Праці В. Корецького цього періоду набули високої оцінки радянських та європейських вчених-правознавців.

Науково-дослідна діяльність В. Корецького початку 20-х років ХХ ст. була присвячена також проблемам подолання економічної блокади в умовах існування двох протилежних систем, міжнародного визнання СРСР, встановлення взаємовигідних відносин із західними державами, актуальним питанням міжнародного приватного права. Спираючись на історико-теоретичний аналіз міжнародно-правових доктрин, а також практику взаємовідносин держав з різними економічними системами, В. Корецький уперше в юридичній літературі обґрунтував поняття “взаємності”, умови і межі застосування цього принципу в міжнародному приватному праві. Досліджуючи питання юридичного захисту економічних вітчизняних інтересів у товариствах за участю іноземного капіталу, він доходить висновку, що найбільш оптимальною формою для “змішаних товариств”, у яких беруть участь вітчизняні установи, є форма товариства з обмеженою відповідальністю.

В умовах радикальних змін у цивільно-правових відносинах, зумовлених Першою світовою війною та революціями в Європі початку ХХ ст., вчений

⁴ В Корецкий, ‘Законодательство Литовской Республики в области гражданского права и процесса’ [1922] 1 Экономический бюллетень 106–113.

⁵ В Корецкий, ‘Акционерное общество или товарищество с ограниченной ответственностью’ [1923] 4 Вестник внешней торговли Украины 1–10.

⁶ *Гражданский кодекс Советских Республик. Текст и практический комментарий* (Харьков 1923) [ст. 1–4, 7–9, 44–51] 18–23, 49–54.

⁷ В Корецкий, ‘Влияние обеспечения бумажных денег на исполнение обязательств’ [1923] 1/3 Народное хозяйство Украины 138–146.

⁸ В Корецкий, ‘Вопрос о влиянии обесценения денег на исполнение обязательств в германской юриспруденции’ [1924] 8/9 Народное хозяйство Украины 21–24.

⁹ В Корецкий, ‘Территориальные пределы исполнительной силы судебных решений (по гражданским делам)’ [1924] 7 Вестник советской юстиции 175–178.

¹⁰ В Корецкий, ‘Оговорка о взаимности в международном частном праве’ [1925] 19 Вестник советской юстиции 731–734.

¹¹ В Корецкий, ‘Савиньи в международном частном праве (к 65-летию со дня смерти)’ [1926] 4 Вестник советской юстиции 154–158.

¹² В Корецкий, ‘Принцип открытых дверей (open door)’ [1927] 14 Вестник советской юстиции 487–490.

¹³ В Корецкий, ‘Униформизм в праве’ [1927] Сборник статей, посвященный памяти В. Ф. Гордона 91–109.

¹⁴ В Корецкий, ‘Международное хозяйственное право: (Ориентировка в понятии)’ [1928] 22 Вестник советской юстиции 664–671.

¹⁵ В Корецкий, ‘Международное радиоправо’ [1928] 2 Сборник статей кафедры “Проблемы современного права” и правового факультета Харьковского института народного хозяйства 123–142.

досліджує появу нових тенденцій у міжнародних економічних відносинах, які спричинили кардинальну їх трансформацію, невідповідність практики цих відносин чинним нормам права. Він критично аналізує старі західні доктрини права та доводить їх невідповідність новим суспільним реаліям. У фокусі наукових інтересів В. Корецького перебуває ставлення західних держав до існуючого правопорядку, що спонукає його до теоретичних узагальнень, наслідком яких є розвиток теорії права¹⁶.

У праці “До питання про виконання зобов’язань: Деякі уроки новітньої німецької судової практики” він переконливо доводить, що застосування німецькими суддями морально застарілого законодавства створює серйозні проблеми в господарському житті суспільства. Виконання принципу *res sunt servanda* (договорів слід дотримуватися), на якому наполягали німецькі судді, мало руйнівну силу для всієї системи нових господарських взаємовідносин. Необхідний був пошук нової юридичної формули, згідно з якою було б забезпечене в окремих випадках розторгнення або зміна умов договору (“*clausula rebus sic stantibus*”)¹⁷.

Аналізуючи законодавство нових країн ХХ ст. у галузі цивільного права і процесу, вчений досліджує проблеми правовідносин у “старих” і особливо новостворених державах. Особливу увагу він акцентує на питаннях внутрішнього застосування законів із різних правових систем. Новостворені держави змушені були запозичувати ряд принципів і норм цивільного права колишніх метрополій, які вступали в суперечність з місцевим традиційним правом. Він наголошував, що радянській системі 20-х років минулого століття притаманний нерозривний зв’язок між економічною політикою і юридичними нормами.

Праці В. Корецького викликали великий інтерес щодо дослідження взаємозв’язку правовідносин і правових норм, що мали наріжне значення для юридичної науки і державно-правової практики. І донині своє значення зберігають ідеї вченого, що стосуються системи міжнародного приватного права і які зробили великий вплив на формування доктрини і практики міжнародного приватного права періоду формування централізованих держав та формування світового капіталістичного ринку в Західній Європі. На основі історичного аналізу В. Корецький розкриває ідеї міжнародно-правового спілкування та правової спільності націй, які сприяли розвитку між ними стабільних торгових відносин. Він поділяє погляди німецького професора Савіньї щодо необхідності застосування в міжнародному торговельному обороті принципу домілія власника, який і дотепер є актуальним для практики сучасних міжнародних економічних відносин¹⁸.

¹⁶ Владимир Михайлович Корецкий (К Сытник, П Тронько и др. редкол, Научная думка 1984) 6.

¹⁷ Корецкий (н 3) 27–35.

¹⁸ Корецкий (н 11) 154–158.

Олександр Скрипнюк

Після перетворення правового факультету в 1930 р. на Харківський інститут радянського будівництва і права, а з 1932 р. на Всеукраїнський комуністичний інститут радянського будівництва і права (з 1937 р. – Харківський юридичний інститут – нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) В. Корецький викладав у цих вишах на професорських посадах, одночасно працюючи над докторською дисертацією. З 1937 р. В. Корецький очолив кафедру історії держави і права Харківського юридичного інституту¹⁹.

Багато років копіткої праці В. Корецький присвятив дослідженню особливостей англо-американської доктрини і практики міжнародного приватного права. Підсумковим дослідженням проблеми стало велике монографічне дослідження “Нариси англо-американської доктрини і практики міжнародного права”²⁰. Монографія присвячена ґрунтовному узагальненню теорії і практики міжнародного приватного права. Особлива увага в роботі приділена аналізу застосування в міжнародному приватному праві принципів *comity* (міжнародної ввічливості) і набутих прав. Ці новаторські погляди В. Корецького засвідчили вироблення ним наукового підходу до вивчення міжнародних економічних відносин, що стало глибоким аналізом питань загальної частини міжнародного приватного права. Цим В. Корецький зробив значний внесок у вітчизняну доктрину міжнародного приватного права.

Він ще у 20-х роках ХХ ст. одним із перших серед вітчизняних вчених обґрунтував ідею міжнародного господарського права і переконливо показав, що стосовно загальних міжнародних господарських зв'язків головне місце в регулюванні посідають не колізійні норми, а інші прийоми і методи²¹. Ототожнення міжнародного приватного права з колізійним правом свідчило про вузьконормативне розуміння першого. В. Корецький гостро критикував поширену серед західних юристів думку, згідно з якою міжнародне приватне право трактувалося як наука про колізії різномісцевих законів, хоча в реаліях конфліктна норма є одним із технічних засобів регулювання міжнародного обороту. За цих обставин слід брати до уваги не лише сам закон, а й відносини, що регулюються ним.

У своїх працях “Уніформізм у праві”, “Міжнародне радіоправо”, “Міжнародне господарське право” В. Корецький перший серед вітчизняних і зарубіжних вчених юристів теоретично обґрунтував необхідність створення міжнародного господарського права. Структура цього права ґрунтувалася б, на його думку, на поєднанні міжнародно-правового і приватно-правового

www.pravona.com.ua

¹⁹ В Денисов, ‘Життя в ім'я науки. До 120-річчя від дня народження В. М. Корецького’ [2010] 21 Правова держава 600.

²⁰ В Корецький, *Очерки англо-американской доктрины и практики международного частного права* (Юриздат 1948).

²¹ М Богуславский, *Международное частное право* (2-е изд., Международные отношения 1982) 33–34, 84.

методів регулювання світових господарських відносин, що мало б спричинити заміщення колізійних норм іншими правовими інструментами.

Всупереч конфліктному праву, що спирається на джерела правового регулювання і ряд техніко-юридичних прийомів, система норм міжнародного права, запропонована В. Корецьким, засновується на змісті відносин, що регулюються. Цінність цього підходу в тому, що він розширює обсяг і межі міжнародних економічних відносин, що регулюються, охоплюючи основні напрями діяльності держав у цій сфері, перевершуючи таким чином систему конфліктного права як за змістом міжнародних економічних відносин, що регулюються, так і за способом і технічними прийомами. Ці новаторські та оригінальні ідеї В. Корецького в 30-х роках ХХ ст. стали основою розвитку правової методології, не втратили своєї актуальності й чітко простежуються в сучасних тенденціях правового розвитку міжнародних економічних відносин²². Вони стали теоретичним фундаментом для захисту ним у 1939 р. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук на тему: «Найважливіші проблеми міжнародного права в англо-американській судовій практиці у справах, що стосуються інтересів СРСР»²³.

З 1941 р. В. Корецький перебував у евакуації у Ташкенті, викладав курс лекцій із загальної історії держави і права в місцевому Юридичному інституті та досліджував феодальне право країн Західної Європи. В евакуації він пише ряд праць: «Суд і судовий процес у Франкській державі»²⁴, «Імунитет у Франкській державі»²⁵, «Суд фемів»²⁶. Усі три вийшли в 1944 р. Наступний етап дослідження англо-французької проблематики увінчався в 1947 р. творами «Військовий устрій Франкської держави»²⁷, «Англо-саксонські правди»²⁸, «Лекції з історії держави і права»²⁹ та ін.

У зазначених працях В. Корецький постає як історик права. Свої історико-правові дослідження він будує на багатому фактичному матеріалі. Вони пронизані глибоким історизмом та історичною перспективою. Фундаментальний аналіз і глибокі висновки В. Корецького зробили його одним із засновників у 30-х роках ХХ ст. вітчизняної «Всезагальної історії держави і права»³⁰.

²² Денисов (н 1) 28–29.

²³ Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 1804–2009 (В Тацій голов. ред, 2009) 35.

²⁴ В Корецкий, *Суд и судебный процесс во Франкском государстве: Лекция по курсу истории государства и права* (Ташк. юрид. ин-т 1944).

²⁵ В Корецкий, *Имунитет во Франкском государстве: Лекция по курсу истории государства и права* (Ташк. юрид. ин-т 1944).

²⁶ В Корецкий, *Суд фемов: Лекция по курсу истории государства и права* (Ташк. юрид. ин-т 1944).

²⁷ В Корецкий, *Военный строй Франкского государства: Лекция по истории государства и права* (Харьк. юрид. ин-т 1947).

²⁸ В Корецкий, *Англо-саксонские правды* (Харьк. юрид. ин-т 1947).

²⁹ В Корецкий, *Лекции по истории государства и права* (Юриздат 1947).

³⁰ В Денисов, «Жизненный и творческий путь В. М. Корецкого», *Владимир Михайлович Корецкий* (К Сытник, П Тронько и др. редкол, Наукова думка 1984) 23.

Олександр Скрипнюк

З визволенням України від німецьких окупантів він повертається до Харкова і працює професором міжнародного права Харківського юридичного інституту, а з 1947 р. – завідувачем кафедри міжнародного права.

У 1948 р. В. Корецького обрано дійсним членом Академії наук УРСР за спеціальністю “міжнародне право”. Цього ж року він переїжджає до Києва та працює над створенням наукової установи, спрямованої на забезпечення діяльності УРСР на міжнародній арені як засновниці ООН. У 1948 р. було прийнято урядове рішення Республіки про створення Кабінету держави і права в системі АН УРСР як допоміжної установи, яку мав очолити В. Корецький, але ця справа не набула подальшого розвитку. У 1949 р. згідно з новою урядовою постановою створюється Сектор держави і права як науково-дослідна установа в системі АН УРСР на чолі з його завідувачем В. Корецьким (з 1969 р. – Інститут держави і права)³¹. У 1969–1974 рр. В. Корецький працює директором інституту, а потім до його смерті – почесним директором Інституту держави і права АН УРСР. Водночас він очолював відділ міжнародного права і порівняльного правознавства. За активної участі В. Корецького формувалася українська академічна наукова школа міжнародного права та порівняльного правознавства. Під керівництвом В. Корецького Інститут став провідною науковою юридичною установою України.

Науково-організаційну, наукову, педагогічну діяльність В. Корецький поєднував з дипломатичною службою. Він брав участь у складі делегації СРСР у підготовці Паризької мирної конференції 1946 р., був членом делегації УРСР на першій, другій та четвертій сесіях Генеральної Асамблеї ООН (1946, 1947, 1949). У 1946 р. В. Корецький був радником представника СРСР у РБ ООН. Він став першим з радянських вчених у складі Комітету ООН з прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації (1947), у 1947–1949 рр. був членом і першим заступником голови Комісії ООН з прав людини, у 1949–1952 рр. – членом Комісії міжнародного права ООН. Він був співрозробником Загальної декларації прав людини та автором її ст. 1³².

В. Корецький був також радником делегації УРСР на міжнародній конференції з підготовки Конференції про ліквідацію рабства та работоргівлі (1956, Женева), головою делегації УРСР на конференції з морського права (1958, Нью-Йорк і 1960, Женева), членом Постійної палати Третейського суду в Гаазі (1957–1969). Вінцем дипломатичної діяльності В. Корецького стало обрання його на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН та Радою безпеки ООН членом Міжнародного суду в Гаазі (1960–1970) та віцепрезидентом того ж Суду (1968–1970).

www.pravona.com.ua

³¹ І Усенко, ‘До історії заснування Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: нові факти і документи’ [2020] 31 Правова держава 38–40.

³² В Денисов, ‘В. М. Корецький в Організації Об’єднаних Націй. Кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права (до 130-річчя від дня народження)’ [2021] 32 Правова держава 20–29.

У 60–70-х роках ХХ ст. наукова діяльність В. Корецького була спрямована на теоретичну розробку проблем міжнародної правосуб'єктності України, міжнародного права, його прогресу, прав людини, історії держави і права в європейських країнах ранньофеодального періоду та ін. Підтвердженням цього є його праці “Суверенітет”³³ (1963), “Міжнародно-правова правосуб'єктність Української РСР”³⁴ (1965). В. Корецький інтенсивно здійснює дослідження проблем, пов'язаних з діяльністю України на міжнародній арені в контексті широкого кола питань міжнародного публічного права. Він розробляє теоретичні питання суверенітету і міжнародну правосуб'єктність республіки, яка входить до складу федеративної держави. Визначаючи співвідношення суверенітету федерації та республік, які входять до неї, їх міжнародну правосуб'єктність, він наголошує, що суверенна федерація і суверенні республіки взаємно забезпечують і взаємно зміцнюють суверенітет кожного з них. Він наголошував, що федерація, заснована на національно-територіальному принципі утворення її суб'єктів, добровільності об'єднання республік у федерацію, здатна забезпечити реальний суверенітет. У реальній федерації союзна держава не стоїть над республіками та поза ними. Вона являє собою форму спільності республік, які спільно здійснюють державну владу – або вони діють разом – через союзні органи відповідно до Конституції, або через свої республіканські органи. Така федерація діє не замість, а разом з союзними республіками. Об'єднання у федерацію не означає простого співіснування в ній окремих республік³⁵.

Перехід свого часу В. Корецького на кафедру міжнародного права та керівництво нею були тісно пов'язані з необхідністю здійснення міжнародно-правових досліджень в Україні в зв'язку з активізацією її діяльності на міжнародній арені та створенням ООН, однією із засновниць якої стала республіка. У цей період вчений здійснює дослідження, пов'язані з міжнародно-правовою діяльністю республіки і бере безпосередню участь у роботі ряду важливих міжнародних форумів, веде не тільки велику науково-дослідну, а й науково-організаційну роботу.

Впродовж багатьох років у центрі дослідницької діяльності вченого була ще одна важлива проблема міжнародного права – його кодифікація. Наприкінці 40-х років ХХ ст. світ побачив його праці: “Перша сесія Комісії міжнародного права”³⁶ (1949), “Про проєкт Філда. З історії проєктів кодифікації міжнародного права”³⁷ (1956), “Загальні принципи права в міжнародному праві”³⁸ (1957), “Проблема основних прав і обов'язків держав у міжнародно-

³³ В Корецький, ‘Суверенітет’, *Укр. рад. енцикл.*, т. 14 (1963) 144–146.

³⁴ В Корецький, ‘Міжнародно-правова суб'єктність Української РСР’, *Укр. рад. енцикл.*, т. 17 (1965) 626–628.

³⁵ Корецький (н 33) 144–146.

³⁶ В Корецкий, ‘Первая сессия Комиссии международного права’ [1949] 8 Сов. государство и право 12–29.

³⁷ В Корецкий, ‘О проекте Филда: (Из истории проектов кодификации междунар. права)’ [1956] 4 Сов. государство и право 110–115.

³⁸ В Корецкий, ‘Общие принципы права’ в *международном праве* (Изд-во АН УССР 1957).

Олександр Скрипнюк

му праві”³⁹ (1959), “Декларація прав і обов’язків держав”⁴⁰, “Історія систематизації міжнародного морського права”⁴¹ (обидві – 1962).

У кодифікації міжнародного права В. Корецький убачав один із найважливіших засобів втілення в життя мрії народів про мир, рівність, свободу, суверенітет і незалежність держав. Він був переконаний, що розвиток прогресивних принципів міжнародного права і очищення його від антидемократичних рис можуть сприяти здійсненню на практиці ідеї його кодифікації. У дослідженнях вченого значна увага приділена проблемі співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права. У зазначених працях він гостро критикує механічне перенесення в міжнародне право приписів внутрішнього законодавства, спроби підмінити визнані прогресивні принципи міжнародного права “загальними принципами права”. На глибоке переконання В. Корецького, суттю доктрини міжнародного права є розуміння під “загальними принципами права” принципів міжнародного права.

Широко відомим серед вітчизняних і зарубіжних вчених є дослідження В. Корецьким Проєкту чеського короля Іржі Подебрада про організацію миру і безпеки 1464 р., що посідає гідне місце в історії ідей про співробітництво народів. Це співробітництво має бути спрямоване на боротьбу проти деспотизму, на захист миру, рівності народів, поваги шляхів їх національного розвитку та покарання за порушення миру.

Діапазон наукових інтересів В. Корецького універсальний і масштабний. Він досліджував найактуальніші проблеми цивільного права, міжнародного приватного права, міжнародного господарського права, міжнародного публічного права. Велику увагу він приділяв всесвітній історії держави і права. Він глибоко усвідомлював усебічне значення для юридичної науки історичного методу, віддаючи перевагу історії права.

В. Корецький вів активну науково-громадську діяльність. Був членом головної редакційної колегії Української радянської енциклопедії, Юридичного словника⁴² та інших енциклопедичних видань. Він обирався заступником голови союзної асоціації міжнародного права, головою секції істориків права Національного комітету істориків СРСР, президентом правової секції і членом правління Українського товариства дружби і культурних зв’язків із зарубіжними країнами.

Вчений популяризував досягнення вітчизняної правової науки, виступаючи з доповідями англійською, французькою та німецькою мовами за кордоном – у Бухаресті (1957), Варшаві (1957), Празі (1964), Нью-Йорку (1958), Гамбурзі (1960), Лондоні (1965), Ніцці (1967), Гронінгені, Утрех-

www.pravoua.com.ua

³⁹ В. Корецький, “Проблема “основных прав и обязанностей государств” в международном праве” [1958] Советский ежегодник международного права 74–92.

⁴⁰ В. Корецький, *Декларации прав и обязанностей государств* (Изд-во АН УССР 1962).

⁴¹ В. Корецький, “История систематизации норм международного морского права”, В. Корецький, Г. Тункин (ред.), *Очерки международного морского права* (Госюриздат 1962) 3–46.

⁴² Б. Бабій, В. Корецький, В. Цветков (ред.), *Юридичний словник* (Головна редакція УРЕ 1974).

ті, Лейдені (Нідерланди, 1967, 1968), Будапешті (1968), Единбурзі (1969), Загребі (1969) та ін.

В. Корецький був обраний членом Індійського товариства міжнародного права (1960); членом-кореспондентом (1965), дійсним (1977), а потім почесним (1983) членом Інституту міжнародного права в Женеві; академіком Мексиканської академії міжнародного права (1969); членом-кореспондентом Аргентинської асоціації міжнародного права та ін.⁴³

Він був удостоєний звання заслуженого діяча науки і техніки УРСР (1947), звання Героя Соціалістичної Праці (перший і єдиний у колишньому СРСР серед вчених-юристів) (1980), нагороджений трьома орденами та трьома медалями СРСР та іншими державними відзнаками УРСР. Помер 25 липня 1984 р. і похований на Лук'янівському цвинтарі в Києві. Рада Міністрів УРСР постановою № 36 від 15 лютого 1990 р. Інституту держави і права АН України присвоїла ім'я В. М. Корецького. 2020 р. на будинку по вулиці Б. Хмельницького, 42, де жив і працював вчений, встановлено меморіальну дошку. Інститут держави і права імені В. М. Корецького підготував та видав (1989–2010) трьохтомне видання його вибраних творів⁴⁴.

Висновки. Отже багатогранна діяльність В. Корецького має неминуще значення для науки, дипломатичної діяльності, захисту ідеалів свободи і миру для держав і мирного співіснування в усьому світі. Його наукові ідеї увійшли до золоті скарбниці вітчизняної правової думки.

Зокрема, В. Корецький зробив видатний внесок у розвиток цивільного, міжнародного цивільного, міжнародного господарського, міжнародного публічного права та вітчизняної історико-правової науки. Його наукові знання та внесок у розвиток науки отримали визнання серед вітчизняної та міжнародної спільноти. Він виступив одним із творців Загальної декларації прав людини, утверджуючи в ній ідеали свободи, миру та прогресу людства. Активна дипломатична діяльність В. Корецького на міжнародному рівні була гідно оцінена міжнародним співтовариством і увінчалася обранням вченого на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН та Радою безпеки ООН членом Міжнародного суду в Гаазі у 1960–1970 рр. і віцепрезидентом цього ж суду (1968–1970). Неоціненним є його внесок у організацію та розвиток вітчизняної академічної науки як засновника провідної наукової юридичної установи – Інституту держави і права в Україні, академічної школи міжнародного права та порівняльного правознавства, дослідника історико-правової науки. Ім'я В. Корецького як вченого-патріота вписано золотими літерами у вітчизняну історію, а його багатогранна діяльність є прикладом беззастережного служіння Україні та її народу.

⁴³ Денисов (32) 32.

⁴⁴ В Корецкий, *Избранные труды. Кн. 1* (Ин-т государства и права 1989); В Корецкий, *Избранные труды. Кн. 2* (Ин-т государства и права 1989); В Корецкий, *Избранные труды. Кн. 3* (Ю Шемшученко, В Денисов, И Усенко и др. редкол., НАН Украины. Институт государства и права им. В. М. Корецкого, Юридична думка 2015).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Boguslavskij M, *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo* (2-e izd., Mezhdunarodnye otnosheniya 1982) (in Russian).
2. Koreckij V, "Obshhie principy prava" v mezhdunarodnom prave (Izd-vo AN USSR 1957) (in Russian).
3. Koreckij V, *Anglo-saksonskie pravdy* (Har'k. jurid. in-t 1947) (in Russian).
4. Koreckij V, *Deklaracii prav i objazannostej gosudarstv* (Izd-vo AN USSR 1962) (in Russian).
5. Koreckij V, *Immunitet vo Franskom gosudarstve: Lekcija po kursu istorii gosudarstva i prava* (Tashk. jurid. in-t 1944) (in Russian).
6. Koreckij V, *Lekcii po istorii gosudarstva i prava* (Jurizdat 1947) (in Russian).
7. Koreckij V, *Ocherki anglo-amerikanskoj doktriny i praktiki mezhdunarodnogo chastnogo prava* (Jurizdat 1948) (in Russian).
8. Koreckij V, *Sud femov: Lekcija po kursu istorii gosudarstva i prava* (Tashk. jurid. in-t 1944) (in Russian).
9. Koreckij V, *Sud i sudebnyj process vo Franskom gosudarstve: Lekcija po kursu istorii gosudarstva i prava* (Tashk. jurid. in-t 1944) (in Russian).
10. Koreckij V, *Voennyj stroj Franskogo gosudarstva: Lekcija po istorii gosudarstva i prava* (Har'k. jurid. in-t 1947) (in Russian).

Edited books

11. Denisov V, 'Zhiznennyj i tvorcheskij put' V. M. Koreckogo', *Vladimir Mihajlovich Koreckij* (K Sytnik, P Tron'ko i dr. redkol, Naukova dumka 1984) (in Russian).
12. Denysov V, 'V. M. Koretskyi – fundator Instytutu', *Flahman ukrainskoi yurydychnoi nauky: Do 60-richchia Instytutu derzhavy i prava NANU. 1949–2009* (Yu Shemshuchenko red, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Yurydychna dumka 2009) (in Ukrainian).
13. *Grazhdanskij kodeks sovetskikh respublik: Tekst i prakticheskij kommentarii* (Har'kov 1923) [st. 1–4, 7–9, 44–51] 18–23, 49–54 (in Russian).
14. Koreckij V, 'Istorija sistematizacii norm mezhdunarodnogo morskogo prava', V Koreckij, G Tunkin (red), *Ocherki mezhdunarodnogo morskogo prava* (Gosjurizdat 1962) 3–46 (in Russian).
15. Koreckij V, *Izbrannye trudy. Kn. 1* (In-t gosudarstva i prava 1989) (in Russian).
16. Koreckij V, *Izbrannye trudy. Kn. 2* (In-t gosudarstva i prava 1989) (in Russian).
17. Koreckij V, *Izbrannye trudy. Kn. 3* (Yu Shemshuchenko, V Denisov, I Usenko i dr. redkol., NAN Ukrainy. Institut gosudarstva i prava im. V. M. Koreckogo, Juridichna dumka 2015) (in Russian).
18. *Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. 1804–2009* (V Tatsii holov. red, 2009) (in Ukrainian).
19. *Vladymyr Mykhailovych Koretskyi* (K Sytnyk, P Tronko y dr. redkol, Naukova dumka 1984) (in Ukrainian).

Journal articles

20. Denysov V, 'V. M. Koretskyi v Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii. Kodyfikatsiia i prohresyvnyi rozvytok mizhnarodnoho prava (do 130-richchia vid dnia narodzhennia)' [2021] 32 *Pravova derzhava* 20–29 (in Ukrainian).
21. Denysov V, 'Zhyttia v im'ia nauky. Do 120-richchia vid dnia narodzhennia V. M. Koretskoho' [2010] 21 *Pravova derzhava* 600 (in Ukrainian).
22. Koretskyi V, 'Aktsyonernoie obshchestvo yly tovaryshchestvo s ohranynchennoi otvetstvennostiu' [1923] 4 *Vestnyk vneshnei torhovly Ukrainy* 1–10 (in Russian).

23. Koretskyi V, 'K voprosu ob yspolnenyy obiazatelstv (Nekotorye uroky noveishei hermanskoi sudebnoi praktyky)' [1922] 5/7 Vestnyk sovetskoi yustytssy 27–35 (in Russian).
24. Koretskyi V, 'Mezhdunarodnoe khoziaistvennoe pravo: (Oryentirovka v poniatyy)' [1928] 22 Vestnyk sovetskoi yustytssy 664–671 (in Russian).
25. Koretskyi V, 'Mezhdunarodnoe radyopravo' [1928] 2 Sbornyk statei kafedry "Problemy sovremennoho prava" y pravovoho fakulteta Kharkovskoho ynstytuta narodnoho khoziaistva 123–142 (in Russian).
26. Koretskyi V, 'O proekte Fylda: (Yz ystoriyy proektov kodyfykatsyy mezhdunar. prava)' [1956] 4 Sov. hosudarstvo y pravo 110–115 (in Russian).
27. Koretskyi V, 'Ohovorka o vzaemnomy v mezhdunarodnom chastnom prave' [1925] 19 Vestnyk sovetskoi yustytssy 731–734 (in Russian).
28. Koretskyi V, 'Pervaia sessiia Komysyy mezhdunarodnoho prava' [1949] 8 Sov. hosudarstvo y pravo 12–29 (in Russian).
29. Koretskyi V, 'Problema "osnovnykh prav y obiazannosti hosudarstv" v mezhdunarodnom prave' [1958] Sovetskyi ezhehodnyk mezhdunarodnoho prava 74–92 (in Russian).
30. Koretskyi V, 'Problemy chastnoho mezhdunarodnoho prava v dohovorakh, zakliuchennykh Sovetskomu respublykamy s ynostrannymy hosudarstvamy' [1922] Sbornyk statei po voprosam vneshnei torhovly y ekonomyky 158–171 (in Russian).
31. Koretskyi V, 'Pryntsyp otкрыtykh dverei (open door)' [1927] 14 Vestnyk sovetskoi yustytssy 487–490 (in Russian).
32. Koretskyi V, 'Savyny v mezhdunarodnom chastnom prave (k 65-letiyu so dnia smerty)' [1926] 4 Vestnyk sovetskoi yustytssy 154–158 (in Russian).
33. Koretskyi V, 'Terrytoryalnye predely yspolnytelnoi sily sudebnykh resheniy (po hrazhdanskym delam)' [1924] 7 Vestnyk sovetskoi yustytssy 175–178 (in Russian).
34. Koretskyi V, 'Unyformyzm v prave' [1927] Sbornyk statei, posviashchennyi pamiaty V.F. Hordona 91–109 (in Russian).
35. Koretskyi V, 'Vlyaniye obespecheniya bumazhnykh deneh na yspolnenye obiazatelstv' [1923] 1/3 Narodnoe khoziaistvo Ukrainy 138–146 (in Russian).
36. Koretskyi V, 'Vopros o vlyaniyy obestseneniya deneh na yspolnenye obiazatelstv v hermanskoi yurysprudentsyy' [1924] 8/9 Narodnoe khoziaistvo Ukrainy 21–24 (in Russian).
37. Koretskyi V, 'Zakonodatelstvo Lytovskoi respublyky v oblasti hrazhdanskoho prava y protsessa' [1922] 1 Ekonomycheskyi biulleten 106–113 (in Russian).
38. Usenko I, 'Do istorii zasnovannia Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy: novi fakty i dokumenty' [2020] 31 Pravova derzhava 38–40 (in Ukrainian).

Encyclopedias and dictionaries

39. Babii B, Koretskyi V, Tsvietkov V (red), *Yurydychnyi slovnyk* (Holovna redaktsiia URE 1974) (in Ukrainian).
40. Koretskyi V, 'Mizhnarodno-pravova sub'iektivist Ukrainskoi RSR', *Ukr. rad. entsykl.*, t. 17 (1965) 626–628 (in Ukrainian).
41. Koretskyi V, 'Suverenitet', *Ukr. rad. entsykl.*, t. 14 (1963) 144–146 (in Ukrainian).

Oleksandr Skrypniuk

DEDICATED SERVICE TO SCIENCE AND UKRAINE:
LIFE AND PROFESSIONAL PATH OF ACADEMICIAN
VOLODYMYR KORETSKI

ABSTRACT. The scientific, organizational, and diplomatic endeavors of V. Koretsky at the International Court of Justice (ICJ) exhibit a multifaceted character and necessitate renewed evaluation in light of contemporary demands. The scholar's diverse legal concepts call for further inquiry, modern interpretation and advancement.

Олександр Скрипнюк

The purpose of this article is to conduct a scholarly examination of V. Koretsky's academic, organizational, diplomatic, and judicial activities in historical, theoretical-legal, and international-legal contexts, with particular attention to his perspectives on establishing a just global order and sustainable international peace.

Volodymyr Mikhaylovich Koretsky was an eminent jurist, educator, organizer of academic legal scholarship, diplomat, Judge of the International Court of Justice, and its Vice-President.

His entire life and professional activity stand as a testament to unwavering dedication to Ukraine and the advancement of legal science. Having received an outstanding university education in law, he commenced his career by teaching and conducting research on issues of civil law, and, following the Civil War, turned to the study of the methodology of legal science. During the 1920s and the first half of the 1930s, he combined scholarly and pedagogical pursuits with public service in republican state agencies. Concurrently, he engaged in robust research in the field of private international law.

In the 1930s, he took an active role in establishing higher legal education in Kharkiv, serving as Vice-Rector and Head of the Law Faculty while concurrently fulfilling professorial responsibilities. He chaired the Department of the History of State and Law at the Kharkiv Juridical Institute and, in 1939, defended his doctoral dissertation on the distinctive features of Anglo-American doctrine and international law. Following the attainment of his doctoral degree, all subsequent research by the scholar remained inextricably tied to the development of theories in private international law, international economic law, and public international law.

After V. Koretsky was elected an Academician, he entered his Kyiv period. He founded the Institute of State and Law and the Department of International Law and Comparative Jurisprudence. Under his leadership, the institute was transformed from a modest research sector into a leading, advanced academic institution. During the 1950s and 1960s, V. Koretsky simultaneously engaged in scientific, organizational, and teaching activities alongside diplomatic service: he participated in three sessions of the United Nations General Assembly, served as an advisor to the representative of the USSR to the UN Security Council, worked on the UN Committee on the Progressive Development and Codification of International Law, the UN Commission on Human Rights, and the UN International Law Commission, and contributed as a co-drafter of the Universal Declaration of Human Rights. He took part in numerous forums held under the auspices of the UN. The pinnacle of Koretsky's diplomatic endeavors was his election as a member of the International Court of Justice in The Hague (1960–1970) and his tenure as Vice-President of that Court (1968–1970).

In the 1960s and 1970s, V. Koretsky's scholarly work focused on the study of sovereignty, the international legal personality of republics, and the establishment of a stable international legal order based on principles of peace, security, and stability. He was actively engaged in public affairs in Ukraine, promoting the achievements of domestic legal scholarship abroad. His academic and diplomatic endeavors were duly recognized both nationally and internationally. He received the highest honors of the union and republican governments, was elected a member of numerous foreign academies and international associations, and his name was memorialized in the institute he founded, as well as through the posthumous publication of selected works.

KEYWORDS: Volodymyr Koretsky; legal scholarship; researcher and theorist; doctrine; private international law; international civil law; international economic law; public international law; diplomat; Judge of the International Court of Justice.

II. Ціннісний вимір поступу України на шляху
до членства в Європейському Союзі:
доктринальна основа, теоретичні та практичні проблеми

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-057

Наталія Оніщенко

докторка юридичних наук, професорка,
академичка НАПрН України,
заслужена юристка України,
заступниця директора Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
академік-секретар відділення теорії та історії держави і права
НАПрН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>
idpnanu@gmail.com

Леся Малюга

докторка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії служби безпеки України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0523-221X>
lesya_maluga@ukr.net

Марина Булкат

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини "Україна",
суддя місцевого загального суду
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4647-8199>
yfm@ukr.net

УДК 34.341

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ:
МОДЕРАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО ДІАЛОГУ,
ВИКЛИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Анотація. Суспільно важливим завданням для науковців є виражена модерація суспільного діалогу з питань гендерної рівності, гендерних прав та інструментів їх забезпечення в публічному просторі. Це уможливить не лише формування наукової візії нових інструментів у сфері забезпечення гендерних прав (через безпосередню взаємодію науковців з громадян-

© Наталія Оніщенко, Леся Малюга, Марина Булкат, 2025

Наталія Оніщенко, Леся Малога, Марина Булкат

ським суспільством, аналіз практики тощо), а й надалі схвалення суспільством відповідних законодавчих ініціатив. Вітчизняний інформаційний простір потребує систематизації та упорядкування. Досвід проведення публічних наукових обговорень щодо вітчизняної доктрини та практики забезпечення гендерної рівності засвідчив наявність деяких чинників, які деконструюють суспільний діалог. Серед них – переобтяження площини інформаційного простору надзвичайною кількістю “приватних експертиз” та “експертних думок” різної якості та походження. Це виклик для наукової спільноти, якій варто виробити інструменти його подолання. Для цього можна використати різні групи інструментів, спрямовані на демаркетинг або зниження попиту на непрофесійну аналітику, що створює інфошум. Серед таких інструментів: інструменти піару (популяризації) положень профільних наукових досліджень із гендерних питань кожної галузі; інструменти HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, спрямовані на визначення ваги звань “експерт з гендерних питань”, “фахівець з гендерних питань”; інструменти зовнішньої комунікації з міжнародними партнерами, які ініціюють велику кількість публікацій, обговорень, грантових програм з тих чи інших гендерно чутливих питань для нашого суспільства, зокрема щодо HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, тобто рівня підготовки експертів; інструменти внутрішньої комунікації вітчизняними науковцями із “практичними реалізаторами” державної гендерної політики, представниками громадянського суспільства, публічних адміністраторів, які реалізують гендерні практики тощо. З метою систематизації та упорядкування наявних положень вітчизняної наукової доктрини гендерних прав варто використовувати методи комплексного аналізу. Серед правових досліджень різних галузей можна умовно виокремити системні напрями, зокрема: теоретико-правові та філософсько-правові основи гендерної рівності у праві України; конституційно-правові засади гендерної рівності в Україні; публічно-правове адміністрування процесів формування гендерної політики та профільного законодавства; гендерні інструменти у царині трудових прав.

Ключові слова: гендерна рівність; гендерні права; суспільний діалог; державна гендерна політика; практики забезпечення гендерної рівності; гендерно-правова експертиза.

Еволюція вітчизняних гендерних концептів у доктрині пройшла шлях від псевдофеміністичних, періоду радянської окупації, до новітніх стандартів демократичних, правових держав, від урівнення жіночих прав на чоловічих умовах до інклюзивного забезпечення кожному його потреб, що враховує біологічне, фізичне, соціальне різноманіття, людиноцентричні підходи, актуальні суспільні запити та потреби.

У сфері нормотворчої роботи гендерно-правова експертиза як інструмент “скринінгу” дотримання принципу забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків здійснюється Міністерством юстиції України¹ вже близько двадцяти років². У профільних публікаціях опрацьовано позитивні аспекти цієї роботи та узагальнено її недоліки³. Науковці вказують, що гендерно-правова експертиза володіє недостатнім методологічним інструмен-

¹ Див., наприклад: Н Камінська, ‘Гендерно-правова експертиза як спосіб модернізації законотворчості в Україні’ [2021] 6 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 50–61; Т Мельник, ‘Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи’ (Логос 2001) 46; Л Сірко, ‘Гендерно-правова експертиза: теоретико-правова характеристика’ (дис д-ра філос 081, 2021) 216.

² Див., наприклад: ‘Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні’ (Н Оніщенко, Н Пархоменко ред, Юридична думка 2010) 352.

³ Див., наприклад: О Іванов, ‘Гендерно-правовий аналіз нормативно-правових актів у сфері людського капіталу’ (ВОКС Україна 19 Березня 2024) <<https://voxukraine.org/genderno-pravovyj-analiz-normativno-pravovyh-aktiv-u-sferi-lyudskogo-kapitalu>> (дата звернення 27.03.2025).

тарієм для повноцінного вивчення нормативно-правових актів (їх проєктів) щодо додержання принципу рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, який обмежений суто юридико-технічними прийомами роботи з текстом чинного законодавства або проєкту нормативно-правового акта⁴. На офіційному сайті профільного Міністерства опубліковано План проведення гендерно-правової експертизи законодавства на 2024 р., яким було передбачено експертизу семи законів та однієї постанови Кабінету Міністрів України⁵. Інформація про проведення гендерно-правової експертизи за 2013–2024 роки міститься в публічному просторі в рубриці “Напрями діяльності” розділу “Нормотворча діяльність” – “Правова експертиза нормативно-правових актів” – “Гендерно-правова експертиза” цього сайту. Відповідно з нею може ознайомитись кожен громадянин. Цей напрям правової роботи активно розвивається й удосконалюється.

У науковій сфері активно опрацьовують питання щодо ролі жінки у проблемах співвідношення глобального права на мир, права на мир народу (як політико-правової категорії), права на мир людини. Окремим напрямом залишається пошук балансу демографічних показників, особливо в умовах війни. Над вирішенням конкретних проблем працюють науковці та практики. Це окреслює перспективу формування нової, методологічної візії інструментів гендерної інклюзії для інших європейських держав, як у емпіричній, так і в практичній площинах, з огляду на унікальність досвіду боротьби українського суспільства та держави в історії європейських демократичних, правових держав⁶. Однак потенціал формування якісно нових підходів та інструментів вочевидь не використано.

Модерація широкого суспільного діалогу з гендерно чутливих питань, безумовно, не обмежується обговоренням досягнень у сфері законодавчої роботи, гендерного скринінгу або проведенням профільних наукових досліджень. У цьому контексті слід відмітити, що функціональність науки і освіти, науковців і освітян щодо модерації суспільного діалогу з найбільш чутливих тем зумовлює необхідність постійного моніторингу викликів у цій царині та інструментів їх подолання.

У площині суспільних обговорень, у публічному інформаційному просторі стан забезпечення гендерної рівності оцінюють по-різному. Перманентно натрапляємо на відомості про результати звіту Global Gender Gap, за яким щороку Україна посідає певне місце за показниками Індексу гендерної нерівності (Gender Inequality Index). Поряд із цим поширені інформаційні повідомлення про ту чи іншу “найбільшу прогалину” в політичній,

⁴ Р. Шабанов, ‘Проблемні питання проведення гендерно-правової експертизи законодавства’ [2021] 6 Підприємництво, господарство і право 101–106.

⁵ Про затвердження Плану проведення гендерно-правової експертизи законодавства на 2024 рік: наказ Міністерства юстиції України від 19 грудня 2023 р. № 2934/7.

⁶ Див., наприклад: Н. Оніщенко, Л. Малюга, М. Булкат, ‘Тенденції розвитку вітчизняної гендерної парадигми: загальна характеристика’ [2024] 1 Право України 94–107.

економічній, оборонній сферах забезпечення гендерної рівності. При цьому “найбільшу прогалину” щоразу визначають по-різному, залежно від спрямованості інформаційного меседжу: від термінової необхідності подолання демографічної кризи через підвищення народжуваності⁷ до нагальної потреби мобілізації жінок у лави Збройних Сил.

У вітчизняному інформаційному просторі спостерігається певний дисонанс думок, який можна було б охарактеризувати як плюралізм, притаманний демократіям. Однак в умовах необхідності широкого суспільного діалогу і консенсусу з багатьох гендерно чутливих питань, особливо під час війни⁸, слід звернути на це увагу. Сьогодні, в умовах війни, зростає особиста відповідальність кожного вченого і освітянина. Вони, як ніколи, відповідальні за логічний зв'язок “вчора – сьогодні – завтра”. Їх робота не має скласти підґрунтя майбутніх помилок як у доктрині, так і в державотворенні, а мусить стати запорукою підготовки нових поколінь для майбутнього мирного будівництва і розвитку⁹.

Суспільно важливим завданням для науковців є виважена модерація суспільного діалогу з питань гендерної рівності, гендерних прав та інструментів їх забезпечення в публічному просторі. Це уможливить не лише формулювання наукової візії нових інструментів у сфері забезпечення гендерних прав (через безпосередню взаємодію науковців з громадянським суспільством, аналіз практики тощо), а й надалі схвалення суспільством відповідних законодавчих ініціатив.

Мета статті. Вочевидь вітчизняний інформаційний простір потребує систематизації та упорядкування. Досвід проведення публічних наукових обговорень щодо вітчизняної доктрини та практики забезпечення гендерної рівності¹⁰ засвідчив наявність деяких чинників, які деконструюють суспільний діалог. Серед них – переобтяження площини інформаційного простору надзвичайною кількістю “приватних експертиз” та “експертних думок” різної якості та походження. Це виклик для наукової спільноти, якій варто виробити інструменти його подолання.

⁷ Див., наприклад: “Щороку у нас зникає населення такого міста, як Житомир”, – експерт Василь Воскобойник (04.02.2025 УНІАН) <<https://www.unian.ua/economics/other/shchoroku-u-nas-znikaye-naselennya-takogo-mista-yak-zhitomir-ekspert-vasil-voskoboynik-12905904.html>> (дата звернення 27.03.2025); О Стрельник, ‘Семеро дітей та більше. “Ідеальна українська сім'я” та невидимі жінки в розмові про народжуваність’ (14 січня 2020) <<https://zmist.pl.ua/blogs/semero-ditei-ta-bilshe-idealna-ukrajinska-simya-ta-nevidimi-zhinki-v-rozmovi-pro-narodzhuvanist>> (дата звернення 27.03.2025).

⁸ Див., наприклад: А Грибовська. ‘Конституційні засади гендерної рівності в Україні’ (дис канд юрид наук, 2019) 250; Н Клименко, ‘Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні’ [2014] 5 Економіка та держава 116–119.

⁹ *Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку* (Н Оніщенко ред, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2022) 59.

¹⁰ У Київській міській раді спільно з громадськістю обговорили ефективність гендерної політики (25.11.2024) <<https://kmr.gov.ua/uk/content/u-kyuyivskiy-miskiy-radi-spilno-z-gromadskisty-objgovoryly-efektyvnist-gendernoyi-polityku>> (дата звернення 27.03.2025); Круглий стіл на тему “Трибуна жінки: сьогодні та завтра” (29. 12.2023) <https://socrozvytok.org.ua/events?tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Bnews%5D=48&cHash=a5d4806b77c5516b9c7c7dc34d50bea> (дата звернення 27.03.2025).

Подолання зазначеного виклику (переобтяження площини інформаційного простору) в ході модерації суспільного діалогу з питань гендерної рівності вбачається через комплексне використання різних груп інструментів, спрямоване на демаркетинг або зниження попиту на непрофесійну аналітику, що створює інфошум. Серед таких інструментів можна виокремити:

- інструменти піару (популяризації) положень профільних наукових досліджень із гендерних питань кожної галузі;
- інструменти HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, спрямовані на визначення ваги звань “експерт з гендерних питань”, “фахівець з гендерних питань”;
- інструменти зовнішньої комунікації з міжнародними партнерами, які ініціюють велику кількість публікацій, обговорень, грантових програм з тих чи інших гендерно чутливих питань для нашого суспільства, зокрема щодо HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, тобто рівня підготовки експертів;
- інструменти внутрішньої комунікації вітчизняних науковців із “практичними реалізаторами” державної гендерної політики, представниками громадянського суспільства, публічних адміністраторів, які реалізують гендерні практики тощо.

Щодо першої з зазначених груп – інструментів піару положень профільних наукових досліджень із гендерних питань кожної галузі – слід зазначити таке. На всіх етапах модерації суспільного діалогу із питань гендерних прав, інструментів їх забезпечення тощо слід популяризувати профільні положення вітчизняних науковців. Так, питання розвитку, трансформації вітчизняної гендерної парадигми та процесів забезпечення гендерних прав фундаментально опрацьовані науковцями Інституту історії України НАН України¹¹, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України¹², Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України¹³.

У сфері політології слід враховувати напрацювання науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України¹⁴, а також профільні наукові дослідження¹⁵. Під час комунікацій з питань со-

¹¹ Інститут історії України НАН України <<http://history.org.ua/uk>> (дата звернення 27.03.2025).

¹² Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України <<http://archeos.org.ua>> (дата звернення 27.03.2025).

¹³ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України <<https://www.inst-ukr.lviv.ua>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁴ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: вебсайт <<https://iriend.gov.ua>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁵ Див., наприклад: І Грицай, ‘Державна гендерна політика: досвід України та країн-членів ЄС’ [2016] 3(6) *Евгоровскій політичкый а правнй дискурз* 176–182; Г Конціцка, ‘Теоретико-методологічні основи дослідження феміністських рухів у політиці’ (дис канд політ наук, 2017); Т Краснопольська, ‘Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України’ (автореф дис канд політ наук, 2013); І Кресіна, *Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз* (Вища шк 1998); О Ярош, ‘Жіночі об’єднання України як суб’єкти державотворення кінця ХХ століття’ (автореф дис канд політ наук, 2001); О Ярош, ‘Політика гендерної рівності: світовий та вітчизняний досвід’ (автореф дис д-ра політ наук, 2013).

ціальної чи економічної сфер варто враховувати висновки представників Інституту соціології НАН України¹⁶, Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України¹⁷. Не можна оминати увагою й профільні наукові дослідження гендерних аспектів соціально-економічної політики в Україні, державного регулювання гендерних процесів у соціально-економічному розвитку України¹⁸.

Коли йдеться про правничу сферу, правове забезпечення гендерної рівності, слід звернути увагу на фундаментальні дослідження представників наукової школи Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України¹⁹.

З метою систематизації та упорядкування наявних наукових положень вітчизняної наукової доктрини гендерних прав варто використовувати методи комплексного аналізу. Серед правових досліджень різних галузей можна умовно виокремити системні напрями, зокрема щодо теоретико-правових²⁰ та філософсько-правових²¹ основ гендерної рівності у праві України. Як комплексний напрям досліджень можна виокремити й конституційно-правові засади гендерної рівності в Україні²². Важливі напрацювання сформовано науковцями у сфері публічно-правового адміністрування процесів формування гендерної політики та профільного законодавства²³. У цьому контексті варто враховувати й комплексні положення, розроблені

¹⁶ Інститут соціології НАН України <<https://isnasu.org.ua>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁷ Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України <<https://idss.org.ua/index>> (дата звернення 27.03.2025); *Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці* (Е Лібанова, О Цимбал ред, Академперіодика 2021).

¹⁸ Див., наприклад: Т Бурейчак, 'Конструювання гендерних ідентичностей в дискурсах реклами' (дис канд соц наук, 2006); Г Герасименко, 'Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні' (дис канд екон наук, 2004); О Піжук, 'Державне регулювання гендерних процесів в соціально-економічному розвитку України' (дис канд екон наук, 2009).

¹⁹ Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України <<https://idpnan.org>> (дата звернення 27.03.2025); Н Оніщенко, О Львова, 'Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства?' [2013] 62 Держава і право. Юридичні і політичні науки 3–11; Н Оніщенко, О Матвієнко, М Томашевська, 'Гендерно-чутлива політика як спосіб подолання правового нігілізму' [2005] 30 Держава і право. Юрид. і політ. науки 18–25; *Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні* (н 2).

²⁰ Див., наприклад: Н Аніщук, 'Правові засоби викоринення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз' (автореф дис д-ра юрид наук, 2008); А Берлач, І Мацелюх, 'Формування та закріплення принципів гендерної рівності в міжнародних нормативно-правових актах' [2023] 2(2) Право і суспільство 259–264; І Грицай, 'Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект' (автореф дис д-ра юрид наук, 2018); О Дашковська, 'Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз' (дис д-ра юрид наук, 2008); О Руднева, 'Гендерна рівність у праві України' (автореф дис канд юрид наук, 2002).

²¹ Ю Івченко, 'Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні' (автореф дис канд юрид наук, 2009).

²² Див., наприклад: Н Аніщук, 'Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні' (автореф дис канд юрид наук, 2001); Грибовська (н 8) 250; С Кругова, 'Конституційно-правове забезпечення гендерної рівності в Україні' (дис д-ра філософ 081 – право, 2021); О Саєнко, 'Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду' (дис канд юрид наук, 2020).

²³ К Левченко, 'Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти)' (дис д-ра юрид наук, 2003).

в межах науки публічного адміністрування²⁴. Серед опрацьованих напрямів можна відмітити й гендерні інструменти у царині трудових прав²⁵.

Щодо другої із зазначених груп інструментів – HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, спрямованих на зниження попиту на непрофесійну аналітику, слід зазначити таке. У вакансіях “експерт/ка з гендерних питань” серед компетенційних вимог зустрічаємо: комунікабельність, самостійність, здатність працювати під тиском обставин, сильні навички презентації, впевненість, володіння ПК тощо²⁶. Суспільству варто сформулювати вимогу до рівня компетенції, професіограму аналітиків через відповіді на запитання: Чи достатньо вищої освіти конкретного профілю, в межах якого здійснюється аналітична робота (право, соціологія, політологія, економіка тощо)? Чи варто підтвердити рівень володіння методологією аналізу даних, теоретичними знаннями на рівні наукового ступеня профільної спеціалізації? Чи варто звертати увагу на рівень репутаційних характеристик джерел, у яких опубліковано гендерні розвідки? Наукові видання характеризуються внутрішнім рецензуванням, індексацією у міжнародних наукометричних базах тощо. Це може бути додатковим “фільтром”, який знизить кількість некомпетентних підходів. Продовженням окресленої суспільної роботи є використання третьої групи – інструментів зовнішньої комунікації з міжнародними партнерами, які ініціюють велику кількість публікацій, обговорень, грантових програм з тих чи інших гендерно чутливих питань для нашого суспільства, зокрема щодо рівня підготовки відповідних експертів.

Щодо четвертої групи інструментів внутрішньої комунікації слід наголосити, що провідну роль у роботі над формуванням інформаційного простору професійної аналітики у сфері гендерних питань, на який заслуговує

²⁴ Див., наприклад: Н Грицяк, ‘Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні’ (дис д-ра наук з держ упр, 2005); Г Даудова, ‘Формування та реалізація державної гендерної політики в Україні’ (автореф дис канд наук з держ упр, 2008); Н Ковалішина, ‘Взаємодія жіночих громадських організацій з органами державної влади як фактор здійснення гендерної політики в Україні’ (автореф дис канд наук з держ упр, 2006); І Лазар, ‘Вдосконалення механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні’ (дис канд наук з держ упр, 2007); М Попов, ‘Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики’ (автореф дис канд наук з держ упр, 2006); С Сулімова, ‘Механізми державного управління у сфері захисту прав жінок в Україні’ (автореф дис канд наук з держ упр, 2008).

²⁵ Див., наприклад: М Іншин, ‘Оптимізація співвідношення правового регулювання праці жінок та чоловіків’, *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 21 червня 2019 р.)* (Право 2019) 45–49; Н Кушнір, ‘Теоретичні засади реалізації гендерної рівності у трудовому праві України’ (дис канд юрид наук, 2020); Л Амелічева, ‘Гендерна рівність як фактор підвищення ефективності механізму реалізації права на працю наукових та науково-педагогічних працівників’ [2024] 32 Академічні візії <<https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1508>> (дата звернення 27.03.2025); І Лаврінчук, *Трудове законодавство України: гендерна експертиза* (Логос 2001); Г Мішук, М Косік, ‘Гендерна нерівність у використанні трудового потенціалу: оцінка масштабів та наслідків’ [2018] 2(82) Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Економічні науки 306–313; І Сахарук, ‘Правові засоби подолання гендерних диспропорцій на ринку праці в Україні’ [2019] 1(108) Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки 42; Д Світовенко, ‘Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України’ (дис д-ра філософ 081 – право, 2023).

²⁶ Експерт/ка з гендерних питань для планів відновлення України <<https://www.prostir.ua/?jobs=ekspertkyz-gendernyh-pytan>> (дата звернення 27.03.2025).

Наталія Оніщенко, Леся Малога, Марина Булкат

наше суспільство, відіграє безпосередня комунікація науковців із “практичними реалізаторами” державної гендерної політики, представниками громадянського суспільства, які працюють з конкретними гендерними інструментами. Робота над вивченням актуальних для них проблем, прогалин, запитів залишається пріоритетною.

Крім того, у ході використання інструментів внутрішньої комунікації не можна оминати увагою напрацювання науково-педагогічних шкіл вітчизняних вищих навчальних закладів. Насамперед йдеться про формування програм та практичних положень, що відображають виклики у викладанні та опануванні студентами “гендерних” дисциплін²⁷. Безумовно, опрацювання базових положень щодо забезпечення гендерної рівності у вищих навчальних закладах є запорукою подальшого розвитку виваженого суспільного діалогу, фахово змодерованого науково-педагогічними працівниками²⁸ на етапі отримання громадянами вищої освіти.

Висновки. Вітчизняний інформаційний простір потребує систематизації та упорядкування. Серед чинників, які деконструють суспільний діалог із гендерно чутливих питань – переобтяження площини інформаційного простору надзвичайною кількістю “приватних експертиз” та “експертних думок” різної якості та походження. Це виклик для вітчизняної наукової спільноти, який опосередковує формування інструментів його подолання. Вбачається доцільним комплексне використання різних груп інструментів, спрямоване на демаркетинг або зниження попиту на непрофесійну аналітику, що створює інфошум. Серед них можна виокремити такі: інструменти піару (популяризації) положень профільних наукових досліджень із гендерних питань кожної галузі; інструменти HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, спрямовані на визначення ваги звань “експерт з гендерних питань”, “фахівець з гендерних питань”; інструменти зовнішньої комунікації з міжнародними партнерами, які ініціюють велику кількість публікацій, обговорень, грантових програм з тих чи інших гендерно чутливих питань для нашого суспільства, зокрема щодо HR-менеджменту у сфері надання аналітичних послуг, тобто рівня підготовки експертів; інструменти внутрішньої комунікації вітчизняних науковців із “практичними реалізаторами” державної гендерної політики, представниками громадянського суспільства, публічними адміністраторами, які реалізують гендерні практики тощо.

www.pravoua.com.ua

²⁷ Дисципліна “Гендерна політика в системі публічного управління” <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/09/paev_henderna-polityka_anotacia.pdf> (дата звернення 27.03.2025); Дисципліна “Принципи гендерної рівності: проблеми теорії та практики” <https://asp.knu.ua/doc/DVA1_2022/5_P1_NNIlaw.pdf> (дата звернення 27.03.2025); Вибірковий освітній компонент 11 “Гендерна рівність та права жінок” <https://vnu-taskid841251.s3.eu-north-1.amazonaws.com/s3fs-public/Educational%20programs/Elective%20educational%20disciplines/Name%20discipline/vok-11-hend-rivnist-2022-denna_1.pdf> (дата звернення 27.03.2025).

²⁸ Гендерні конференції в КПІ <<https://kpi.ua/05-11-04>> (дата звернення 27.03.2025).

З метою систематизації та упорядкування наявних наукових положень вітчизняної доктрини гендерних прав варто використовувати методи комплексного аналізу. Такий підхід до дослідження наявних правових положень засвідчив можливість умовно виокремити системні наукові напрями, зокрема: теоретико-правові та філософсько-правові основи гендерної рівності у праві України; конституційно-правові засади гендерної рівності в Україні; публічно-правове адміністрування процесів формування гендерної політики та профільного законодавства; гендерні інструменти у царині трудових прав.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kresina I, *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: etnopolitohichnyi analiz* (Vyshcha shk 1998) (in Ukrainian).
2. Lavrinchuk I, *Trudove zakonodavstvo Ukrainy: henderna ekspertyza* (Lohos 2001) (in Ukrainian).
3. Melnyk T, *Henderna ekspertyza ukrainskoho zakonodavstva: sutnist, neobkhidnist ta metodolohichni osnovy* (Lohos 2001) (in Ukrainian).

Edited books

4. *Liudskiy rozvytok v Ukraini. Priorytety natsionalnoi polityky minimizatsii asymetrii ukrainskoho rynku pratsi* (E Libanova, O Tymbal red, Akademperiodyka 2021) (in Ukrainian).
5. *Pravova doktryna i derzhavnist: vektor vzaiemoz'iazku* (N Onishchenko red, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy 2022) (in Ukrainian).
6. *Pravovi zasady formuvannia ta rozvytku hendernoho seredovyscha v Ukraini* (N Onishchenko, N Parkhomenko red, Yurydychna dumka 2010) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Amelicheva L, 'Henderna rivnist yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti mekhanizmu realizatsii prava na pratsiu naukovykh ta nauково-pedahohichnykh pratsivnykiv' [2024] 32 *Akademichni vizii* <<https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1508>> (data zvernennia 27.03.2025) (in Ukrainian).
8. Berlach A, Matseliukh I, 'Formuvannia ta zakriplennia pryntsyypiv hendernoi rivnosti v mizhnarodnykh normatyvno-pravovykh aktakh' [2023] 2(2) *Pravo i suspilstvo* 259–264 (in Ukrainian).
9. Hrytsai I, 'Derzhavna henderna polityka: dosvid Ukrainy ta krain-chleniv YeS' [2016] 3(6) *Evropsky politicky a pravny diskurz* 176–182 (in Ukrainian).
10. Kaminska N, 'Henderno-pravova ekspertyza yak sposib modernizatsii zakonotvorchosti v Ukraini' [2021] 6 *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* 50–61 (in Ukrainian).
11. Klymenko N, 'Rol i mistse zhinky-viiskovosluzhbovtisia v Ukraini' [2014] 5 *Ekonomika ta derzhava* 116–119 (in Ukrainian).
12. Mishchuk H, Kosik M, 'Henderna nerivnist u vykorystanni trudovoho potentsialu: otsinka masshtabiv ta naslidkiv' [2018] 2(82) *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Serii: Ekonomichni nauky* 306–313 (in Ukrainian).
13. Onishchenko N, Lvova O, 'Henderna rivnist: krok do rozvytku chy moralna kryza suchasnoho suspilstva?' [2013] 62 *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky* 3–11 (in Ukrainian).
14. Onishchenko N, Maliuha L, Bulkat M, 'Tendentsii rozvytku vitchyznianoї hendernoi paradyhmy: zahalna kharakterystyka' [2024] 1 *Pravo Ukrainy* 94–107 (in Ukrainian).

Наталія Оніщенко, Леся Малога, Марина Булкат

15. Onishchenko N, Matviienko O, Tomashevska M, 'Henderno-chutlyva polityka yak sposib podolannya pravovoho nihilizmu' [2005] 30 Derzhava i pravo. Yuryd. i polit. nauky 18–25 (in Ukrainian).
16. Sakharuk I, 'Pravovi zasoby podolannya gendernykh dysproportsii na rynku pratsi v Ukraini' [2019] 1(108) Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Yurydychni nauky 42 (in Ukrainian).
17. Shabanov R, 'Problemni pytannia provedennia henderno-pravovoi ekspertyzy zakonodavstva' [2021] 6 Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo 101–106 (in Ukrainian).

Theses

18. Anishchuk N, 'Pravovi zasoby vykorinennia hendernoho nasylstva v Ukraini: istoryko-teoretychnyi analiz' (avtorof dys d-ra yuryd nauk, 2008) (in Ukrainian).
19. Anishchuk N, 'Tendentsii rozvytku instytutu konstytutsiino-pravovoho statusu zhinok v Ukraini' (avtorof dys kand yuryd nauk, 2001) (in Ukrainian).
20. Bureichak T, 'Konstruiuvannia gendernykh identychnosti v dyskursakh reklamy' (dys kand sots nauk, 2006) (in Ukrainian).
21. Herasymenko H, 'Henderni aspekty sotsialno-ekonomichnoi polityky v Ukraini' (dys kand ekon nauk, 2004) (in Ukrainian).
22. Hrybovska A. 'Konstytutsiini zasady hendernoї rıvnosti v Ukraini' (dys kand yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).
23. Hrytsai I, 'Pryntsyp hendernoї rıvnosti ta mekhanizm yoho zabezpechennia: teoretyko-pravovyi aspekt' (avtorof dys d-ra yuryd nauk, 2018) (in Ukrainian).
24. Hrytsiak N, 'Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia y realizatsii derzhavnoi hendernoї polityky v Ukraini' (dys d-ra nauk z derzh upr, 2005) (in Ukrainian).
25. Daudova H, 'Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi hendernoї polityky v Ukraini' (avtorof dys kand nauk z derzh upr, 2008) (in Ukrainian).
26. Dashkovska O, 'Pravove stanovyshe zhinky v aspekti hendernoї rıvnosti: zahalnoteoretychnyi analiz' (dys d-ra yuryd nauk, 2008) (in Ukrainian).
27. Ivchenko Yu, 'Filosofsko-pravovyi analiz hendernoї polityky v Ukraini' (avtorof dys kand yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).
28. Kovalishyna N, 'Vzaiemodiia zhinochykh hromadskykh orhanizatsii z orhanamy derzhavnoi vlady yak faktor zdiisnennia hendernoї polityky v Ukraini' (avtorof dys kand nauk z derzh upr, 2006) (in Ukrainian).
29. Kotsitska G, 'Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia feministykykh rukhiv u politytsi' (dys kand polit nauk, 2017) (in Ukrainian).
30. Krasnopolska T, 'Vzaiemodiia instytutiv derzhavy ta hromadianskoho suspilstva v realizatsii hendernoї polityky Ukrainy' (avtorof dys kand polit nauk, 2013) (in Ukrainian).
31. Kruhova S, 'Konstytutsiino-pravove zabezpechennia gendernoї rıvnosti v Ukraini' (dys d-ra filosof 081 – pravo, 2021) (in Ukrainian).
32. Kushnyr N, 'Teoretychni zasady realizatsii hendernoї rıvnosti u trudovomu pravi Ukrainy' (dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).
33. Lazar I, 'Vdoskonalennia mekhanizmiv formuvannia ta realizatsii hendernoї polityky v Ukraini' (dys kand nauk z derzh upr, 2007) (in Ukrainian).
34. Levchenko K, 'Upravlinnia protsesamy formuvannia hendernoї polityky v Ukraini (orhanizatsiino-pravovi aspekty)' (dys d-ra yuryd nauk, 2003) (in Ukrainian).
35. Pizhuk O, 'Derzhavne rehuliuвання hendernykh protsesiv v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku Ukrainy' (dys kand ekon nauk, 2009) (in Ukrainian).
36. Popov M, 'Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm derzhavnoho upravlinnia v sferi hendernoї polityky' (avtorof dys kand nauk z derzh upr, 2006) (in Ukrainian).

37. Rudnieva O, 'Henderna rivnist u pravi Ukrainy' (avtoref dys kand yuryd nauk, 2002) (in Ukrainian).
38. Saienko O, 'Konstytutsiino-pravove zabezpechennia realizatsii pryntsyphu hendernoї rivnosti v Ukraini u svitli zarubizhnogo dosvidu' (dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).
39. Svitovenko D, 'Formy ta sposoby realizatsii pryntsyphu hendernoї rivnosti za trudovym zakonodavstvom Ukrainy' (dys d-ra filosof 081 – pravo, 2023) (in Ukrainian).
40. Sirko L, 'Henderno-pravova ekspertyza: teoretyko-pravova kharakterystyka' (dys d-ra filosof 081, 2021) (in Ukrainian).
41. Sulimova S, 'Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia u sferi zakhystu prav zhinok v Ukraini' (avtoref dys kand nauk z derzh upr, 2008) (in Ukrainian).
42. Yarosh O, 'Zhinochi ob'iednannia Ukrainy yak sub'iekty derzhavotvorennia kintsia KhKh stolittia' (avtoref dys kand polit nauk, 2001) (in Ukrainian).
43. Yarosh O, 'Polityka hendernoї rivnosti: svitovyi ta vitchyzniani dosvid' (avtoref dys d-ra polit nauk, 2013) (in Ukrainian).

Conference papers

44. Inshyn M, 'Optymizatsiia spivvidnoshennia pravovoho rehuliuвання pratsi zhinok ta cholovikiv', *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky KhKhI stolittia: materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 21 chervnia 2019 roku)* (Pravo 2019) 45–49 (in Ukrainian).

Newspaper articles

45. Ivanov O, 'Henderno-pravovyi analiz normatyvno-pravovykh aktiv u sferi liudskoho kapitalu' (VOKS Ukraina 19 Bereznia 2024) <<https://voxukraine.org/genderno-pravovyj-analiz-normatyvno-pravovykh-aktiv-u-sferi-lyudskogo-kapitalu>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
46. Strelnyk O, 'Semero ditei ta bilshе. "Idealna ukrainska sim'ia" ta nevydymi zhinky v rozmovi pro narodzhuvanist' (14 sichnia 2020) <<https://zmist.pl.ua/blogs/semero-ditei-ta-bilshе-idealna-ukrajinska-simya-ta-nevidimi-zhinki-v-rozmovi-pro-narodzhuvanist>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
47. "Shchoroku u nas znykaie naseleння takoho mista, yak Zhytomyr", – ekspert Vasyl Voskoboinyk (04.02.2025 UNIAN) <<https://www.unian.ua/economics/other/shchoroku-u-nas-znikaye-naseleння-takogo-mista-yak-zhitomir-ekspert-vasyl-voskoboinyk-12905904.html>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Websites

48. Genderni konferentsii v KPI <<https://kpi.ua/05-11-04>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
49. Ekspert/ka z gendernykh pytan dlia planiv vidnovlennia Ukrainy <<https://www.prostir.ua/?jobs=ekspertky-z-gendernykh-pytan>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
50. Kruhlyi stil na temu "Trybuna zhinky: sohodni ta zavtra" (29. 12.2023) <https://socrozvytok.org.ua/events?tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Bnews%5D=48&cHash=a5d4806b77c5516b9c7c7dc34d50e5bea> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
51. U Kyivskii miskii radi spilno z hromadskistiu obhovoryly efektyvnist hendernoї polityky (25.11.2024) <<https://kmr.gov.ua/uk/content/u-kyivskiy-miskiy-radi-spilno-z-gromadskisty-obhovoryly-efektyvnist-gendernoyi-polityky>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Наталія Оніщенко, Леся Малога, Марина Булкат

Natalia Onishchenko
Lesya Malyuha
Maryna Bulkat

ENSURING GENDER EQUALITY:
MODERATION OF PUBLIC DIALOGUE, CHALLENGES
AND TOOLS FOR OVERCOMING THEM

ABSTRACT. A socially significant task for scientists is to moderate public dialogue on issues of gender equality, gender rights, and instruments for ensuring them in the public space. This will ensure not only the formulation of a scientific vision of new instruments in the field of ensuring gender rights (through direct interaction of scientists with civil society, analysis of practice, etc.), but also the approval of relevant legislative initiatives by society in the future. The domestic information space needs to be systematized and organized. The experience of conducting public scientific discussions on the domestic doctrine and practice of ensuring gender equality has shown the presence of some factors that deconstruct public dialogue. Among them is the overloading of the information space with an extraordinary number of “private expertise” and “expert opinions” of various quality and origin. This is a challenge for the scientific community, which should develop tools to overcome it. To do this, you can use various groups of tools aimed at demarketing or reducing the demand for non-professional analytics that create info-noise. Among such tools: PR tools (popularization) of the provisions of specialized scientific research on gender issues in each field; HR management tools in the field of analytical services, aimed at determining the specific weight of the titles “gender expert”, “gender specialist”; tools for external communication with our international partners, which initiate a large number of publications, discussions, grant programs on various gender-sensitive issues for our society, in particular regarding HR management in the field of analytical services, i.e. the level of training of experts; tools for internal communication of domestic scientists with “practical implementers” of state gender policy, representatives of civil society, public administrators who implement gender practices, etc. In order to systematize and organize the existing provisions of the domestic scientific doctrine of gender rights, it is worth using methods of complex analysis. Among legal research in various fields, we can conditionally distinguish systemic areas, in particular: theoretical and philosophical foundations of gender equality in the law of Ukraine; constitutional principles of gender equality in Ukraine; public administration of the processes of forming gender policy and specialized legislation; gender instruments in the field of labor rights.

KEYWORDS: gender equality; gender rights; public dialogue; state gender policy; practices for ensuring gender equality; gender-legal expertise.

Наталія Пархоменко

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАН України,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
заслужена юристка України,
завідувачка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5870-9261>
nnparkhomenkoo@gmail.com

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-069

УДК 342.1

ЧЛЕНСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ЯК ОДИН З МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Наголошується на актуалізації проблеми захисту національних інтересів держав в умовах різного роду збройних конфліктів, що натеper набирають обертів у світі, і особливо російсько-української війни, яка триває вже понад десять років. Ми є свідками руйнування або трансформації створених раніше безпекових блоків і союзів, намагання створити нові, пошуку новітніх засобів забезпечення миру в різних регіонах. Занепокоєння демократичного світу викликають також зростаючі тенденції ведення гібридних воєн, що включають економічне, інформаційне, політичне та воєнне втручання в розвиток держав. Такі зміни потребують удосконалення безпекової політики всіх держав світу – цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів щодо створення механізмів захисту національних інтересів.

Зазначене потребує осмислення насамперед теоретичних засад членства в ЄС як одного з механізмів забезпечення національної безпеки, що і є метою нашого дослідження.

Обґрунтовано, що існування будь-якої суверенної та незалежної держави в сучасному світі глибинних геополітичних трансформацій визначається, зокрема, політикою у сфері національної безпеки та оборони та є одним із найактуальніших напрямів міжнародного та регіонального – європейського співробітництва. Набуття членства в ЄС чи інших безпекових блоках і союзах шляхом співпраці в безпековому середовищі надає змогу державам забезпечити національну безпеку та отримати захист від зовнішніх загроз, спільно протидіяти та реагувати на військові, економічні, інформаційні загрози, забезпечити стабільність соціально-економічного та політичного розвитку. При цьому зв'язок та взаємозалежність між колективною та національною безпекою є прямим.

Авторка стверджує про існування в Україні доктринальних, інституційних і правових засад забезпечення національної безпеки. При цьому реалії сучасного геополітичного розвитку та політико-правове становище України в умовах правового режиму воєнного стану та загроза державному суверенітету як ніколи загострили важливість урахування воєнних і невоєнних факторів, комплексного та системного підходу до забезпечення національної безпеки, проведення виваженої та послідовної правової політики держави в цій сфері в майбутньому.

Проте на відміну від держав – членів ЄС та згідно з існуючими правовими актами між Україною та ЄС співробітництво у сфері безпеки не передбачає гарантій колективної безпеки. Тому перспектива членства в ЄС розглядається Україною, зокрема, як один з міжнародних механізмів забезпечення національної безпеки. Відповідно в межах існуючого правового поля потребує посилення забезпечення національної безпеки та співпраці з ЄС у політичній та військовій площинах, на рівні відповідних державних інституцій, у взаємодії з міжнародними безпековими організаціями.

Ключові слова: національна безпека; колективна безпека; євроінтеграція; національний інтерес; внутрішня політика; стратегія; механізм.

© Наталія Пархоменко, 2025

Наталія Пархоменко

Як відомо, основною функцією держави, її призначенням у суспільстві є забезпечення безконфліктного існування суб'єктів суспільних відносин. При цьому безконфліктність передбачає безпечність людського середовища, гармонійність і можливість прогресивного розвитку. Відповідно саме безпека є одним із визначальних чинників еволюції держави, її здатності виконувати внутрішні й зовнішні функції, іманентною характеристикою державно організованого суспільства, передумовою його стійкості та резистентності різного роду викликам. Тож безпекова проблема, що має зовнішній і внутрішній виміри, залежить від сутності та змісту внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Тому, як наголошують вітчизняні та зарубіжні вчені, потреба у безпеці розглядається одним із мотивів діяльності людей і світового співтовариства. При цьому інтенсивність і масштаби потреби в ній неухильно зростають¹. Йдеться насамперед про актуалізацію проблеми захисту національних інтересів держав в умовах різного роду збройних конфліктів, що набирають обертів у світі, і особливо російсько-української війни, яка триває вже понад десять років. Ми є свідками руйнування або трансформації створених раніше безпекових блоків і союзів, намагання створити нові, пошуку новітніх засобів забезпечення миру в різних регіонах. Занепокоєння демократичного світу викликають також зростаючі тенденції ведення гібридних воєн, що включають економічне, інформаційне, політичне та воєнне втручання в розвиток держав. Такі зміни потребують удосконалення безпекової політики всіх держав світу – цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів щодо створення механізмів захисту національних інтересів.

Саме ці процеси зумовили остаточну конкретизацію зовнішньополітичного вектору розвитку України та його закріплення в преамбулі Основного Закону, а саме підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України². Тож Україна, намагаючись набути членство в ЄС, прагне також бути включеною в систему європейської безпеки.

Водночас слід пам'ятати, що геостратегічний вибір країни є оптимальним за умови збігу двох мотивів – цивілізаційно-ідентифікаційного та раціонально-прагматичного. Перший з названих мотивів зумовлює вибір країною стратегічного, а то й вічного історичного союзника за критерієм самовіднесення себе до тієї ж цивілізації, що й бажаний партнер. Зближення з цивілізаційним аналогом кратно прискорюється очікуваною матеріальною вигодою, тобто другим мотивом. Однак, коли трапляється незбіжність обох мотивів, країна у своєму виборі керується одним із них. За будь-якого рішення країна та її населення мають ідентифікувати себе частиною того

www.pravoua.com.ua

¹ В Храмов, 'Безпека', *Політологічний енциклопедичний словник* (В Горбатенко упорядник, Ю Шемшученко, В Бабкін, В Горбатенко ред, Генеза 2004) 47.

² Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

простору, до якого спрямований її геополітичний вектор. Відповідно в момент актуалізації проблеми історичного вибору адепти того чи іншого його варіанта намагаються апелювати як до цивілізаційно-культурних сентиментів нації, так і до меркантильного компоненту її психології³.

Зазначене потребує осмислення насамперед теоретичних засад членства в ЄС як одного з механізмів забезпечення національної безпеки, що і є метою нашого дослідження.

Загалом проблематика визначення сутності, змісту особливостей формування та забезпечення національної безпеки вже досліджувалась. Левова частка робіт була підготовлена фахівцями в галузі державного управління та політології. Дослідники Т. Авакян, Ю. Батир, І. Грицяк, В. Лісовський, В. Мороз, М. Орел, Г. Ситник, В. Смолянок, Я. Троцький, С. Федуняк та ін. аналізують європейський досвід інтеграції та його вплив на побудову проєктів миру та безпеки, розглядають систему органів державного управління національною безпекою, структуру системи управління, національну безпеку у внутрішньому контексті та ризики і загрози національній безпеці України, зокрема в контексті європейської інтеграції тощо.

Проте останні роки теоретико-прикладні правові засади національної безпеки загалом і в контексті євроатлантичної інтеграції зокрема стали предметом дослідження правників також. Серед них – В. Антонов, Є. Білосусов, О. Боднарчук, А. Гарбінська-Руденко, М. Глух, О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Загуменна, О. Мережко, І. Наконечна, В. Пилипчук, І. Яковюк та ін. Серед зарубіжних дослідників, які в різний час досліджували політичні, інституційні, правові аспекти забезпечення міжнародної та національної безпеки – З. Бжезинський, С. Гантінгтон, Дж. Дер Деріан, С. Ебегбулем, Р. Кеохейн, Г. Кіссінджер та ін.

Однак проблеми членства в ЄС як одного з механізмів забезпечення національної безпеки держави в умовах правового режиму воєнного стану потребують поглибленого аналізу.

Першочергово варто згадати, що суспільно-політичні події кінця 80 – початку 90-х років ХХ ст., а саме розпад СРСР, привели до утворення ряду незалежних держав, так званих молодих демократій. Цей період у новітню історію увійшов під назвою “парад суверенітетів” та зумовив активізацію конституційного будівництва в цих країнах⁴. Одним із наслідків цього процесу були зміни в організації світового порядку. Зокрема, почалися глибинні зрушення в організації світової безпеки та розмивання меж створеної після Другої світової війни блокової системи забезпечення миру у світі. Почала-

³ О. Данильян, О. Дзьобань, ‘Євроінтеграція й інформаційна безпека України: до проблеми взаємозв’язку’ [2018] 80 Політологічний вісник: збірник наукових праць 53–60; О. Данильян, О. Дзьобань, ‘Інформаційна безпека України: загрози, зумовлені цивілізаційним вибором європейських цінностей’ [2018] 81 Політологічний вісник: збірник наукових праць 60–67.

⁴ Н. Пархоменко, *Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини* (Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України 2016) 74.

Наталія Пархоменко

ся розбудова системи колективної безпеки, що спричинило різного роду політико-правові процеси на різних континентах, зокрема трансформацію сфер впливу, та стало поштовхом до епохи нестабільності та загроз.

Натепер існує підхід, згідно з яким російсько-українська війна, серед іншого, є одним із наслідків згаданих подій. Зокрема,

війна стала наслідком більш масштабного процесу, що розпочався практично із завершенням холодної війни – коаліцією під прапорами Заходу на чолі зі США і, умовно, не-Заходу на чолі з Китаєм, який поступово посів місце СРСР, які прагнуть обзавестися коаліціями союзників, що обстоюють спільні (або хоча б несуперечливі) цінності. Цей процес іноді називають цивілізаційним розломом. Країни, що опинилися на “кордонах” цих коаліцій перебувають у невигідному становищі, що супроводжується війнами (Грузія, Україна) або конфліктами (не обов’язково збройними) меншого масштабу (окремі Балканські країни, країни Азії, Африки, Латинської Америки, що дрейфують між умовним нейтралітетом і підтримкою одного з центрів сили)⁵.

За таких обставин питання безпеки загалом, національної, європейської та міжнародної зокрема потребує глибокого теоретичного переосмислення та пошуку нових засобів відновлення стабільності та світового правопорядку.

Першочергово слід зазначити, що поняття безпеки є міждисциплінарним та, будучи предметом дослідження різних наук, вживається зазвичай разом із предметом, що аналізується.

Зокрема, безпека – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і відвернення загрози, здатної знищити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодовних збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку⁶.

Відповідно зміст безпеки становлять такі елементи: наукова теорія (філософія), доктрина (концепція), політика, стратегія і тактика забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, державних і громадських (недержавних) інститутів та організацій, які забезпечують безпеку особи і суспільства; засоби, способи і методи забезпечення безпеки⁷; економічні, соціально-політичні, культурні процеси та зв’язки в суспільстві; соціальні групи людей; ідеї як виразники певних потреб та інтересів різних соціальних груп⁸.

На противагу традиційному підходу до безпеки, який асоціюється у першу чергу з воєнною складовою, із застосуванням військових засобів, європейське бачення виходить із цілісного розуміння безпеки як взаємної залежності політичного, соціально-економічного, екологічного, культурно-

⁵ М Сунгуровський, ‘Міжнародне безпекове середовище під час війни в Україні. Лекція’ (Разумков центр 03 жовтня 2022) <<https://razumkov.org.ua/statti/mizhnarodne-bezpekove-seredovishche-pid-chas-viiny-v-ukraini-lektsiia>> (дата звернення 27.03.2025).

⁶ Храмов (н 1) 47.

⁷ Храмов (н 1) 47.

⁸ Безпека національна, *Філософський енциклопедичний словник* (В Шинкарук ред, Абрис 2002) 49–50.

го, військового, інформаційного вимірів. Цьому відповідає трактування ЄС себе як цивільної потуги, що прагне здійснювати стійкий і довготерміновий вплив на міжнародне оточення шляхом створення відповідного інформаційного середовища, а не за допомогою методів силового тиску або захоплення⁹.

За різними критеріями безпеку як явище соціальної дійсності можна класифікувати на різні види. Відповідно залежно від сфери суспільних відносин безпека може бути економічною, політичною, екологічною та ін., залежно від суб'єкта – особистості, суспільства, держави, міждержавних утворень, регіональних союзів, у аспекті масштабів території забезпечення – міжнародна та національна, залежно від кількості суб'єктів – індивідуальна та колективна тощо.

Окремо слід зазначити, що натепер створено міжнародний механізм забезпечення національної безпеки, який містить інституційну, організаційну та правову складові, що дають змогу окремим країнам, їх союзам та міжнародним організаціям (ООН, НАТО, ОБСЄ, ЄС, Інтерпол, Європол тощо) на договірних засадах шляхом співпраці в безпековому середовищі отримати захист від зовнішніх загроз, спільно протидіяти та реагувати на військові, економічні, інформаційні загрози, забезпечити стабільність у окремих регіонах, запобігти можливим війнам.

Отже, було створено систему колективної безпеки, що натепер розглядається як система норм міжнародного права, закріплених у Статуті ООН¹⁰, яка регулює колективне застосування сили під егідою ООН з метою підтримання чи відновлення міжнародного миру і безпеки та базується на таких основних елементах: система загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах; розв'язання міжнародних спорів виключно мирними засобами; суверенна рівність держав; повага до основоположних прав людини; невтручання держав у внутрішні справи одна одної тощо; система засобів мирного розв'язання міжнародних спорів; система колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру, порушень миру та актів агресії; система колективних заходів із роззброєння; система заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державами¹¹.

Система колективної безпеки існує на універсальному та регіональному рівнях. Універсальна система колективної безпеки ґрунтується на положеннях Статуту ООН і включає: систему колективних заходів як примусового, так і превентивного характеру, передбачених Статутом ООН (статті 2, 5, 50); заходи, спрямовані на заборону погрози силою чи її застосування у

⁹ А Єрмолаєв, Б Парахонський, Г Яворська, О Резнікова та ін, *Європейський проект та Україна* (НІСД 2012) 56.

¹⁰ United Nations Charter <<https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>> (accessed 27.03.2025).

¹¹ О Мережко, 'Колективна безпека', *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 1* (Л Губерський голова редкол, Знання України 2004) 630.

Наталія Пархоменко

відносинах між державами (п. 4 ст. 2); заходи, спрямовані на роззброєння (статті 11, 26, 47); заходи з використання регіональних організацій безпеки (гл. VIII); заходи, спрямовані на забезпечення безпеки в перехідний період (гл. XVII); тимчасові заходи, спрямовані на припинення порушень миру (ст. 40); примусові заходи без використання збройних сил (ст. 41); примусові заходи з використанням збройних сил (ст. 42). Головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки в рамках універсальної системи колективної безпеки покладена на Раду Безпеки ООН. Вона є єдиним органом ООН, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного чи примусового характеру, зокрема, до створення й застосування міжнародних збройних сил. Рада Безпеки ООН визначає існування будь-якої загрози миру; будь-якого порушення миру чи акту агресії, а її рішення мають обов'язковий характер. Регіональні системи колективної безпеки є складовою її всесвітньої системи. До них Статут ООН висуває низку таких вимог: брати участь у таких регіональних системах колективної безпеки можуть лише держави одного політико-географічного регіону; дії через регіональні угоди не можуть виходити за межі цього регіону; ці дії не можуть суперечити діям ООН і повинні відповідати цілям і принципам Статуту ООН. Головним у системі регіональних заходів колективної безпеки є сукупність дій щодо мирного розв'язання міжнародних спорів. Примусові заходи (за винятком заходів щодо колишніх ворожих держав) можуть вживатися регіональними організаціями лише за рішенням Ради Безпеки ООН і під її керівництвом (ст. 107 Статуту ООН)¹².

Принцип колективної безпеки міститься в статтях 48 і 49 Статуту ООН, де зазначено, що: дії, необхідні для виконання рішень Ради Безпеки щодо підтримання міжнародного миру і безпеки, приймаються всіма членами Організації Об'єднаних Націй або деякими з них, які Рада Безпеки може визначити; такі рішення здійснюються членами Організації Об'єднаних Націй безпосередньо або через їх дії у відповідних міжнародних установах, членами яких вони є. Ідея системи колективної безпеки полягає в тому, що члени організації, що просять систему колективної безпеки, зобов'язані стати на захист один одного у разі нападу. Основний принцип – атака на одного – це атака на всіх. Будь-яка держава, що споглядає агресію, зіткнеться з певною перспективою боротьби не просто з потенційною жертвою, а з усіма іншими членами системи, які принесуть будь-яку необхідну жертву, щоб врятувати державу від нападу¹³.

Отже, виокремлюють принципи дії колективної безпеки: по-перше, всі країни відмовляються від застосування сили, за винятком самооборони; по-друге, всі погоджуються, що мир неподільний, напад на одного – напад

www.pravo.ua

¹² Мережко (н 11) 630.

¹³ Joseph C Ebegbulem, 'The Failure of Collective Security in the Post World Wars I and II International System' [2011] 14(4) Khazar Journal of Humanities and Social Sciences 24.

на всіх; по-третє, всі зобов'язуються об'єднатися, щоб зупинити агресію і відновити мир; по-четверте, всі згодні надати будь-які матеріальні або кадрові ресурси, необхідні для формування колективних сил безпеки, пов'язаних з Організацією Об'єднаних Націй або якоюсь міжурядовою організацією, щоб перемогти агресорів і відновити мир¹⁴.

Наразі регіональна колективна безпека є засобом забезпечення миру і стабільності в регіонах, що використовується різного роду міжнародними організаціями, зокрема Європейським Союзом. Як уже неодноразово зазначалось, створюючись для задоволення та реалізації економічних цілей та інтересів, ЄС з 1992 р., від Маастрихтського договору¹⁵ та відповідно до Статуту ООН 'поставив за мету розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики, створення сил та засобів для подальшого розширення можливостей ЄС щодо участі у врегулюванні регіональних та локальних конфліктів'¹⁶.

Протягом понад 20 років ЄС розвиває і вдосконалює механізм колективної безпеки в інституційному та правовому аспектах. Наразі Лісабонський договір¹⁷, що набув чинності у 2009 р., є основним правовим актом у цій сфері. Згідно з п. 49(с)7, якщо держава-член є жертвою збройної агресії на своїй території, інші держави-члени зобов'язані надавати їй допомогу всіма засобами, що є в їхніх силах, відповідно до ст. 51 Статуту ООН. Це не завдає шкоди особливому характеру політики безпеки і оборони деяких держав-членів. Зобов'язання і співробітництво в цій сфері повинні відповідати зобов'язанням Організації Північноатлантичного договору, яка для тих держав, які є її членами, залишається основою їх колективної оборони і форумом для її реалізації.

Важливими концептуальними документами безпекового характеру є також Глобальна стратегія ЄС щодо зовнішньої політики та політики безпеки "Спільне бачення, єдиний підхід: сильна Європа"¹⁸ та План дій у сфері європейської оборони¹⁹. При цьому варто наголосити, що після лютого 2022 р. політика ЄС у цьому напрямі є надзвичайно динамічною і напряму пов'язана з відновленням територіальної цілісності та суверенітету України, забезпеченням національної безпеки як передумови відновлення миру в європейському регіоні. Отже, натепер безпекова політика є складовою

¹⁴ J. Rourke, M. Boyer, *World Politics: International Politics on the World Stage, Brief* (Dushkin, McGraw Hill 1998).

¹⁵ Treaty on European Union (Nice consolidated version) – EU Treaty (Maastricht 1992) <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2002/oj> (accessed 27.03.2025).

¹⁶ Є. Рябоштан, 'Спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу після Лісабонської угоди. Політико-інституційний аспект' [2012] 4 Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. 188–199.

¹⁷ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12007L/TXT>> (accessed 27.03.2025).

¹⁸ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf> (accessed 27.03.2025).

¹⁹ European Defence Action Plan: Towards a European Defence Fund <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_16_4088> (accessed 27.03.2025).

Наталія Пархоменко

євроінтеграційної політики України та включає забезпечення національної безпеки.

Поняття національної безпеки переважно є предметом дослідження політології, філософії та праводержавознавства і як таке воно визначає певний ступінь захищеності особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, що дає змогу їм нормально існувати та розвиватися²⁰.

При цьому цей феномен можна розглядати з різних позицій, а саме: як якісну характеристику суб'єкта: особи, суспільства, держави, що визначає рівень їх захищеності, стійкості та здатності спротиву внутрішнім і зовнішнім загрозам. З іншого боку, національну безпеку необхідно розглядати як можливість згаданих суб'єктів бути самостійними, приймати рішення від власного імені й у власних інтересах, зокрема можливість держави самостійно, у національних інтересах здійснювати внутрішню і зовнішню політику, незалежно від зовнішніх впливів; як стан суспільних відносин, як напрям діяльності уповноважених суб'єктів державної влади, що здійснюється відповідно до норм права та принципів права, у визначених формах та відповідно до визначеної процедури; як цінність загальносуспільного гатунку, що потребує підтримання та забезпечення.

З огляду на це забезпечення національної безпеки залежить від низки чинників та вимагає від уповноважених суб'єктів проведення відповідної політики, спрямованої на створення спеціальних механізмів: організаційних, інституційних і правових (правотворчих, правореалізаційних, правоохоронних), здатних протистояти загрозам та, головне, – мінімізувати ризики їх появи.

Загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України. При цьому національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян²¹.

Відповідно як соціальна система національна безпека формується і функціонує під впливом низки чинників: геополітичного, соціально-політичного, етнонаціонального²². Окрім того, виокремлюють воєнні та невоєнні фактори національної безпеки. До першої групи відносять: стан і ступінь боєготовності збройних сил; наявність можливих театрів воєнних дій, стан стратегічних резервів і мобілізаційних можливостей; кількість воєнних союзників та участь у військово-політичних союзах; можливості стратегічного розгортання і професіоналізм особового складу збройних сил; розміри

www.pravoua.com.ua

²⁰ Безпека національна (н 8) 49–50.

²¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²² Безпека національна (н 8) 49–50.

військових витрат, стан військової науки і характер воєнної доктрини. До другої – природно-економічні умови країни; геополітичне положення і геостратегічну інфраструктуру; соціальні фактори; стан інформаційної безпеки держави; рівень державної безпеки; людський чинник²³.

Як зазначалося, важливість підтримки та забезпечення національної безпеки вимагає від держав певної правової політики, що передбачає прийняття правових актів конституційного характеру. Зазвичай це так звані закони та стратегії, прийняті на виконання законів. Для нас натеper важливим є аналіз вітчизняного досвіду в цій сфері, з огляду на війну, що триває, та потребу з'ясування причин і загроз, яких Україні не вдалося уникнути. Зокрема, після здобуття Україною незалежності та ухвалення у 1996 р. Конституції Верховна Рада України, усвідомлюючи важливість питань захисту національних інтересів, Постановою схвалила Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України²⁴ та рекомендувала Президентові України, Кабінету Міністрів України, Комісії Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки спільно з іншими профільними комісіями прискорити розробку і подання на розгляд Верховної Ради України проєктів законів про національну безпеку України, про Раду національної безпеки і оборони України, про зовнішню розвідку, а також загальнодержавних програм у цій сфері та інших законодавчих актів, що впливають з положень Концепції (основ державної політики) національної безпеки України.

Логічним продовженням стало ухвалення 6 грудня 1991 р. Закону України “Про оборону України”²⁵, у 2003 р. – Закону України “Про основи національної безпеки України”²⁶, який у 2018 р. було замінено Законом України “Про національну безпеку України”²⁷, що є чинним дотепер. Відповідно до цього законодавства у 2007, 2012, 2015, 2017, 2020 рр. було видано укази Президента України, що затверджували Стратегію національної безпеки України. Тобто натеper чинним є Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”²⁸ зі змінами і доповненнями. До того ж діє Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпе-

²³ Л Тупіченко, ‘Національна безпека’, *Політологічний енциклопедичний словник* (В Горбатенко упорядник; Ю Шемшученко, В Бабкін, В Горбатенко ред, Генеза 2004) 386.

²⁴ Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁵ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁶ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁷ Про національну безпеку України (н 21).

²⁸ Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р., введено в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

Наталія Пархоменко

ки України”²⁹, головною метою якої було визначено завчасну підготовку та всебічне забезпечення всеохопної оборони України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір і набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Така активна правотворчість була зумовлена посталими в той чи інший історичний період викликами та загрозами національній безпеці України, що потребувало уточнення напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави в цій сфері. Відповідно події 2014 р. також зумовили зміну доктрини національної безпеки України та її спрямованість на євроінтеграцію.

Слід також згадати, що одним із ключових елементів безпекової політики України стали прийняття у 2004 р. та реалізація Воєнної доктрини³⁰, її оновлення у 2015 р.³¹ У 2021 р. Указом Президента України на заміну Доктрині було затверджено Стратегію воєнної безпеки України³², головною метою якої є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохопна оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір і набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Після 2014 р., вторгнення РФ на територію України, було розроблено та затверджено нову редакцію Закону про нацбезпеку, нову редакцію Воєнної доктрини та Стратегію воєнної безпеки України, три редакції Стратегії національної безпеки України. Згідно з останньою пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція. При цьому така інтеграція розглядається як можливість отримання

²⁹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁰ Про Воєнну доктрину України: Указ Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”: Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n8>> (дата звернення 27.03.2025).

³² Стратегія воєнної безпеки України “Воєнна безпека – всеохоплююча оборона”, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>> (дата звернення 27.03.2025).

безпекових гарантій для держави та потрапляння до системи колективної безпеки, співпраця з європейськими партнерами в безпековій сфері.

Тож європейський вектор вітчизняного державотворення є одним з базових об'єктів національної безпеки України. Безпека України ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах. Принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і для ЄС і його повноправних та асоційованих членів³³.

Вочевидь після завершення війни безпекове середовище України зазнає суттєвих змін. Зміняться й пріоритетні потреби у сфері захисту національних інтересів і подальшого розвитку держави. З огляду на це після війни має бути започаткований новий цикл стратегічного планування, за результатами якого доцільно внести уточнення до Стратегії національної безпеки України та галузевих безпекових стратегій. Пріоритетними напрямками державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України в післявоєнний період будуть такі: зміцнення сектору безпеки і оборони; пошук зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами; відновлення економічного і людського розвитку України; розбудова національної системи стійкості; підвищення ефективності державного управління; завершення реформ, які довели свою ефективність. Отже, стратегічні орієнтири держави у сфері забезпечення національної безпеки полягають у тому, що Україна має сформувавши достатні власні спроможності як базис для забезпечення своєї безпеки і стійкості. Як незалежна держава Україна має залишити за собою право обирати участь у різних системах та/або альянсах колективної безпеки і оборони як спосіб гарантування державного суверенітету й територіальної цілісності³⁴.

Висновки. Існування будь-якої суверенної та незалежної держави в сучасному світі глибинних геополітичних трансформацій визначається політикою у сфері національної безпеки та оборони та є одним із найактуальніших напрямів міжнародного та регіонального – європейського співробітництва. Набуття членства в ЄС чи інших безпекових блоках і союзах шляхом співпраці в безпековому середовищі надає змогу державам забезпечити національну безпеку та отримати захист від зовнішніх загроз, спільно протидіяти та реагувати на військові, економічні, інформаційні загрози, забезпечити стабільність соціально-економічного та політичного розвитку. При цьому зв'язок і взаємозалежність між колективною та національною безпекою є прямим.

Можна стверджувати про існування в Україні доктринальних, інституційних і правових засад забезпечення національної безпеки. При цьому

³³ А Білецька, 'Стратегії формування ефективної моделі соціально-економічного розвитку як основа суспільної стабільності та національної безпеки' [2017] 125(10) Гілея: науковий вісник 258.

³⁴ О Резнікова, 'Стратегічний аналіз безпекового середовища України' (08.09.2022) <<https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovishcha-ukrayiny>> (дата звернення 27.03.2025).

Наталія Пархоменко

реалії сучасного геополітичного розвитку та політико-правове становище України в умовах правового режиму воєнного стану та загроза державному суверенітету як ніколи загострили важливість урахування воєнних і невоєнних факторів, комплексного та системного підходу до забезпечення національної безпеки, проведення виваженої та послідовної правової політики держави в цій сфері в майбутньому.

Водночас на відміну від держав – членів ЄС та згідно з існуючими правовими актами між Україною та ЄС співробітництво у сфері безпеки не передбачає гарантій колективної безпеки. Тому перспектива членства в ЄС розглядається Україною, зокрема, як один із міжнародних механізмів забезпечення національної безпеки. Відповідно в межах існуючого правового поля потребує посилення забезпечення національної безпеки та співпраці з ЄС у політичній і військовій площинах, на рівні відповідних державних інституцій, у взаємодії з міжнародними безпековими організаціями щодо модернізації існуючої системи колективної безпеки та створення нової безпекової моделі для України, що передбачала б реальні гарантії.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Rourke J, Boyer M, *World Politics: International Politics on the World Stage, Brief* (Dushkin, McGraw Hill 1998).
2. Yermolaiev A, Parakhonskyi B, Yavorska H, Reznikova O ta in, *Yevropeiskyi proekt ta Ukraina* (NISD 2012) (in Ukrainian).
3. Parkhomenko N, *Rozvytok zakonodavstva Ukrainy v konteksti konstytutsionalizatsii, yevrointehratsii ta zabezpechennia prav liudyny* (Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy 2016) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Ebegbulem J C, 'The Failure of Collective Security in the Post World Wars I and II International System' [2011] 14(4) *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 24.
5. Biletska A, 'Stratehii formuvannia efektyvnoi modeli sotsialno-ekonomichnoho rozvytku yak osnova suspilnoi stabilnosti ta natsionalnoi bezpeky' [2017] 125(10) *Hileia: naukovyi visnyk* 258 (in Ukrainian).
6. Danylian O, Dzoban O, 'Yevrointehratsiia y informatsiina bezpeka Ukrainy: do problemy vzaiemozv'iazku' [2018] 80 *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats* 53–60 (in Ukrainian).
7. Danylian O, Dzoban O, 'Informatsiina bezpeka Ukrainy: zahrozy, zumovleni tsyvilizatsiynym vyborom yevropeiskykh tsinnosti' [2018] 81 *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats* 60–67 (in Ukrainian).
8. Riaboshtan Ye, 'Spilna zovnishnia ta bezpekova polityka Yevropeiskoho Soiuzu pislia Lisabonskoho uhody. Polityko-instytutsiinyi aspekt' [2012] 4 *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zb. nauk. pr.* 188–199 (in Ukrainian).

Encyclopedias and dictionaries

9. Bezpeka natsionalna, *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* (V Shynkaruk red, Abrys 2002) 49–50 (in Ukrainian).
10. Khramov V, 'Bezpeka', *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* (V Horbatenko uporiadnyk, Yu Shemshuchenko, V Babkin, V Horbatenko red, Heneza 2004) 47 (in Ukrainian).

11. Merezhko O, 'Kolektyvna bezpeka', *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia*: U 2-kh t. T. 1. (L Huberskyi holova redkol, Znannia Ukrainy 2004) 630 (in Ukrainian).
12. Tupichenko L, 'Natsionalna bezpeka', *Politolohichni entsyklopedychni slovnyk* (V Horbatenko uporiadnyk, Yu Shemshuchenko, V Babkin, V Horbatenko red, Heneza 2004) 386 (in Ukrainian).

Websites

13. Reznikova O, 'Stratehichniy analiz bezpekovooho seredovyshcha Ukrainy' (08.09.2022) <<https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovooho-seredovyshcha-ukrainy>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
14. Sunhurovskiy M, 'Mizhnarodne bezpekove seredovyshche pid chas viiny v Ukraini. Lektsiia' (Razumkov tsentr 03 zhovtnia 2022) <<https://razumkov.org.ua/statti/mizhnarodne-bezpekove-seredovyshche-pid-chas-viiny-v-ukraini-lektsiia>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Natalia Parkhomenko

EUROPEAN UNION MEMBERSHIP AS ONE OF THE MECHANISMS
FOR ENSURING NATIONAL SECURITY

ABSTRACT. The article emphasizes the relevance of the issue of protecting the national interests of states in the context of various armed conflicts that are currently gaining momentum in the world, and especially the Russian-Ukrainian war, which has been going on for more than ten years. Currently, we are witnessing the destruction or transformation of previously created security blocs and alliances, attempts to create new ones, and the search for new means of ensuring peace in different regions. The growing trends in conducting hybrid wars, which include economic, informational, political and military intervention in the development of states, also cause concern for the democratic world. Such changes require the improvement of the security policy of all states of the world – purposeful activities of authorized entities to create mechanisms for protecting national interests.

This requires understanding first of all the theoretical foundations of EU membership as one of the mechanisms for ensuring national security, which is the purpose of our study.

It has been substantiated that the existence of any sovereign and independent state in the modern world of deep geopolitical transformations is determined by the policy in the sphere of national security and defense and is one of the most urgent directions of international and regional – European cooperation. Gaining membership in the EU or other security blocs and alliances through cooperation in the security environment allows states to ensure national security and receive protection from external threats, jointly counter and respond to military, economic, information threats, ensure the stability of socio-economic and political development. At the same time, the relationship and interdependence between collective and national security is direct.

The author argues that there are doctrinal, institutional and legal foundations for ensuring national security in Ukraine. At this, the realities of the current geopolitical development and the political and legal situation of Ukraine in the conditions of the legal regime of martial law and the threat to state sovereignty more than ever exacerbated the importance of taking into account military and non-military factors, a comprehensive and systematic approach to ensuring national security, conducting a balanced and consistent legal policy of the state in this area in the future.

However, unlike the EU member states, and according to the current legal acts between Ukraine and the EU, cooperation in the field of security does not provide for collective security guarantees. Therefore, the prospect of EU membership is considered by Ukraine, including as one of the international mechanisms for ensuring national security. Accordingly, within the existing legal framework, it is now necessary to strengthen national security and cooperation with the EU in the political and military planes, at the level of relevant state institutions, in cooperation with international security organizations.

KEYWORDS: national security; collective security; European integration; national interest; internal policy; strategy; mechanism.

Анжеліка Крусян

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України,
вчена секретар Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6437-2864>
370235@ukr.net

УДК: 342.4(477)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА СВОБОДА ЛЮДИНИ ЯК МЕТА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: НАУКОВО-ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ СИНЕРГІЇ З ЦІННОСТЯМИ ЄС

АНОТАЦІЯ. Важливим напрямом сучасного етапу розвитку України є її євроінтеграція, що зумовлює євроінтеграційну тенденцію розвитку сучасного українського конституціоналізму, важливою умовою якої є впровадження у вітчизняні конституційно-правові реалії основоположних цінностей ЄС.

У статті здійснюється науково-доктринальний аналіз синергії конституційно-правової свободи як мети сучасного українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС.

Визначено, що синергія конституційно-правової свободи людини як мети українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина в доктрині конституціоналізму та євроінтеграційної практики України посідає провідне місце, а саме: вона є основним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність впровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи є метою функціонування системи конституціоналізму.

Аргументовано, що конституційно-правова свобода є концептом, який діалектично поєднує такі основоположні цінності ЄС, як свобода, рівність, справедливість, повага до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності.

Це надає підстави розглядати конституційно-правову свободу людини як мету євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

Авторка доходить висновку, що конституційно-правова свобода людини як мета євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму – це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень і втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів. З метою забезпечення балансу інтересів у системі відносин “людина – суспільство – держава” конституційно-правова свобода може бути обмежена в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану), але при дотриманні таких критеріїв, як тимчасовість, конституційність, необхідність, домірність (пропорційність і достатність), справедливість, незмінність принципів конституційного статусу людини та визначених у Основному Законі держави її основоположних прав і свобод.

Резюмовано, що сучасна концепція прав і свобод людини та система чинного конституційного законодавства мають бути спрямовані на забезпечення та утвердження конституційно-правової свободи як мети євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

Ключові слова: євроінтеграція; Європейський Союз; конституційно-правова свобода; Конституція України; права і свободи людини; рівність; свобода; справедливість; сучасний український конституціоналізм; цінності ЄС.

Сучасний український конституціоналізм є метою становлення та утвердження України як демократичної, правової держави, повноправного члена європейського співтовариства з розвиненим і дієвим громадянським суспільством. Євроінтеграційні процеси в Україні зумовлюють євроінтеграційну тенденцію розвитку сучасного українського конституціоналізму та об'єктивну необхідність науково-практичного аналізу синергії між концептуальною парадигмою конституціоналізму та цінностями ЄС, які є ключовими критеріями гармонізації українського законодавства з правом ЄС, а їх впровадження у вітчизняну конституційну практику – необхідною умовою набуття членства України в ЄС. Як слушно підкреслює Конституційний Суд України, «підтвердження конституцієдавцем, зокрема, “незворотності європейського курсу України” та визначення “курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі стратегічним” (преамбула, п. 5 ч. 1 ст. 85, ч. 3 ст. 102, п. 1¹ ст. 116 Конституції України¹. – Авт.) вказує на бажання України просуватися до цінностей єдиної Європи»².

Водночас стосовно *ступеня наукової розробленості проблеми* співвідношення основоположних цінностей ЄС і парадигми українського конституціоналізму, то, попри значну кількість наукових праць, присвячених євроінтеграційному процесу, простежується недостатність уваги науковців до його аналізу в контексті ціннісного виміру (ці питання розкриваються в небагатьох наукових роботах, серед яких виокремлюються напрацювання таких учених, як: К. Врублевська-Місюна, О. Бориславська, Н. Камінська, О. Макеєва, В. Мотиль, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк, В. Тичина, Є. Тітов. Дослідження цього питання має не тільки наукове, а й важливе практичне значення щодо створення необхідного доктринального підґрунтя для практичного впровадження цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії в процесі євроінтеграції.

Це зумовлює мету дослідження, якою є науково-доктринальний аналіз синергії конституційно-правової свободи як реалізації завдання сучасного українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС на шляху України до Європейського Союзу.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

² Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 р. № 1-п/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

Анжеліка Крусян

Після ухвалення Європейською Радою рішення про початок перемовин про вступ України до ЄС (у червні 2024 р. Україна повністю відкрила переговорний процес вступу до ЄС) Україна розпочала посилену системну адаптацію свого законодавства до законодавства ЄС. Перед Україною попереду величезна робота у всіх напрямках євроінтеграційного процесу, передусім у правовій сфері. Зокрема, у цій сфері на шляху до ЄС Україні необхідно здійснити таке. По-перше, рухатися до виконання основного завдання – це адаптування національного законодавства до права ЄС з усіх 33 “переговорних глав” (33 із 35 переговорних розділів згруповано у шість тематичних кластерів, а розділи 34 “Інституції” та 35 “Інші питання” розглядатимуть окремо, поза кластерами). Тобто – ухвалити, змінити велику кількість законодавчих актів з тим, щоб адаптувати вітчизняне законодавство до права ЄС. Тим більше, що Президент України зазначив, що Україна прагне відкрити всі переговорні кластери щодо вступу до Євросоюзу вже у 2025 р.³, а, за словами Прем’єр-міністра України, Уряд ‘робить все можливе, щоб 2025 р. став переломним на нашому євроінтеграційному шляху. Від політичного рішення про початок перемовин ми переходимо до переговорів за конкретними кластерами’⁴.

По-друге, важливим є впровадження європейських правових стандартів і цінностей в реалії України. Потрібно довести європейському співтовариству, що Україна дотримується цих цінностей і неухильно впроваджує їх. Саме впровадження та неухильне дотримання цінностей ЄС є не технічною чи механічною (порівняно з прийняттям відповідних “євроінтеграційних” нормативно-правових актів), а реально-практичною інтеграцією права ЄС у вітчизняні політико-правові реалії, що має аксіологічний характер.

Отже, недостатньо просто прийняти законодавство, що відповідає цінностям ЄС, необхідним є втілення їх у конституційно-правові реалії. Адже одним із п’яти Копенгагенських критеріїв, передбачених ст. 49 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р. (Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу), є “ціннісний” критерій – відданість країни-заявниці цінностям, вказаним у Лісабонському договорі, їх неухильне дотримання на практиці. Слушним є висновок, що ‘такі цінності мають першочергово ідеологічне значення, оскільки через них здійснюється формування, актуалізація, спрямування та виправдання одних напрямів діяльності та засудження інших’⁵.

www.pravoua.com.ua

³ Зеленський заявив про мету відкрити всі переговорні кластери щодо вступу до ЄС у 2025 році (Факти 17 грудня 2024) <<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20241217-zelenskij-zayaviv-pro-metu-vidkriti-vsi-peregovorni-klasteri-shhodo-vstupu-do-yes-u-2025-roczu>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴ Промова Прем’єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду (Урядовий портал 14 січня 2025) <<https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu1401>> (дата звернення 27.03.2025).

⁵ К Врублевська-Місюна, В Тичина, ‘Правові цінності Європейського Союзу та їх юридичне значення’ [2022] 4 Право і суспільство 456.

Згідно зі ст. “1a” Лісабонського договору

Європейський Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у суспільстві, в якому панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливність, солідарність і рівність між жінками та чоловіками⁶.

Саме ці принципи відомі як “принципи ЄС”, “цінності ЄС”, або “європейські цінності”⁷ (далі – цінності ЄС чи європейські цінності). Як зазначається в юридичній літературі, через закріплення цих цінностей в установчих документах ЄС вони набули правового виміру та трансформувались із філософської та політичної категорії у категорію права ЄС⁸, що зумовлює їх правовий зв’язок з науково-правовою парадигмою сучасного українського конституціоналізму.

За своєю сутністю європейські цінності – це ліберально-демократичні ідеали та принципи, в яких акцент зроблено на людині, її гідності, свободі, рівності та поважанні її прав, для утвердження та забезпечення яких необхідною є відповідна демократична організація державного устрою, функціонування держави на принципах конституційної, правової держави з розвинутим та ефективним громадянським суспільством. Зазначена сутність європейських цінностей і зумовлені нею вимоги до організації та функціонування держави як члена ЄС (зокрема, це політичні критерії щодо вступу до ЄС, тобто ліберально-демократичні принципи конституційного ладу, стабільні публічно-правові інститути, що гарантують демократію, верховенство права, права та свободи людини тощо) кореспондують сутності, змісту та цілеспрямованості сучасного українського конституціоналізму. Авторські дослідження⁹ надають підстави визначити, що конституціоналізм – це публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої (цієї системи) є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок; функціонування якої спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини. При цьому слід зазначити, що конституціоналізм базується на класичних ідеях лібералізму (неолібе-

⁶ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign>> (accessed 27.03.2025).

⁷ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2012_326_R_0001_01> (accessed 27.03.2025).

⁸ В Мотиль, ‘Зародження та розвиток цінностей Європейського Союзу’ [2024] 85(4) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право 301.

⁹ Див., наприклад: А Крусян, *Сучасний український конституціоналізм* (Юрінком Інтер 2010).

Анжеліка Крусян

ралізму), універсальних принципах, характерних для всіх демократичних, конституційних, правових, соціальних держав, зокрема держав – членів ЄС, але водночас ці ідеї та принципи у кожній країні набувають національних особливостей, зазнають модифікації відповідно до історії, традицій народу, специфіки правової системи та політико-правових інститутів держави.

Звідси обґрунтованим є висновок, що саме конституціоналізм є тим політико-правовим параметром, що визначає сталий розвиток української державності та суспільства в напрямі утвердження України як повноправного члена європейського співтовариства.

Синергія сучасного українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина в доктрині конституціоналізму та практиці євроінтеграції посідає провідне місце, вона є головним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність впровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи, її вираження у правах і законних інтересах людини є практично кінцевою метою функціонування системи конституціоналізму. Конституційно-правова свобода є концептом, що діалектично поєднує такі цінності ЄС, як свобода, рівність, справедливість, повага до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності.

Зазначене надає підстави зробити висновок, що конституційно-правова свобода людини є метою євроінтеграційної тенденції українського конституціоналізму на сучасному етапі розвитку України як майбутнього повноправного члена ЄС. Важливого значення набуває розкриття змісту конституційно-правової свободи в контексті синергії з європейськими цінностями для ефективного впровадження їх у вітчизняні реалії. Найбільшої конкретизації з юридичного погляду потребує свобода, оскільки це запозичена юриспруденцією філософська категорія і, крім того, саме вона є найближчою до юридичних фікцій.

Свобода як стан особистості в суспільстві – одна з найважливіших і найбільш дискусійних проблем у правовій науці. Що більше, проблема визначення свободи актуалізується в екстраординарних умовах (наприклад, в умовах воєнного стану, який триває в Україні), коли відбуваються її порушення та можливі її обмеження. Тому дослідження цього концепту має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення.

Свобода завжди належала до вищих соціальних і політико-правових, демократичних цінностей. Так, англійський політолог В. Гринліф, аналізуючи класичні ліберальні ідеї, у своїй роботі “Британська політична традиція” резюмував, що ще в працях Локка ‘знаходимо вимоги свободи і недоторканності особи’, при цьому першорядне значення має свобода окремої людини як самостійної розумної істоти, незалежної і рівної серед собі подібних¹⁰.

www.pravoua.com.ua

¹⁰ W H Greenleaf, *The British political tradition* (Methuen 1983) 16.

Водночас слід зауважити, що визначати свободу людини в контексті синергії науково-практичної парадигми конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС слід через її співвідношення з правом. Зв'язок свободи та права обґрунтовано у працях класиків правової думки. Так, за Гегелем, 'підґрунтя права – це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка – це воля, яка вільна; тим самим її субстанцію й визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи, світ духу, породжений ним самим, мовби другою натурою'¹¹. Отже, здійснення свободи відбувається у системі права, а свобода є субстанцією волі. Право у гегелівській філософії визначено через "вільну волю". 'У тому, що буття взагалі – це буття вільної волі, – зазначає філософ, – і полягає право. Отже, право – це взагалі свобода у формі ідеї'¹².

Розвивав ідею щодо взаємозалежності свободи та права представник історичної школи права Г. Пухта, який обґрунтовував засадові тези, що 'основним поняттям права є свобода' та 'право є визнанням свободи, що рівномірно належить всім людям як суб'єктам волі'¹³.

Сучасні дослідники також наголошують на зв'язку права та свободи особистості, визначаючи, що 'право має виступати як міра свободи'¹⁴. Ю. Шемшученко, розмірковуючи про систему загальнолюдських цінностей, у тому числі й свободу, зазначав, що одним із засобів їх реалізації є право¹⁵. Думається, що свобода людини в сучасному суспільстві безпосередньо відображається у праві, затверджується, втілюється та реалізується через право.

Конституційно-правова свобода як прояв демократично-правової сутності конституціоналізму – це свобода в межах, окреслених правом і заснованою на ньому конституцією держави. При цьому свобода не може бути безмежною. У сучасному конституціоналізмі свобода має конституційно-правові межі. Право забезпечує, і це є особливо важливим для втілення як принципів конституціоналізму, так і європейських цінностей, не тільки "свободу для" – для активної діяльності, дійового самовираження особистості, а й "свободу від" – від обмежень і втручання в життєдіяльність особистості. При цьому, виходячи з теорії та практики конституціоналізму, доктринального значення набуває концепт конституційно-правової свободи людини, яка визначає не межі поведінки, тобто робити лише те, що передбачено (закріплено) об'єктивним правом, а межі свободи, окресленої правовими нормами та яка існує незалежно від того, закріплено її законодавчо чи ні.

¹¹ Г В Ф Гегель, *Основи філософії права, або Природне право і державознавство* (пер з нім, Юніверс 2000) 24.

¹² Там само 43.

¹³ О Головки, 'Погляди Г. Ф. Пухти на історію держави і права' [2018] 26 Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Право" 16–19.

¹⁴ С Погребняк, 'Основоположні принципи права' (автореф дис д-ра юрид наук, 2009) 18.

¹⁵ Ю Шемшученко, *Вибране* (Юрид думка 2005) 106.

Анжеліка Крусян

Отже, свобода людини в контексті конституціоналізму – це конституційно-правова свобода. Іншої свободи в системі сучасного конституціоналізму бути не може, враховуючи принципи “дозволено все, що не заборонено законом” та “свобода однієї людини обмежена свободою іншої людини”. Сутність і система конституціоналізму встановлюють характер і міру взаємовідносин публічної влади і людини, забезпечуючи тим самим для людини конституційно-правову свободу як відносини “проникаючих” можливостей права і “правовільного простору”, а для публічної влади – правовий простір, вихід за межі якого означає неправомірне втручання публічної влади в життєдіяльність людини. У цьому контексті слушною є юридична позиція КСУ, відповідно до якої ‘в юридичних відносинах між особою – з одного боку, і державою (в особі органів державної влади) та іншими органами публічної влади – з другого, особа завжди є слабшою стороною’¹⁶.

Конституційно-правова свобода належить людині й не залежить від держави, яка лише визнає її за особою та, обмежуючи (самообмежуючи) свою владу, конституційно закріплює межі невтручання у сферу індивідуальної свободи людини. Проявом офіційного визнання конституційно-правової свободи людини в Україні є конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). При цьому конституційне закріплення положення про те, що людина є “найвищою цінністю”, перетворює філософську категорію “цінність” на юридичний концепт, що набуває значення: основної конституційно-правової ідеї; принципу взаємовідносин між людиною, суспільством і державою; принципу, що визначає зміст і спрямованість діяльності суспільства та держави в інтересах людини з метою створення необхідних економічних, політичних, соціальних та інших умов щодо забезпечення її індивідуальної свободи; принципу “непорушності прав і свобод людини”, конституційне закріплення якого у статтях 3, 21 Конституції України КСУ назвав ‘однією з найважливіших умов визначеності відносин між людиною і державою’ (Рішення Конституційного Суду України у справі про податкову заставу від 24 березня 2005 р.¹⁷). Проте юридичної фіксації визнання людини “найвищою соціальною цінністю” недостатньо для реальності конституційно-правової свободи людини, яка змістовно виявляється в існуванні сфери індивідуальної свободи від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень і втручань. Цей контекст визначення змісту свободи як індивідуальної свободи (або особистої свободи індивіда) ґрунтується на наукових підходах, відповідно до яких: ‘Свобода – це складне, а деякою мірою неоднозначне явище, яке виступає людською можливістю власного вибору та незалежністю від впливу

www.pravoua.com.ua

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України від 1 березня 2023 р. № 2-п(П)/2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-пп/2005 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

зовнішніх чинників¹⁸; ‘свободу необхідно розуміти, як можливість людини обирати та діяти за власною ініціативою <...> свобода визначається, як основний принцип права, який передбачає можливість автономії суб’єкта, тобто суб’єкт не зв’язаний зовнішніми примусовими діями і може самостійно приймати рішення щодо власної поведінки¹⁹; ‘особиста свобода індивіда – сфера його автономії, яку він зберігає за собою, погоджуючись підкорятися закону, яка охоплює свободу совісті, слова, політичних переконань тощо²⁰. Підтримуючи ці концепції, слід зазначити, що конституційно-правова свобода людини – це свобода індивіда (індивідуальна свобода) для активної дії, самовираження особистості, тобто можливості індивідуального вибору варіанта поведінки. Водночас для забезпечення такої свободи, виходячи з діалектичного поєднання свободи та права, необхідним є закріплення відповідного конституційно-правового статусу людини.

Отже, змістом конституційно-правової свободи людини є індивідуальна свобода як реально існуюча незалежність від неправового (неконституційного) втручання держави та інших соціальних суб’єктів (зокрема, однією з реалій сучасного життя є те, що особа може зазнавати тиску не лише з боку держави, а й таких суб’єктів, як асоціації різнопланового характеру, політичні партії, корпорації тощо) у сферу індивідуальної життєдіяльності людини та можливість індивідуального вибору варіанта правової поведінки і його здійснення в особистих, корпоративних, колективних або інших соціальних інтересах. Конституційно-правова свобода детермінована з концептом рівності. Рівність у контексті синергії парадигми конституціоналізму та європейських цінностей – це не просто стан, за яким “ніхто не має більше іншого” (Дж. Локк), а таке підґрунтя демократичного суспільства, в якому сприйнятий і функціонує принцип справедливості.

Неодноразово звертався до категорії справедливості КСУ. У Рішенні від 30 січня 2003 р. № 3-рп/ 2003 (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) справедливість розглядається як один із критеріїв правосуддя (порів. ‘правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах²¹). Крім того, юридичну позицію щодо справедливості докладно та багатогранно виклав КСУ у Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м’якого покарання)²². Зокрема, “ідеї соціальної справедливості”, “ідеологія справедливості” роз-

¹⁸ А Й Герич, А В Герич, ‘Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права’ [2023] 6 Аналітично-порівняльне правознавство 721.

¹⁹ Н Бондар, М Міщенко, ‘Свобода як правова цінність: природа та особливості’ [2023] 5 Аналітично-порівняльне правознавство 29.

²⁰ О Бориславська, *Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз* (Право 2018) 65.

²¹ Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²² Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

Анжеліка Крусян

глядаються відповідно як прояв принципу верховенства права та “якість”, що об’єднує “елементи права”. При цьому резюмується, що справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною у визначенні права як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Водночас справедливість сприймається як “властивість права”. У сфері реалізації права, за юридичною позицією КСУ, справедливість проявляється у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Справедливе застосування норм права визначається як “недискримінаційний підхід, неупередженість”. Звідси – справедливість співвідноситься з принципом правової рівності.

У Рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу)²³ справедливість пов’язується з розмірністю – “елементом принципу справедливості” та зазначається, що елементи права, зокрема розмірність, рівність, мораль, об’єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою набула відображення у Конституції України. Співвідношення між справедливістю та “розмірністю (пропорційністю)” встановлюється у Рішенні від 20 червня 2007 р. (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності)²⁴.

Отже, аналіз наведених рішень органу конституційної юстиції дає змогу зробити висновок, що принцип справедливості детермінується з принципами рівності (домірності) й розмірності (пропорційності).

Водночас існування загальної рівності є неможливим, що зумовлено природною сутністю і різними персоніфікованими, особистими якостями кожної окремої людини. Тому з метою встановлення справедливості об’єктивно необхідні обмеження рівності для вирівнювання становища тих осіб, які через незалежні від них обставини не можуть мати рівні з іншими права. Подібні справедливі обмеження рівності слід відрізнити від дискримінації як нелегітимного утиску прав людини.

Справедливість і рівність у контексті їх змістового співвідношення з конституційно-правовою свободою слід розглядати як правові категорії. У цьому аспекті обґрунтованим і слушним є висновок, що ‘право, справедливість і свобода – це категорії, органічно пов’язані між собою такою мірою, що забезпечення розвитку однієї з них неминуче зумовлює забезпечення інших. Справедливе право здатне забезпечити соціальну справедливість і свободу’²⁵.

Справедливість як правова категорія у контексті синергії парадигми конституціоналізму з європейськими цінностями означає неупередженість ор-

www.pravoua.com.ua

²³ Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 (н 17).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-07#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁵ В Сіренко, ‘До питання про соціально-правову природу і співвідношення понять “право”, “справедливість”, “свобода”’ [2023] 2 Часопис Київського університету права 265.

ганів правосуддя; політичну та ідеологічну нейтральність органів публічної влади та управління; непосягання індивідів на взаємні права і можливість законної протидії у разі подібних посягань; відплата по заслугах, особистих здібностях і якостях при гарантованості надання рівних можливостей; урахування взаємних інтересів соціальних суб'єктів.

У цьому контексті конституційна рівність, що заснована на принципі справедливості, означає: рівні конституційні (основні, фундаментальні) права й обов'язки; рівність перед законом; надання гарантованих конституцією, рівних правових, економічних, політичних та інших можливостей; відсутність будь-якого прояву дискримінації. Так, Конституція України багатогранно закріплює принцип правової рівності (статті 21, 24, 51, 52), водночас чинне конституційне законодавство потребує удосконалення у цьому напрямі (наприклад, щодо рівноправності жінки і чоловіка) з метою його гармонізації з правом ЄС. Адже правова (юридична) рівність має бути одним із юридичних засобів забезпечення конституційно-правової свободи людини.

Як було зазначено, змістом (проявом) конституційно-правової свободи людини є її індивідуальна свобода, при цьому вона має певні сфери свого прояву, які залежать від потреб людини. В юридичній літературі визначають так звану піраміду англійського соціолога А. Маслоу (теорія природних потреб), згідно з якою структура ("піраміда") потреб людини у своїй послідовності виглядає так: фізіологічні потреби; потреба у безпеці; потреба у спілкуванні з подібними до себе; потреба у повазі з боку інших членів суспільства; потреба в самореалізації. Цю "піраміду" слушно іменують "сходами свободи", виходячи з того, що кожен із перелічених рівнів потреб людини є наступним кроком до її свободи. Вдалим є співвідношення "піраміди" з теорією трьох поколінь прав у К. Васака: залежно від часу проголошення різних прав і свобод людини права поділяють на три покоління: цивільні та політичні права; соціально-економічні права і колективні права²⁶. Аналіз цих теорій дає змогу визначити конструкції потреб людини за принципом виділення матеріального (фізичного) та нематеріального (духовного) буття людини з метою забезпечення її індивідуальної свободи. Для забезпечення матеріального існування людини потрібні фізична та економічна свободи. Нематеріальна (духовна) частина життєдіяльності індивіда залежить від його духовно-культурної та політичної свободи.

Забезпечення фізичного, духовного існування та розвитку людини потребує створення умов насамперед правового характеру, тобто конституційного закріплення та гарантування відповідних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Цей висновок кореспондується з юридичною позицією Конституційного Суду України, яку викладено у Рішенні від 11 жовт-

²⁶ М Домашенко, В Рубаник, *Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні* (Факт 2002) 40.

Анжеліка Крусян

ня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання), що ‘зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку’²⁷. На конституційному рівні має бути закріплено такий обсяг прав і свобод людини, який юридично забезпечував би всі сфери індивідуальної свободи людини. Це зумовлює і відповідні напрями удосконалення чинного конституційного законодавства у контексті його адаптації з правом ЄС (зокрема, розширення інститутів і гарантії прямої демократії; розширення гарантії для внутрішньо переміщених осіб і національних меншин, з акцентом на їхню інтеграцію та соціальний захист; розширення економічних прав і свобод; доповнення Основного Закону України положеннями, що гарантують екологічну безпеку людині, враховуючи наслідки війни для навколишнього середовища та ін.).

Проте, як уже було аргументовано, конституційно-правова свобода не може бути необмеженою, оскільки свобода не означає повного зневаження інтересів і прав інших людей, суспільства та держави. Держава, беручи на себе зобов’язання щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3 Конституції України), набуває права вимагати правомірної поведінки від людини і громадянина. Звідси логічним є конституційне закріплення обов’язків людини і громадянина. Людина має обов’язки перед державою і суспільством, адже вони створюють умови та забезпечують відповідні гарантії для конституційно-правової свободи людини. Так, Конституція України закріплює обов’язки людини і громадянина (у ч. 2 ст. 51, ч. 1 ст. 53, ст. 65 – 68). Серед конституційних обов’язків, виконання яких актуалізується в умовах воєнного часу, слід виокремити обов’язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 65 Конституції України). У зв’язку з військовою агресією РФ проти України Указом Президента України “Про загальну мобілізацію”²⁸ від 24 лютого 2022 р. було оголошено загальну мобілізацію. Водночас у сучасних умовах не тільки обов’язком, а й справою совісті та честі кожного громадянина України є збереження незалежності, територіальної цілісності держави, мирного життя українського народу та захисту європейських цінностей.

В екстраординарних умовах, наприклад в умовах правового режиму воєнного стану, можливим є обмеження свободи, що виявляється в обмеженні прав і свобод людини. Зокрема, у контексті синергії парадигми конституціоналізму та європейських цінностей, а також з урахуванням системного аналізу міжнародного гуманітарного права і чинного національного законодавства видається обґрунтованим визначити доктринально-правову формулу обмеження свободи в умовах воєнного стану, яка містить такі ос-

www.pravoua.com.ua

²⁷ Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁸ Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 69/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

новні складові. По-перше, таке обмеження завжди має тимчасовий характер і є вимушеною мірою чи заходом, що застосовуються у виключних випадках. Так, відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України та ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”²⁹ воєнний стан передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. По-друге, це обмеження здійснюється лише в чітко визначеному конституційним законодавством порядку, з дотриманням умов необхідності (зумовлено гостротою становища, за умови, що такі заходи є необхідними для забезпечення безпеки людини, держави, суспільства), домірності та справедливості. Обмеження конституційних прав людини з непередбачених Конституцією України мотивів і підстав є нелегітимним. Так, КСУ неодноразово наголошував, що відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) законодавець може обмежувати конституційні права людини і громадянина з дотриманням умов, визначених Конституцією України. Установлення обмеження прав людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що воно є домірним (пропорційним) та суспільно потрібним (Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009)³⁰; обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх мають встановлювати виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати легітимній меті, бути зумовленими суспільною потребою досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими (Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016)³¹. По-третє, за будь-яких умов мають залишатися незмінними принципи конституційно-правового статусу людини, що закріплені у Конституції України, а саме: визнання людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3); рівноправності (статті 21, 24); презумпції невинуватості (ст. 62) та ін. Крім того, Конституція України передбачає перелік прав людини, які не можуть бути обмежені за жодних обставин. Зокрема, це такі природні права людини, як право на життя, заборона катувань, право на справедливий суд та ін. (ч. 2 ст. 64 Конституції України).

Отже, виходячи з теорії конституціоналізму та враховуючи європейські цінності, дискреція держави щодо обмеження свободи навіть в екстраординарних умовах також обмежена – критеріями тимчасовості, конституційності (відбувається в порядку та з підстав, визначених конституційним законодавством), необхідності, домірності (пропорційності та достатності), справедливості, незмінності (неможливості обмеження) принципів консти-

²⁹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁰ Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³¹ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>> (дата звернення 27.03.2025).

Анжеліка Крусян

туційного статусу людини та визначених у Конституції її основоположних (природних) прав.

Висновки. Важливим напрямом сучасного етапу розвитку України є її євроінтеграція, що зумовлює євроінтеграційну тенденцію розвитку українського конституціоналізму, важливою умовою якої є впровадження у вітчизняні конституційно-правові реалії основоположних цінностей ЄС.

Синергія конституційно-правової свободи людини як мети українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина посідає провідне місце як у доктрині конституціоналізму, так і в євроінтеграційній практиці, а саме: вона є основним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність упровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи є метою функціонування системи конституціоналізму.

Конституційно-правова свобода є концептом, що діалектично поєднує такі основоположні цінності ЄС, як свобода, рівність, справедливість, повага до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності.

Це надає підстави розглядати конституційно-правову свободу людини як мету євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

Конституційно-правова свобода людини як мета євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму – це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень та втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів. З метою забезпечення балансу інтересів у системі відносин “людина – суспільство – держава” конституційно-правова свобода може бути обмежена в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану), але при дотриманні таких критеріїв, як тимчасовість, конституційність, необхідність, домірність (пропорційність і достатність), справедливість, а також незмінність принципів конституційного статусу людини та визначених в Основному Законі держави її основоположних прав і свобод.

Сучасна концепція прав і свобод людини та система чинного конституційного законодавства мають бути спрямовані на забезпечення та утвердження конституційно-правової свободи як мети євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Greenleaf W H, *The British political tradition* (Methuen 1983).
2. Boryslavska O, *Yevropeiska model konstytutsionalizmu: systemno-aksiolohichniy analiz* (Pravo 2018) (in Ukrainian).
3. Domashenko M, Rubanyk V, *Vlasnist i pravo vlasnosti: narysy z istorii, filosofii, teorii i praktyky rehuliuvannia vidnosyn vlasnosti v Ukraini* (Fakt 2002) (in Ukrainian).
4. Krusian A, *Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm* (Iurinkom Inter 2010) (in Ukrainian).
5. Shemshuchenko Yu, *Vybrane* (Iuryd dumka 2005) (in Ukrainian).

Edited and translated books

6. Hehel H V F, *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* (per z nimets, Yunivers 2000) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Bondar N, Mishchenko M, 'Svoboda yak pravova tsinnist: pryroda ta osoblyvosti' [2023] 5 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 29 (in Ukrainian).
8. Vrublevska-Misiuna K, Tychyna V, 'Pravovi tsinnosti Yevropeiskoho Soiuzu ta yikh yurydychne znachennia' [2022] 4 Pravo i suspilstvo 456 (in Ukrainian).
9. Herych A Y, Herych A V, 'Stanovlennia ta rozvytok idei svobody yak pryntsypu prava' [2023] 6 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 721 (in Ukrainian).
10. Holovko O, 'Pohliady H. F. Pukhty na istoriiu derzhavy i prava' [2018] 26 Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Pravo" 16–19 (in Ukrainian).
11. Motyl V, 'Zarodzhennia ta rozvytok tsinnosti yevropeiskoho soiuzu' [2024] 85(4) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriiia pravo 301 (in Ukrainian).
12. Sirenko V, 'Do pytannia pro sotsialno-pravovu pryrodu i spivvidnoshennia poniat "pravo", "spravedlyvist", "svoboda"' [2023] 2 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 265 (in Ukrainian).

Theses

13. Pohrebniak S, 'Osnovopolozhni pryntsypy prava' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).

Websites

14. Zelenskyi zaiaviv pro metu vidkryty vsi perehovorni klasteri shchodo vstupu do YeS u 2025 rotsi (Fakty 17 Hrudnia 2024) <<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20241217-zelenskij-zayaviv-pro-metu-vidkriti-vsi-peregovorni-klasteri-shhodo-vstupu-do-yes-u-2025-roczyi>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
15. Promova Prem'ier-ministra Ukrainy Denysa Shmyhalia na zasidanni Uriadu (Uriadovyi portal 14 sichnia 2025) <<https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu1401>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Anzhelika Krusian

CONSTITUTIONAL AND LEGAL HUMAN FREEDOM
AS THE PURPOSE OF MODERN UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM:
SCIENTIFIC AND DOCTRINAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF SYNERGY
WITH EU VALUES

ABSTRACT. An important direction of the current stage of Ukraine's development is its European integration, which determines the European integration trend of the development of modern Ukrainian constitutionalism, an important condition of which is the implementation of the fundamental values of the EU into domestic constitutional and legal realities.

THE PURPOSE OF THE ARTICLE is a scientific and doctrinal analysis of the synergy of constitutional and legal freedom as the goal of modern Ukrainian constitutionalism and the fundamental values of the EU.

It is determined that the synergy of constitutional and legal freedom of a person as the goal of Ukrainian constitutionalism and the fundamental values of the EU is expressed in the fact that a person occupies a leading place in the doctrine of constitutionalism and the European integration practice of Ukraine, namely: it is the main value reference point of the European integration development of Ukraine, an indicator of verification of the reality and effectiveness of the implementation of the fundamental values of the EU into domestic constitutional and legal realities; and the recognition, provision and protection of constitutional and legal freedom is the goal of the functioning of the system of constitutionalism.

It is argued that constitutional and legal freedom is a concept that dialectically combines such fundamental values of the EU as freedom, equality, justice, respect for human rights through the unity of their human-centered essence.

This provides grounds to consider constitutional and legal human freedom as the goal of the European integration trend of modern Ukrainian constitutionalism.

The author concludes that constitutional and legal freedom of a person as the goal of the European integration trend of modern Ukrainian constitutionalism is the legal (constitutional and legal) and factual state of a person in society and the state, according to which a person is physically, economically, politically, spiritually independent (free) from any illegal (unconstitutional) restrictions and interference in all spheres of individual freedom by public authorities and other social subjects. In order to ensure a balance of interests in the system of relations "man-society-state", constitutional and legal freedom may be limited in extraordinary conditions (for example, during martial law), but subject to such criteria as temporaryness, constitutionality, necessity, reasonableness (proportionality and sufficiency), justice, immutability of the principles of the constitutional status of a person and his fundamental rights and freedoms defined in the Basic Law of the state.

It is summarized that the modern concept of human rights and freedoms and the system of current constitutional legislation should be aimed at ensuring and establishing constitutional and legal freedom as the goal of the European integration trend of modern Ukrainian constitutionalism.

KEYWORDS: European integration; European Union; constitutional and legal freedom; Constitution of Ukraine; human rights and freedoms; equality; freedom; justice; modern Ukrainian constitutionalism; EU values.

Зоя Загиней-Заболотенко

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8679-124X>
vizavi.zoya@gmail.com

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-097

УДК 343.3

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ГОСПОДАРСЬКИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (ЧАСТИНА 4 СТАТТІ 111¹ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ) VS ПРАВО НА ПРАЦЮ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. Притягненню до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм громадян України (ч. 4 ст. 111¹ Кримінального кодексу України, далі – КК України) протистоїть реалізація ними права на працю, яке є одним із фундаментальних прав людини та гарантується як на рівні міжнародних документів, так і в національному праві. В умовах окупації гарантування права на працю громадянам України своєю державою не припиняється. У цьому аспекті важливо знайти баланс між реалізацією цього права громадянами України, його гарантуванням Україною та притягненням до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (“колабораційний баланс”). Для розуміння такого балансу важливо мати на увазі, що на окупованих територіях право на працю хоча й безпосередньо не забезпечується, однак захищає цивільних осіб у аспекті реалізації цього права на окупованих територіях.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити баланс між притягненням громадян України до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) та можливістю реалізувати громадянами України на тимчасово окупованих територіях гарантоване державою право на працю.

У результаті опрацювання 120 ухвалених судами вироків за ч. 4 ст. 111¹ КК України виявлено види господарської діяльності, за провадження яких громадяни України визнавалися винуватими та засуджувалися за господарський колабораціонізм. Окремі з таких видів діяльності охоплюються поняттям цивільної оборони в розумінні міжнародного гуманітарного права (наприклад, організація надання різноманітних комунальних послуг). Саме по собі надання таких послуг спрямоване на життєзабезпечення населення окупованої території за відсутності інших показників, які вказують на наявність колабораційної діяльності, не становить складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України. У разі здійснення громадянином України в умовах окупації господарської діяльності, спрямованої на виживання, яка полягає, зокрема, у наданні певних послуг, за відсутності інших ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України, вказує на відсутність ознак складу господарського колабораціонізму.

Вирішення проблеми “колабораційного балансу” в кожному конкретному випадку потребує збору доказів, які вказують на протиправну чи правомірну поведінку громадянина України під час здійснення господарської діяльності на окупованій території з тим, щоб уникнути

© Зоя Загиней-Заболотенко, 2025

Зоя Загиней-Заболотенко

масового засудження за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Про протиправну поведінку громадянина України може свідчити, зокрема, його ініціативність у зайнятті керівної посади на підприємстві, в установі, організації, які здійснюють свою діяльність на окупованій території, особливість діяльності, яка вказує на пропаганду чи поширення матеріалів з пропагандою серед місцевого населення на окупованій території, виконання контрактів у взаємодії з оборонними, правоохоронними органами, органами безпеки російської федерації, а також іншими державними підприємствами, установами, організаціями, зокрема, через російську систему у сфері публічних закупівель.

Ключові слова: колабораційна діяльність, господарський колабораціонізм, кримінальна відповідальність, злочин, держава-агресор, взаємодія з державою-агресором, передача матеріальних ресурсів, окуповані території.

Проблема колабораціонізму не є новим явищем для України. На сучасному етапі це явище почало зароджуватися та розвиватися на теренах України, починаючи з 2014 р. Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 р. колабораціонізм набув масового характеру. Попри наявність наукових публікацій, у яких висувалися пропозиції криміналізувати колабораціонізм задовго до його масового поширення в Україні¹, законодавець включив відповідну норму до Кримінального кодексу України² (далі – КК України) лише у 2022 р.³ Однією з форм колабораційної діяльності є господарський колабораціонізм, відповідальність за який передбачена ч. 4 ст. 111¹ КК України.

З часу набрання чинності цим Законом, а саме з 15 березня 2022 р., ст. 111¹ КК України почала широко застосовуватися на практиці. І. Опришко, який брав участь у аналізі особливостей кримінальної ситуації в Україні у 2023 р., пише про те, що найбільш поширеним кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки у 2023 р. були випадки колабораційної діяльності⁴. Про це свідчать і офіційні статистичні дані.

Так, згідно з даними Офісу Генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 1454 злочини, передбачені ст. 111¹ КК України (48 % усіх облікованих злочинів проти основ національної безпеки України за цей рік), у 2023 р. було обліковано 1592 таких злочини (67 % усіх облікованих злочинів проти основ національної безпеки України), а у 2024 р. – у 2420 випадків колабораційної діяльності (40 % усіх облікованих злочинів проти основ національної безпеки України). Про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 111¹ КК України, у 2022 р. було повідомлено 356 особам (64 % осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України), у 2023 р. – 779 особам (83 % осіб, яким було повідомлено

¹ Є Письменський, *Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис* (Румянцева Г. В. 2020).

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2108-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴ М Вербенський (ред), *Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік* (ТВО-РИ 2024) 79.

про підозру у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України), а у 2024 р. – 1148 особам (46 % осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України)⁵.

Згідно зі статистичними даними Державної судової адміністрації України загалом за 2022–2024 рр. в Україні було засуджено 120 осіб за господарський колабораціонізм (4 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України), з яких 17 осіб у 2022 р. (4 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України у цьому році), 22 особи у 2023 р. (2 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України у цьому році) та 81 особа у 2024 р. (6 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України у цьому році)⁶.

Отже, на рівні правозастосування доволі велика кількість осіб засуджується за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України). Щороку кількість таких засуджених збільшується.

Водночас притягненню до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм громадян України протистоїть реалізація ними права на працю, яке є одним із фундаментальних прав людини та гарантується як на рівні міжнародних документів, так і в національному праві. Зокрема, згідно зі ст. 23 Загальної декларації прав людини⁷ кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі й сприятливі умови праці та на захист від безробіття. У ч. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права⁸ проголошено, що держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини отримати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. Європейська соціальна хартія (переглянута) гарантує, що сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких може ефективно здійснюватися, зокрема, таке право, як можливість кожній людині заробляти собі на життя професією, яку вона вільно обирає.

⁵ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 р.; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 р.; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–вересень 2024 р. <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення 27.03.2025).

⁶ 2022 рік: № 6 Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022> (дата звернення 27.03.2025); 2023 рік: № 6 Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023> (дата звернення 27.03.2025); 2024 рік: № 6 Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024> (дата звернення 27.03.2025).

⁷ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення 27.03.2025).

⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 16 грудня 1966 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text> (дата звернення 27.03.2025).

Фундаментальне право людини на працю закріплено у ст. 43 Конституції України⁹, відповідно до якої кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Як передбачено у цій статті, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю.

В умовах окупації гарантування права на працю громадянам України своєю державою не припиняється. Більше того, у цьому аспекті важливо знайти баланс між реалізацією права громадянами України права на працю, його гарантуванням Україною та притягненням до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) (далі – “колабораційний баланс”). Більше того, для розуміння такого балансу важливо мати на увазі, що на окупованих територіях право на працю хоча безпосередньо не забезпечується, однак таке право цивільних осіб захищається нормами міжнародного гуманітарного права в аспекті його реалізації на окупованих територіях. Чи дотримується “колабораційний баланс” у судовій практиці під час притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 111¹ КК України? На це питання спробуємо відповісти на основі аналізу остаточних судових рішень, ухвалених судами України за цією частиною статті.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити баланс між притягненням громадян України до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) та їх можливістю реалізувати на тимчасово окупованих територіях гарантоване державою право на працю.

Колабораціонізм є феноменом політико-правової дійсності часів Другої світової війни, складним соціально-психологічним або етичним явищем, що виникло в результаті взаємодії цивільного населення з окупантами під час війни¹⁰. М. Гехтер і О. Відаль-Апарісіо, здійснивши дослідження колабораціонізму у Франції у цей період, зробили ряд важливих застережень стосовно цього явища, які мають значення для розуміння колабораціонізму в Україні. На думку цих дослідників, колабораціонізм потрібно розглядати як будь-який вид допомоги, добровільно наданий місцевим населенням окупаційній владі / державі. Основними типами колабораціонізму крізь призму мотивації співпраці населення з окупантом є: колабораціонізм, заснований на ідеологічній ідентифікації з окупантом; державна співпраця, прагматичне рішення працювати з окупантом з метою підтримання громадського порядку та економіки держави-окупанта; власні інтереси індивідів. Цими дослідниками розроблено також модель колаборації на мікрорівні окупаційних режимів, яка передбачає, що рівень співпраці зумовлений функціо-

⁹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁰ К Долгорученко, ‘Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень’ [2022] 56 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція 16–19.

нальною залежністю місцевого населення від окупантів у питанні доступу до особистих благ порівняно з місцевою спільнотою. Чим більш вагомими є “нетто-блага” (за висловом дослідників), що надаються окупаційною владою місцевому населенню, тим більша вірогідність колабораційної співпраці. І, навпаки, чим меншими для конкретних вигодонабувачів “нетто-благ” для місцевого населення, тим менша вірогідність співпраці з окупантом¹¹.

Деякі дослідники, зокрема Д. Едельштейн, Е. Маркум, Дж. Браун, виокремлюють стратегію колабораціонізму, тобто свідому, активну та систематичну співпрацю місцевого населення з окупантами, спрямовану на забезпечення сталого та ефективного функціонування окупаційного режиму. Відповідна співпраця місцевого населення з окупантами лише тоді може визнаватися колабораціонізмом, якщо вона здійснюється на основі цієї стратегії. При цьому, на думку дослідників, стратегія колабораціонізму не охоплює спорадичні прояви колабораціонізму серед цивільного населення, зумовлені необхідністю виживання на окупованій території¹². Можливість такого виживання часто пов’язується науковцями з економічним колабораціонізмом, який зазвичай виокремлюють з-поміж інших видів колабораційної діяльності¹³. В. Шайкан, даючи визначення економічного колабораціонізму, акцентувала увагу на тому, що трудову діяльність робітників, селян, службовців, яка давала змогу вижити, “за відсутністю в ній ознак злочинів, треба вважати такою, що не підлягає переслідуванню”¹⁴.

На думку О. Зубченка,

економічний колабораціонізм є комплексним соціально-політичним феноменом, який описує відносини щодо матеріально-ресурсного забезпечення, що складаються між місцевим населенням та окупантами і при цьому характеризує пріоритетність військової сили та політичної влади перед багатством, що свідчить про архаїзацію суспільних практик. Водночас на диференціацію відповідних соціальних взаємодій значний вплив має просторовий чинник, економічна спеціалізація певних регіонів та особливості розміщення продуктивних сил¹⁵.

Вчені-криміналісти використовують різноманітні формулювання форми колабораційної діяльності, передбаченої у ч. 45 ст. 111¹ КК України. Є. Письменський пише про колабораційну діяльність у економічній (господарсь-

¹¹ M Hechter, O Vidal-Aparicio, ‘Dynamics of military occupation’, C J Coyne, R L Mathers (ed), *The handbook on the political economy of war* (Edward Elgar 2011) 432–453.

¹² D Edelstein, *Occupational hazards: success and failure in military occupation* (Cornell University Press 2008); A Marcum, ‘To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations (Doctor of Philosophy Dissertation, 2015); C Lammers, ‘Occupation Regimes Alike and Unlike’ [2003] 24(9) *Organization Studies* 1177–1202.

¹³ Р Турчин, ‘Колабораціонізм в умовах воєнного стану в Україні: окремі проблеми та шляхи їх подолання’ [2025] 1 Аналітично-порівняльне правознавство 71–75.

¹⁴ В Шайкан, *Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” та військової зони в період Другої світової війни* (Мінерал 2005) 48–49.

¹⁵ О Зубченко, ‘Соціально-просторовий вимір економічного колабораціонізму (на прикладі Запорізької області)’ [2023] 55 *Габітус* 21–27.

кій) сфері¹⁶. В іншій монографії з проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність автори змінюють певним чином акценти та пишуть про економічне (господарське) колаборантство, віддаючи перевагу саме поняттю економічного, а не господарського колабораціонізму, обґрунтовуючи свою точку зору в цій праці. Так, М. Рубашенко, О. Зайцев і І. Яковюк у одному з підрозділів монографії вважають, що передача матеріальних ресурсів, очевидно, не завжди є результатом здійснення операцій, що вказують на господарську діяльність, тому термін “господарське колаборантство” набуває більшої умовності порівняно з економічною співпрацею. Передача матеріальних ресурсів зміцнює / посилює економічну основу окупанта, тож термін “економічне колаборантство” видається більш вдалим¹⁷. М. Рубашенко і Н. Шульженко в наступному підрозділі монографії вважають, що

економічне колаборантство – <...> форма співпраці населення окупованих територій з окупантом, яка полягає в передачі матеріальних ресурсів воєнізованим окупаційним формуванням і формуванням держави-агресора чи в провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором та окупаційною владою <...>. Іншою справедливою назвою для цього типу співпраці може бути “господарське колаборантство”. Однак цей варіант, як убачається, акцентує увагу лише на одній із форм – провадженні господарської діяльності, тоді як перша форма – передача матеріальних ресурсів – не обов’язково пов’язана з господарською діяльністю як суб’єкта, так і адресата передачі ресурсів. Частково цей вид співпраці може бути названий і воєнним колаборантством, адже він передбачає, зокрема, матеріальне забезпечення відповідних воєнізованих формувань¹⁸.

Для вироблення власної наукової позиції стосовно термінологічного найменування форми колабораційної діяльності, передбаченої у ч. 4 ст. 111¹ КК України, потрібно насамперед встановити, чи тотожними є форми колабораціонізму в цій частині статті. Так, у ч. 4 ст. 111¹ КК України встановлено кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (далі – передача матеріальних ресурсів), та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора (далі – провадження господарської діяльності). Навіть з побіжного аналізу цього формулювання вбачається нетотожність вчинених суспільно небезпечних діянь, об’єднаних законодавцем в одній частині статті. Таке об’єднання вважаємо штучним. Адже передача матеріальних ресурсів не належить ні до економічної форми співпраці з окупаційною адміністрацією держави-агресора, ні до господар-

¹⁶ Є Письменський, *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності* (Алерта 2024) 177.

¹⁷ М Рубашенко (ред), *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* (Право 2024) 123.

¹⁸ Рубашенко (н 17) 304.

ської. Як бачимо, законодавець чітко визначив адресатів такої матеріальної допомоги, а саме незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території, та/або збройні чи воєнізовані формування держави-агресора.

З системного тлумачення норми, вміщеної у ст. 111¹ КК України, вбачається, що такий адресат передачі матеріальних ресурсів не тотожний іншому адресату, з якими може співпрацювати громадянин України. Йдеться про державу-агресора, незаконні органи влади, створені на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційну адміністрацію держави-агресора. Тому й у судовій практиці в більшості своїй дії обвинувачених кваліфікуються за ч. 4 ст. 111¹ КК України як передача матеріальних ресурсів у разі, коли адресатом були відповідні збройні чи воєнізовані формування держави-агресора¹⁹ або незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території²⁰.

У тих вироках, у яких обвинуваченим інкримінувалося вчинення як передачі матеріальних ресурсів, так і провадження господарської діяльності, фактичні обставини справи доволі типові. Наприклад, згідно з вироком Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29.08.2023 обвинувачений, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно погодився очолити “Сватівський автодор” т. зв. “ГУП ЛНР ‘Луганський автодор’” та, маючи у своєму розпорядженні матеріально-технічну базу державного підприємства “Луганський облавтодор”, передав ресурси філії “Сватівський райавтодор” незаконним збройним формуванням держави-агресора, створеним на тимчасово окупованій території, та організував ремонт і відновлення доріг на цій території у взаємодії з окупаційною адміністрацією²¹. В окремих вироках фігурує перереєстрація відповідного підприємства чи товариства, який очолив обвинувачений та надалі продовжив здійснювати господарську діяльність. Такі дії окремі суди також відносять до передачі матеріальних ресурсів. Водночас у більшості вироків ці дії включаються судами в таку форму колабораціонізму, як провадження господарської діяльності²².

З огляду на фактичні обставини, викладені у подібних вироках, вважаємо, що такі матеріальні ресурси передавалися не збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, а окупаційній адміністрації держави-агресора. Тобто адресат передачі матеріальних ресурсів неправильно визначався судами, які інкримінували обвинуваченим дві форми колабораційної

¹⁹ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 27.03.2024 у справі № 953/1252/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117936409>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁰ Вирок Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18.09.2023 у справі № 405/6271/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113643284>> (дата звернення 27.03.2025).

²¹ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29.08.2023 у справі № 308/5054/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113083404>> (дата звернення 27.03.2025).

²² Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 09.10.2023 у справі № 646/4507/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114039907>> (дата звернення 27.03.2025).

діяльності, передбачені ч. 4 ст. 111¹ КК України. Якщо не заглиблюватися у проблему кваліфікації дій обвинувачених у випадках, подібних до розглянутих, за сукупністю частини 2 або 5 ст. 111¹ КК України та ч. 4 цієї статті, вважаємо, що їм мала б інкримінуватися лише одна форма колабораційної діяльності, передбачена ч. 4 ст. 111¹ КК України, а саме провадження господарської діяльності, а не передача матеріальних ресурсів, з огляду на відсутність адресата їх передачі, визначеного законодавцем.

З урахуванням викладеного вважаємо, що передача матеріальних ресурсів є відмінною від провадження господарської діяльності формою колабораційної діяльності та не належить до економічного (господарського) колабораціонізму. Передачу матеріальних ресурсів з огляду на класичне розуміння співучасті у вчиненні кримінального правопорушення необхідно відносити до пособництва діяльності відповідних збройних або воєнізованих формувань. Однак така форма пособництва в цьому випадку передбачається законодавцем як діяльність виконавця. Враховуючи наявність у законодавстві України нормативно визначеного поняття господарської діяльності (частини 1 і 2 ст. 3 Господарського кодексу України²³), а також з огляду на використання законодавцем в ч. 4 ст. 111¹ КК України термінологію, вважаємо за доцільне іменувати відповідну форму колабораціонізму “господарським”, включаючи в нього виключно провадження господарської діяльності.

Як зазначалося, джерела міжнародного гуманітарного права безпосередньо не гарантують забезпечення соціально-економічних праць цивільного населення на окупованих територіях, однак закладають основу захисту такого права цивільних осіб. Так, згідно зі ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. держава не може примушувати до роботи осіб, що перебувають під захистом, яким не виповнилося 18 років, а після досягнення такого віку – лише до такої роботи, яка є необхідною або для забезпечення потреб окупаційної армії, або для забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами або продуктами. Робота осіб, які перебувають під захистом цієї Конвенції, повинна виконуватись лише в межах окупованої території, на якій перебувають такі особи. Кожна така особа, наскільки це можливо, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи²⁴.

Окрім того, у Додатку до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі передбачено, що з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, у міру можливості, відновити й забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за винятком, коли це абсолютно неможливо (ст. 43), а сама держава-окупант розглядається лише

²³ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁴ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text> (дата звернення 27.03.2025).

як управляючий і узуфруктуарій адміністративних будівель, нерухомості, лісів і сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і перебувають на окупованій території. Держава-окупант повинна зберегти капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узуфрукту (ст. 55)²⁵.

Відповідно до ст. 62 Додаткового протоколу I організації цивільної оборони та їх персонал користуються повагою й захистом згідно з положеннями цього Протоколу, особливо даного розділу. Вони мають право виконувати доручені їм завдання з цивільної оборони, за винятком випадків настійної воєнної необхідності. Відповідно до ст. 61 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р., для мети цього Протоколу: “цивільною обороною” є виконання деяких або всіх зазначених нижче гуманітарних завдань, спрямованих на те, щоб захистити цивільне населення від небезпек та допомогти йому усунути безпосередні наслідки воєнних дій або лиха, а також створити умови, необхідні для його виживання. Цими завданнями є: оповіщення; евакуація; надання сховищ та їх улаштування; вжиття заходів для світломаскування; рятувальні роботи; медичне обслуговування, включаючи першу допомогу, а також релігійна допомога; боротьба з пожежами; виявлення й позначення небезпечних районів; знезараження та інші подібні методи захисту; термінове надання притулку й постачання; термінова допомога у відновленні й підтриманні порядку в районах лиха; термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб; термінове поховання трупів; допомога у збереженні об'єктів, украй необхідних для виживання; додаткова діяльність, необхідна для здійснення будь-якого з вищезазначених завдань, включаючи планування та організацію, але не обмежуючись ними²⁶.

Інших норм, які б гарантували забезпечення реалізації громадянами права на працю на окупованих територіях, норми міжнародного гуманітарного права не містять.

Проаналізувавши близько 120 вироків судів, якими громадяни України засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України та яким інкримінувалося вчинення господарського колабораціонізму, провадженням господарської діяльності у розумінні цієї частини статті визнавалося: надання консультаційних послуг компаніям по забезпеченню діяльності бухгалтерських баз підприємств через програмне забезпечення 1С²⁷, млинарська діяльність (виробництво бо-

²⁵ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text> (дата звернення 27.03.2025).

²⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text> (дата звернення 27.03.2025).

²⁷ Вирок Печерського районного суду міста Києва від 26.09.2022. у справі № 757/15806/22-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107694567>> (дата звернення 27.03.2025).

Зоя Загиней-Заболотенко

рошна та переробка зернових)²⁸, організація дорожньо-ремонтних робіт²⁹, роздрібна торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами³⁰, торгівля промисловими виробами³¹, контроль за перевізним процесом залізницею та забезпечення роботи залізничних станцій³², сільськогосподарська діяльність³³, телекомунікаційні послуги, зокрема, доступ до Інтернету³⁴, відновлення і підтримання електропостачання, організація цієї роботи³⁵, пасажирські перевезення³⁶, охоронні послуги³⁷, постачання продукції підприємствам, установам, організаціям РФ, ЛНР, ДНР, зокрема у сфері правоохоронної та оборонної діяльності³⁸, реалізація пально-мастильних матеріалів³⁹, будівельні та відновлювальні роботи⁴⁰, організація надання послуг із водопостачання та водовідведення⁴¹, оренда нежитлових приміщень⁴², організація роботи поштового відділення⁴³, інженерно-проектувальні роботи, пов'язані з реконструкцією ТЕЦ у РФ⁴⁴, організація роботи щодо забезпечення газопостачання⁴⁵, туристичні послуги⁴⁶, переробка та консервування овочів⁴⁷.

²⁸ Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 22.09.2023 у справі № 619/4298/23. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113745228>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁹ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 02.12.2022 у справі № 953/6732/22. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107646873>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁰ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 26.12.2022 у справі № 953/7065/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108377777>> (дата звернення 27.03.2025).

³¹ Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 21.02.2024 у справі № 752/24815/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117180416>> (дата звернення 27.03.2025).

³² Вирок Київського районного суду міста Харкова від 08.02.2023 у справі № 953/254/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108860255>> (дата звернення 27.03.2025).

³³ Вирок Соснівського районного суду міста Черкаси від 14.04.2023 у справі № 712/2352/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110233915>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁴ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 24.07.2023 у справі № 953/7624/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112362188>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁵ Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 26.07.2023 у справі № 638/6886/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112425348>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁶ Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 25.08.2023 у справі № 761/18386/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113430160>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁷ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 30.08.2023 у справі № 953/2847/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113110133>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁸ Вирок Дніпровського районного суду міста Києва від 09.10.2023 у справі № 755/9377/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114155561>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁹ Вирок Комунарського районного суду міста Запоріжжя від 16.10.2023 у справі № 333/2321/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114174364>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁰ Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 30.10.2023 у справі № 344/9667/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114505853>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴¹ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 26.01.2024 у справі № 953/7619/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116584986>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴² Вирок Солом'янського районного суду міста Києва від 28.02.2024 у справі № 760/23304/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117311032>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴³ Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 11.03.2024 у справі № 638/7236/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117550507>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁴ Вирок Фрунзенського районного суду міста Харкова 05.08.2024 у справі № 645/4065/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120802308>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁵ Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22.08.2024 у справі № 191/3180/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121172129>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁶ Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 04.11.2024 у справі № 761/18846/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122769677>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁷ Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 25.11.2024 у справі № 650/5554/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123266459>> (дата звернення 27.03.2025).

Як убачається з наведеного, обвинувачені засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України у зв'язку з провадженням ними господарської діяльності різного гатунку. Окремі з таких видів діяльності охоплюються поняттям цивільної оборони в розумінні міжнародного гуманітарного права (термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб, допомога у збереженні об'єктів, у край необхідних для виживання). Передусім йдеться про організацію надання різноманітних комунальних послуг, як-от електропостачання, водовідведення та водопостачання, газопостачання. Ураховуючи норми міжнародного гуманітарного права, які цитувалися вище, вважаємо, що саме по собі надання таких комунальних послуг спрямоване на життєзабезпечення населення окупованої території і за відсутності інших показників, які характеризують, наприклад, ініціативність громадянина України обійняти певну керівну посаду на підприємстві, яке надає таку комунальну послугу, мету вчинення дій, спрямованих на заподіяння шкоди національній безпеці України, поведінку обвинуваченого під час чи до здійснення господарської діяльності, яка свідчить про намагання взаємодіяти з представниками окупаційної адміністрації держави-агресора.

Окрім того, на перший погляд, багато інших видів господарської діяльності, за провадження якої обвинувачені засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України, є такими, що спрямовані на виживання особи в умовах окупації. Йдеться передусім про надання обвинуваченим різноманітних послуг, як-от телекомунікаційні, туристичні тощо, а також про окремі види діяльності (наприклад, роздрібна торгівля продуктами харчування, вирощування та продаж сільськогосподарської продукції, тваринництво). Саме в таких випадках потрібно визначати “колабораційний баланс”, про який йшлося вище. Такий баланс передусім залежить від фактичних обставин кримінального провадження, які повинні бути встановлені під час досудового розслідування та оцінені судом під час судового розгляду. В тому разі, якщо громадянин України не займав жодної керівної посади на певному підприємстві чи у товаристві, що було створено на окупованій території, а продовжив здійснювати свої трудові функції, виконуючи звичні роботи, пов'язані з необхідністю вижити в умовах окупації, у межах яких не здійснювалося забезпечення діяльності держави-агресора чи її окупаційної адміністрації, не можна відносити до протиправної діяльності та кваліфікувати за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Виконання такої трудової функції, на нашу думку, здійснюється в межах реалізації права на працю, яке гарантується міжнародними документами, зокрема, міжнародним гуманітарним правом, та законодавством України, а тому є правомірним.

Вирішуючи проблему “колабораційного балансу” у наведених випадках, як було зазначено вище, передусім необхідно аналізувати фактичні обставини справи та наявність у діях засудженого всіх ознак складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України, та брати до уваги, зокрема, такі обставини,

як ініціативність обвинуваченого у зайнятті відповідної керівної посади, що може свідчити про те, що особа має намір співпрацювати з державою-агресором та її окупаційною владою. Більше того, якщо в матеріалах кримінального провадження є дані, які свідчать про те, що перед призначенням на відповідну посаду, обіймаючи яку обвинувачений провадив господарську діяльність, засуджений ніде не працював, це може вказувати на те, що має місце колабораціонізм. Наприклад, згідно з даними Державної судової адміністрації кількість осіб, які засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України, значна частина тих осіб, які перед зайняттям відповідних посад ніде не працювали та не навчалися чи були безробітними, зокрема пенсіонерами. Так, у 2022 р. було засуджено 65 % таких осіб, у 2023 р. – 64 %, у 2024 р. – 27 %⁴⁸.

Вказувати на наявність колабораціонізму, а не реалізації права на працю громадянином України на окупованій території, може й сама діяльність громадянина України на відповідній посаді. Наприклад, у багатьох вироках громадяни України засуджувалися за те, що були призначені та керували поштовими відділеннями на окупованих територіях і поширювали серед населення на цих територіях пропагандистську друковану продукцію (газети, журнали) окупаційної влади⁴⁹. Тобто один із показників того, що вчиняється саме господарський колабораціонізм, а не здійснюється правомірною реалізацією громадянином права на працю на окупованих територіях, полягає у виконанні такої роботи, яка пов'язана з пропагандою чи з поширенням пропаганди, наративів держави-агресора чи її окупаційної адміністрації серед населення окупованих територій.

Один із показників вирішення проблеми “колабораційного балансу” чітко простежується в тих вироках, які ухвалені у кримінальних провадженнях, процесуальне керівництво якими здійснювала прокуратура Автономної Республіки Крим (далі – АРК). З таких вироків чітко вбачається, що за ч. 4 ст. 111¹ КК України притягаються до кримінальної відповідальності лише ті особи, які провадили господарську діяльність у взаємодії з оборонними, правоохоронними органами, органами безпеки рф, а також іншими державними підприємствами, установами, організаціями, зокрема через російську систему у сфері публічних закупівель. Тобто здійснювали такі види господарської діяльності, які однозначно вказують на спрямування їх до виконання стратегічних завдань рф як держави-окупанта у війні з Україною, що суперечить стратегії національної безпеки нашої держави та свідчить про наявність шкоди відповідному об'єкту кримінально-правової охорони. Наприклад, згідно з вирокіом Солом'янського районного суду

⁴⁸ Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання (н 6).
⁴⁹ Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 11.03.2024 у справі № 638/7236/23 (н 43); Ухвала Харківського апеляційного суду від 29.04.2024 у справі № 638/7236/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119606655>> (дата звернення 27.03.2025); Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.11.2024 у справі № 638/7236/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122935919>> (дата звернення 27.03.2025).

м. Києва від 21.08.2024 громадянина України було визнано винуватим та засуджено за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Як було встановлено цим вироком, обвинувачений як фізична особа-підприємець уклав з т. зв. “Головним управлінням міністерства РФ по справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації стихійних наслідків по Республіці Крим” та підписав контракт на організацію триразового гарячого харчування співробітників “Центру управління в кризових ситуаціях ГУ МНС Росії по Республіці Крим” у період несення чергування, а також окремих категорій особового складу МНС РФ, які беруть участь у доставці гуманітарної допомоги та інших невідкладних заходах⁵⁰. Тим більше про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України у формі провадження господарської діяльності, свідчить укладення обвинуваченим серії таких контрактів на виконання державних замовлень і взаємодію з державними підприємствами, установами, організаціями. Наприклад, згідно з вироком Солом’янського районного суду м. Києва від 24.04.2024 громадянина України, генерального директора “ООО ‘КРЫМКОМ ЮГ’”, було засуджено за ч. 4 ст. 111¹ КК України за укладення та виконання ряду контрактів у межах державних закупівель, зокрема, з т. зв. “Управлінням МВС РФ по м. Севастополю”, т. зв. “Апаратом Державної Ради Республіки Крим”⁵¹. Тобто, на нашу думку, саме в таких випадках у дія обвинувачених має місце склад господарського колабораціонізму, передбачений ч. 4 ст. 111¹ КК України.

Водночас слід мати на увазі, що з аналізу вироків, ухвалених за ч. 4 ст. 111¹ КК України, якими громадяни України визнавалися винуватими та засуджувалися за вчинення господарського колабораціонізму, вбачається, що посилення на норми міжнародного гуманітарного права, які діють в умовах окупації та визначають можливість реалізації ними свого права на працю, у таких вироків відсутні. Суди, ухвалюючи вирок за ч. 4 ст. 111¹ КК України, оцінювали докази в межах обвинувачення, висунутого особі, яке також вочевидь не містить оцінки того, чи діяв громадянин України, який здійснював господарську діяльність, у межах реалізації права на працю на окупованих територіях, гарантованих нормами міжнародного, зокрема гуманітарного, права. Лише під час апеляційного чи касаційного оскарження відповідні питання виникають, і сторона кримінального провадження, яка оскаржує вирок суду першої інстанції, наводить аргументи, що на обвинуваченого повною мірою поширюються норми міжнародного гуманітарного права та інші міжнародно-правові акти, які гарантують право на працю, зокрема й на окупованій території. Наприклад, постановою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду скасовано вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 26.07.2023 та ухвалу Харківсь-

⁵⁰ Вирок Солом’янського районного суду міста Києва від 21.08.2024 у справі №760/16519/23 <<https://reestr.court.gov.ua/Review/121430760>> (дата звернення 27.03.2025).

⁵¹ Вирок Солом’янського районного суду міста Києва від 24.04.2024 у справі № 761/18217/23 <<https://reestr.court.gov.ua/Review/118611887>> (дата звернення 27.03.2025).

кого апеляційного суду від 27.05.2024 та призначено новий розгляд в суді апеляційної інстанції. Ухвалюючи таке рішення, суд касаційної інстанції у своїй постанові, зокрема, звернув увагу на те, що сторона захисту порушила перед апеляційним судом питання про те, що з урахуванням контексту та супутніх обставин підлягають застосуванню приписи відповідних Женевських конвенцій щодо оцінки дій працівників критичної інфраструктури в умовах окупації агресором. Натомість мотивів щодо спростування вказаних доводів апеляційний суд не навів⁵².

Висновки. Отже, проблема кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) завжди балансує на межі визначення того, чи має місце правомірна реалізація громадянином України права на працю на окупованих територіях, гарантованого нормами міжнародного, зокрема міжнародного гуманітарного, права, а також законодавством України, що було названо в цій праці “колабораційним балансом”. З аналізу вироків, ухвалених судами за ч. 4 ст. 111¹ КК України, виявлено ті види господарської діяльності, здійснюючи які на окупованих територіях, громадяни України визнавалися винуватими та засуджувалися за вчинення господарського колабораціонізму.

Вирішення проблеми “колабораційного балансу” в кожному конкретному випадку потребує збору доказів, які вказують на протиправну чи правомірну поведінку громадянина України під час здійснення господарської діяльності на окупованій території з тим, щоб уникнути масового засудження за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Про протиправну поведінку громадянина України може свідчити, зокрема, його ініціативність у зайнятті керівної посади на підприємстві, в установі, організації, які здійснюють свою діяльність на окупованій території, особливості діяльності, яка вказує на пропаганду чи поширення матеріалів з пропагандою серед місцевого населення на окупованій території, виконання контрактів, провадження господарської діяльності у взаємодії з оборонними, правоохоронними органами, органами безпеки рф, а також іншими державними підприємствами, установами, організаціями, зокрема, через російську систему у сфері публічних закупівель.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Edelstein D, *Occupational hazards: success and failure in military occupation* (Cornell University Press, 2008).
2. Pysmenskyi Ye, *Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshche v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty): nauk. narys* (Rumiantseva H. V. 2020) (in Ukrainian).
3. Pysmenskyi Ye, *Kryminalno-pravovi problemy protydii kolaboratsiinii diialnosti* (Alerta 2024) (in Ukrainian).

⁵² Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 23.01.2025 у справі № 638/6886/22 (н 49).

4. Shaikan V, *Kolaboratsionizm na terytorii reikhskomisariatu "Ukraina" ta viiskovoi zony v period Druhoi svitovoi viiny'* (Mineral 2005) (in Ukrainian).

Edited books

5. Hechter M, Vidal-Aparicio O, 'Dynamics of military occupation', C J Coyne, R L Mathers (ed), *The handbook on the political economy of war* (Edward Elgar 2011) 432–453.
6. Verbenskyi M (red), *Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. 2023 rik* (TVORY 2024) (in Ukrainian).
7. Rubashchenko M (red), *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii* (Pravo 2024) (in Ukrainian).

Journal articles

8. Lammers C, 'Occupation Regimes Alike and Unlike' [2003] 24(9) *Organization Studies* 1177–1202.
9. Dolhoruchenko K, 'Kolaboratsionizm yak fenomen viiny ta naukovе poniattia v mezhakh istoryko-pravovykh doslidzhen' [2022] 56 *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia* 16–19 (in Ukrainian).
10. Zubchenko O, 'Sotsialno-prostorovyi vymir ekonomichnoho kolaboratsionizmu (na prykladi Zaporizkoi oblasti)' [2023] 55 *Habitus* 21–27 (in Ukrainian).
11. Turchyn R, 'Kolaboratsionizm v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: okremi problemy ta shliakhy yikh podolannia' [2025] 1 *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo* 71–75 (in Ukrainian).

Theses

12. Marcum A, 'To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations' (Doctor of Philosophy Dissertation, 2015).

Zoia Zahynei-Zabolotenko

CRIMINAL LIABILITY FOR ECONOMIC COLLABORATION
(PART 4 OF ARTICLE 111¹ OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)
VS THE RIGHT TO WORK OF UKRAINIAN CITIZENS
IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

ABSTRACT. The criminalization of Ukrainian citizens for economic collaboration (Article 111¹(4) of the Criminal Code of Ukraine) is opposed by their exercise of the right to work, which is one of the fundamental human rights guaranteed both at the level of international documents and in national law. Under occupation, the state does not stop guaranteeing the right to work to Ukrainian citizens. In this aspect, it is important to find a balance between the realization of this right by Ukrainian citizens, its guarantee by Ukraine and criminalization for economic collaborationism (the "collaboration balance"). In order to understand this balance, it is important to bear in mind that in the occupied territories the right to work, although not directly ensured, protects civilians in terms of the exercise of this right in the occupied territories.

The purpose of the article is to determine the balance between bringing Ukrainian citizens to criminal liability for economic collaboration (Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine) and the possibility for Ukrainian citizens in the temporarily occupied territories to exercise the right to work guaranteed by the State.

The analysis of 120 court verdicts under Part 4 of Art. 111¹ of the Criminal Code of Ukraine revealed the types of economic activity for which Ukrainian citizens were found guilty and convicted of economic collaboration. Some of these activities are covered by the concept of civil defense in the sense of international humanitarian law (for example, the organization of various public utilities).

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 3 • 97-112

Зоя Загиней-Заболотенко

The mere provision of such services aimed at the life support of the population of the occupied territory, in the absence of other indicators indicating the existence of collaboration activities, does not constitute a crime under Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine. If a citizen of Ukraine carries out economic activities aimed at survival under occupation, which consists, in particular, in the provision of certain services, in the absence of other signs of a criminal offense under Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine, it indicates the absence of signs of economic collaboration.

Solving the problem of the “collaboration balance” in each specific case requires the collection of evidence indicating the illegal or lawful behavior of a citizen of Ukraine in the course of economic activity in the occupied territory in order to avoid mass conviction under Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine. The illegal behavior of a citizen of Ukraine may be evidenced, in particular, by his/her initiative in holding a managerial position at an enterprise, institution, organization operating in the occupied territory, a feature of the activity that indicates propaganda or dissemination of propaganda materials among the local population in the occupied territory, the implementation of contracts in cooperation with the defense, law enforcement, security agencies of the Russian Federation, as well as other state-owned enterprises, institutions, organizations, in particular through the Russian Federation.

KEYWORDS: collaboration; economic collaborationism; criminal liability; crime; aggressor state; interaction with the aggressor state; transfer of material resources; occupied territories.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Володимир Нікіфоренко

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
перший заступник голови
Державної прикордонної служби України, генерал-майор,
керівник Центрального регіонального відділення
Наукового центру Української державності
імені професора Володимира Кульчицького НАПрН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1452-2312>
v_nikiforenko@ukr.net

DOI: 10.33498/Юш-2025-03-113

УДК 340.12(477)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ КОНСТИТУЦІЇ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО

Анотація. Стаття присвячена сучасному осмисленню історичної спадщини видатого політичного і громадського діяча кінця XIX – початку XX ст., правника, законотворця, ідеолога української Конституції “Самостійна Україна” та апостола української державності – Миколи Івановича Міхновського. Установлено, що М. Міхновський сміливо декларував прогресивні погляди про необхідність створення незалежної Української держави, спираючись на принципи самодостатності, справедливості та верховенства права. Він був послідовним прихильником базових демократичних цінностей щодо недоторканності особистості та життя, свободи совісті та слова, відокремлення церкви від держави, а держави від церкви, вільне розірвання шлюбу, право на освіту, свободу друку, свободу зібрань та багато інших прав і свобод. Домінуючою ідеологією М. Міхновського був поділ державної влади на законодавчу (з виборним двопалатним парламентом), виконавчу на чолі з президентом і судову (з гласними й демократичними судами). Ідеї М. Міхновського як ніколи актуальні саме сьогодні та мають бути враховані у формуванні ідей національної державності України.

Ключові слова: національна державність; конституціоналізм; Микола Міхновський; права і свободи людини; державний устрій; Україна.

Проблеми самостійності та національної державності України завжди перебувають у центрі уваги вітчизняної державно-правової думки, закономірним результатом розвитку якої стало схвалення українським парламентом доленосних національних документів – Декларації про державний суверенітет України¹, Акта проголошення незалежності України² та Конституції України³, які закріпили міцну основу для створення та існування Української держави. Проте чи означає успішне уконституювання незалежної Украї-

¹ Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. № 55-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

² Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

© Володимир Нікіфоренко, 2025

Володимир Нікіфоренко

ни, що вже відбувся той синтез політико-ідеологічних напрямів української думки як нагальної потреби для збереження державності⁴?

Давати на це запитання позитивну відповідь, на мою думку, є доволі передчасним. Сьогодні на тлі глобальних процесів у світі та викликів, що пов'язані зі зміною безпекової парадигми, прагнення окремих держав до перегляду світового порядку, боротьби за ресурси та задоволення своїх імперських амбіцій, Україна опинилась у епіцентрі нових загроз, пов'язаних зі збереженням територіальної цілісності та суверенітету України. Уже понад десять років наша держава протистоїть своєму віковичному ворогові – російській імперії, яка щоразу приходить у новій подобі, але з єдиною метою – знищити назавжди Україну та все українство.

Основні ідеї щодо державотворчих процесів у сучасній українській науковій правовій думці значною мірою базуються на підходах і принципах, започаткованих провідними теоретиками та державними діячами України впродовж XIX–XX століть⁵. Натепер є необхідним сучасне прочитання історичного досвіду України щодо усвідомлення й утілення власних етнополітичних прагнень⁶, оскільки нагадати про історію пошуків і спроб реалізації українським народом та його ідейними провідниками свого прагнення до визволення й національного суверенітету надзвичайно своєчасно та повчально⁷.

У цьому контексті варто погодитись з думкою про те, що досвід попередників, які принаймні з кінця XIX ст. цілеспрямовано працювали над створенням правових підвалин української державності, що відповідали б ментальності, традиціям і звичаям українського народу, не був всебічно вивчений і ґрунтовно проаналізований, а їхній творчий спадок – цілковито проігнорований⁸, і тим сумніше визнавати факт, що вітчизняний істеблішмент, старанно запозичуючи міжнародні взірці, часто-густо не звертає уваги на власну ідейно-політичну спадщину⁹.

Низка сучасних наукових досягнень, які присвячені історико-правовим проблемам національної державності та виникненню й становленню вітчизняного конституціоналізму (наприклад, праці О. Копиленка, Л. Комзюк, В. Ситника, Н. Стецюк та ін.), здебільшого пов'язані з відомими постатями, такими як: С. Бандера, М. Грушевський, М. Драгоманов, П. Орлик, П. Ско-

⁴ Л. Комзюк, 'Порівняльний аналіз конституційно-правових концепцій самостійності України Драгоманова і Міхновського' [2010] 83 Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки 13.

⁵ А. Кормич, 'Сутність державницько-правових концепцій України XX ст. та їх вплив на сучасний державотворчий процес' [2012] 44 Актуальні проблеми політики 68.

⁶ *Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси* (В. Смолій ред, Ніка-Центр 2012).

⁷ Ф. Турченко, 'Михайло Грушевський vs. Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд крізь сторіччя)' [2013] 2 Український історичний журнал 74.

⁸ В. Шамрай, 'Державно-правові погляди Миколи Міхновського' (дис канд юрид наук, 2010).

⁹ Л. Шипілов, 'Право української нації на самовизначення в ідейній спадщині М. І. Міхновського' [2010] 1 Форум права 422.

ропадський, Б. Хмельницький та ін. Проте ці праці не враховують сучасних українських реалій і потребують певного переосмислення.

У 20-х роках ХХ ст. Україна кілька разів проголошувала і втрачала свою незалежність, однак українці про той етап творення української державності згадують здебільшого лише з нагоди річниць знаменних подій, іноземці про них банально не знають, а росіяни воліють, щоб тих подій та пам'яті про них не було взагалі.

Чимало сучасних викликів мають історичне коріння, а трактування історії і намагання відновити “історичну справедливість”, навіть якщо йдеться про хибну чи вигадану, стає підґрунтям не лише для переписування минулого, а й для спроб змінити правила сучасного світу. До прикладу, один із ключових наративів російської пропаганди, яким вона намагається виправдати напад на Україну, полягає у нівелюванні історії української державності та привласненні нашого історичного спадку. Причому йдеться не лише про порівняно далекі часи Києво-Руської держави чи Гетьманщини, а й про події буквально столітньої давнини, які добре задокументовані та лишаються в пам'яті хай не безпосередніх учасників, але їхніх найближчих нащадків. Однак ця пам'ять стирається, та й нам необхідно не лише переказувати власну історію у родинному колі, а й вивчати та культивувати її назагал, пропагувати як всередині країни, так і на міжнародну аудиторію. При цьому необхідно висвітлювати як віхи розвитку української державності та відповідний контекст, так і ключових постатей, які займалися створенням Української держави, адже за кожним досягненням стоять конкретні люди¹⁰.

Ця стаття присвячена сучасному осмисленню історичної спадщини видатного політичного і громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст., правника, законотворця, ідеолога української Конституції “Самостійна Україна” та, як його називають, “апостола української державності”¹¹ – Миколи Івановича Міхновського.

Багато відомих світових діячів вплинули на розвиток своїх держав. Це Д. Вашингтон, Н. Бонапарт, О. Бісмарк, В. Черчилль та ін. Звісно, період розпаду імперій і численних спроб творення Української держави на початку ХХ ст. породив чимало видатних українських державотворців, включно із С. Петлюрою, В. Винниченком, Є. Коновальцем та багатьма іншими. На рівень таких історичних постатей в Україні можна поставити М. Міхновського – видатного українця, внесок якого і пам'ять про якого вочевидь недооцінена.

Найвідомішою сьогоднію статтю українського національного руху тих часів вважається М. Грушевський, який був ініціатором проголошення Української Народної Республіки у 1917 р. (спершу як автономії у складі

¹⁰ Основний закон “Самостійної України” Миколи Міхновського: хрестоматійне видання (В Нікіфоренко, укладач, Видавництво НАДПСУ 2025).

¹¹ П Мірчук, Микола Міхновський. Апостол української державности (Філадельфія 1960).

Володимир Нікіфоренко

російської республіки, що виникла у межах колишньої післяреволюційної російської імперії). Багато згадок маємо про П. Скоропадського, який здійснив переворот у 1918 р. та проголосив Українську державу замість УНР, при цьому теж був прихильником федерації з росією, зокрема задля підтримки від країн Антанти.

Майже забутим залишається М. Міхновський, який був опонентом М. Грушевського та відмовився стати радником П. Скоропадського, а своєю чергою організував у 1917 р. повстання українських військових, щоб змусити керівництво УНР відокремитися від росії і проголосити самостійність. Також у 1918 р. він намагався повалити Директорію, що у 1918 р. прийшла на зміну Гетьманату П. Скоропадського.

Назгал його прізвище вчергове зринуло наприкінці 2022 р. після перейменування на його честь бульвару Дружби народів у Києві та в березні 2023 р. з нагоди 150-річчя від дня його народження. До речі, вулиці М. Міхновського є лише ще в 9 українських обласних центрах. У перейменуванні саме бульвару Дружби народів у столиці на честь Міхновського є доля злого гумору, адже він категорично виступав за незалежність України від росії, а про жодну “дружбу” з імперціями в принципі ніколи не йшлося. *‘Яким правом російське правительство поводиться з нами на нашій власній території, наче зі своїми рабами?’*¹², – прямо запитував М. Міхновський.

Як багатогранна особистість М. Міхновський досяг значних успіхів у різних галузях, від адвокатури до банківської справи, однак найбільші його досягнення – саме в ідеологічній площині та у сфері державотворення. Найвідоміша праця М. Міхновського – написані у 1900 р. нариси “Самостійна Україна”, в якій він представив бачення єдиної, вільної, самостійної держави від Карпат до Кавказу, як цілком нову ідеєю на той час, що, як слушно підкреслює В. Шамрай, стала програмним постулатом для всіх українських націоналістичних організацій, партій і груп¹³. Ці ідеї стали основою ідеології Революційної української партії, заснованої М. Міхновським та однодумцями того ж року, яка, до речі, стала першою українською політичною партією на Наддніпрянщині.

Спадком М. Міхновського як юриста є його проєкт української Конституції¹⁴, створений у 1905 р. в умовах революційних змін у російській імперії, у поєднанні з програмою Української народної партії¹⁵. Ці документи були втіленням зрілих державницьких поглядів М. Міхновського та, безумовно, мають слугувати прикладом української правової традиції. Україна в цих

www.pravoua.com.ua

¹² Міхновський Микола. *Самостійна Україна* (Р Коваль, упорядник, Наш Формат 2023).

¹³ Шамрай (н 8).

¹⁴ Основний Закон “Самостійної України” Спілки народу українського [1905] 1 Самостійна Україна (Львів, Друкарня Народової Манецких) <<https://www.infolab.ho.ua/Politic/Constytutsija%20Ukrajinsqkoji%20spilky.html>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁵ Програма Української Народної Партії (1906) <<https://bucovinensia.chnu.edu.ua/documents/visu/212>> (дата звернення 27.03.2025).

документах поставала як “спілка вільних і самоправних земель”, які належать українському народу, як і вся влада.

Поява концептуальних праць, які проголошували та обґрунтовували право української нації на самовизначення, були закономірним результатом еволюції форм національного руху, а разом із нею – і суспільно-політичної думки¹⁶. За конституційним проектом М. Міхновського, як справедливо зазначає Н. Стецюк, Україна мала б стати: державою суверенною (незалежною); національною державою; державою унітарною; державою демократичною з республіканською формою правління, державою, яка визнає і забезпечує основні права та свободи людини; державою, яка здійснює свою державну владу на засадах її поділу на окремі гілки, а також визнає право територіальних громад на місцеве самоврядування¹⁷.

Екстраполюючи сучасне розуміння “національної державності” через призму “національної держави” як:

створену нацією державу на виключно своїй етнографічній території в результаті реалізації нацією свого природного (невід’ємного) права на самовизначення; державу, яка створює належні умови для всестороннього розвитку своєї (титульної) нації; державу, яка послідовно реалізовує національну ідею в державотворчих процесах, чітко стоїть на позиціях захисту та охорони національної державності, а також піклується про розвиток національних меншин, які проживають на її території, тощо¹⁸.

Можемо сміливо визнати, що погляди М. Міхновського були надпрогресивними і такими, які цілковито збіжні з сучасними українськими реаліями, зокрема, зумовленими сьогоденною збройною агресією проти України. Підтвердженням цього також є те, що найвищим ідеалом державного устрою для М. Міхновського, виходячи зі змісту його Конституції, слід вважати послідовно витриманий у найкращих традиціях європейського права ХІХ – початку ХХ ст., а це період, коли в передових, прогресивних державах старого континенту особливе місце приділяли правам та обов’язкам громадян, адже тодішня Європа лише дійшла до усвідомлення того, що всі громадяни кожної держави є рівноправними, незалежно від свого соціального статусу, майнового цензу чи суспільного походження¹⁹.

Загалом проблемі прав і свобод людини і громадянина у Конституції М. Міхновського приділено значну увагу. Слід, зокрема, наголосити на положеннях п. 12 про те, що в Україні “нема й не може бути поділу на касты”. Так само в Конституції України у статтях 21 і 24 набув закріплення принцип рівності, який означає, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах,

¹⁶ Турченко (н 7) 74.

¹⁷ Н Стецюк, ‘Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина ХІХ ст. – кінець 80-х років ХХ ст.)’ (дис канд юрид наук 2003).

¹⁸ Мала енциклопедія етнодержавознавства (Ю Римаренко ред, Генеза, Довіра 1996).

¹⁹ В Шамрай, ‘Громадянство та виборче право громадян за Конституцією М. Міхновського’ [2010] 85 Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки 63.

Володимир Нікіфоренко

громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

При цьому як тоді, так і тепер таке закріплення зовсім не означає фактичну рівність громадян і рівність їх соціального статусу, які взагалі є недосяжними в силу природних та об'єктивних законів людського існування. Зокрема, історично зумовлений розподіл праці передбачає відмінності в соціальних функціях, а отже, і в соціальному статусі осіб, які виконують ці функції. Навіть у первісному суспільстві розподіл праці зумовлював нерівність у межах родової та общинної організації суспільного життя²⁰. Так само і зауважує М. Міхновський, вказуючи на позитивну дискримінацію в правах українців та іноземців, відзначаючи в п. 13 Конституції, що *‘всі українці, як чоловіки, так і жінки, рівноправні і тільки вони можуть бути допущені до виконання офіційних обов’язків в Україні’*.

Серед прав, які обмежують свавілля тодішніх правоохоронних органів, що також передбачене сучасною Конституцією України, є закріплення принципу законності затримання – *‘ніхто не може бути затриманий без судової мотивованої постанови’*.

Схожі положення безпосередньо закріплені у ст. 29 Конституції України, оскільки саме ця норма дає змогу розкрити змістове наповнення цього права в його конституційному вимірі. Виходячи з архітектури цієї статті, можемо виділити її ключовий аспект про те, що застосування арешту та тримання під вартою допускається лише на підставі вмотивованого судового рішення та з дотриманням вимоги законності²¹. Проте, на відміну від сучасної Конституції України, якою встановлено можливість 72-годинного затримання особи без судового рішення (за виняткових обставин), абзацом третім п. 14 Конституції М. Міхновського передбачено значно менший строк, а тому більш, так би мовити, правозахисний, який не повинен перевищувати 24 годин.

Свідченням значного розвитку тогочасного громадянського суспільства в контексті законодавчого визначення рівня співпраці громад і влади щодо управління державними справами є також конституційне закріплення М. Міхновським права кожного на звернення (як індивідуального, так і колективного) до влади із петиціями (п. 26). Сучасна юридична наукова думка небезпідставно називає цей інструмент таким, що дає змогу громаді діяти та намагатися вплинути на рішення, від яких вони залежать, формуючи політику та плани, що стосуються середовища, в якому вони живуть, він є засобом політичного впливу на формування політики та законодавства, а також визначальним засобом доведення громадських проблем до відома

www.pravoua.com.ua

²⁰ С. Сунсгін, ‘Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації’ [2012] 3 Альманах права 276.

²¹ О. Капліна, І. Крицька, А. Туманянц, ‘Право на свободу та особисту недоторканість: проблеми співмірності правообмежень в умовах екзистенційних загроз’ [2024] 31(1) Вісник Національної академії правових наук України 292.

влади. При цьому система петицій має тривалу історію та свідчить про виконання комунікативної функції між громадянами і державою²².

Сьогодні громадянське суспільство – це співтовариство вільних і рівних громадян, які живуть у демократичному суспільстві, де система влади збалансована не тільки її розподілом на законодавчу, виконавчу та судову, а й широкою активністю громадян, що об'єднуються в політичні партії, громадські та релігійні організації, профспілки, інші об'єднання за інтересами, де свобода слова й інформації є реальністю, а не декларацією²³.

Саме таке громадянське суспільство бачив в Україні після набуття нею незалежності і М. Міхновський. Він, як юрист, політичний діяч і просто як людина, постійно і щоденно у своєму буденному житті стикався з функціонуванням органів державної влади, а тому чітко усвідомлював, що невідворотні трансформації, що, безумовно, мусять настати в усіх сферах суспільного буття Української держави, можливі лише в умовах утворення високоефективної і збалансованої системи державної влади, цього основного і найважливішого інструменту державотворення. Саме тому доволі зрозумілим стає той факт, що розділу Конституції М. Міхновського під назвою “Влада” приділено найбільше уваги. З усіх 118 пунктів, які передбачені в Основному Законі “Самостійна Україна” М. Міхновського, майже половина (65 пунктів) були присвячені суто питанням функціонування центральних органів влади, а ще два розділи – діяльності земських і громадських рад (аналоги сьогочасного регіонального й місцевого самоврядування).

Проведений аналіз положень зазначених розділів дає змогу констатувати, що як базову основу функціонування органів державної влади М. Міхновським передбачено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову, де перша (законодавча) – це Рада представників і Сенат, друга (виконавча) – Президент Всеукраїнської Спілки, а третя, тобто судова влада, належить відповідно судам. Цікавим є також те, що право бути обраним до законодавчого органу влади надається громадянам України, які *‘вміють говорити, читати й писати по українськи’*, а Президент Республіки має обиратися на шість років і тільки на один строк. Поряд з цим вимога щодо знання української мови для Президента не передбачалася. До судової системи, за Конституцією М. Міхновського, входять мирові суди, суди першої і другої інстанцій, а також Вищий касаційний суд. До останнього судді призначаються пожиттєво Президентом, а в інші суди – обираються на три роки місцевими радами, що, на відміну від сучасних правових механізмів, на жаль, не сприяло б неупередженості та незалежності тогочасних суддів.

Тут варто згадати й про те, що М. Міхновський був переконаний, що в держави, безумовно, має бути сильна армія. У 1917 р. він організував два

²² В Панкратова, ‘Право на петицію: історико-правовий аспект’ [2023] 1(78) Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право 117.

²³ А Ткачук, О Ткачук, *Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати: посібник* (Юстон 2020).

Володимир Нікіфоренко

військових віче, видав перший наказ українському війську та заснував Організаційний комітет для формування українського війська. Міхновський створив організацію “Український військовий клуб імені гетьмана Полуботка” та став одним із головних організаторів двох перших українських полків – імені Хмельницького та імені Полуботка. Він дав патріотичний імпульс українським військовим, зокрема серед російських військових частин, і фактично став засновником формування сучасного українського війська.

Саме тому видається доволі дивним, що М. Міхновський, передбачивши у своєму проєкті Конституції окремий розділ під назвою “Військова сила”, присвяченому питанням функціонування армії, зазначив, що *‘Всеукраїнська Спілка не має постійного війська’*. При цьому усі питання щодо дотримання правопорядку, а також, як розуміємо, і оборони держави, покладено на свою міліцію, що має кожна громада, а порядок та умови її функціонування визначаються окремим законом.

Висновки. Ця стаття присвячена сучасному осмисленню історичної спадщини видатного політичного і громадського діяча кінця XIX – початку XX ст., правника, законотворця, ідеолога української Конституції “Самостійна Україна” та апостола української державності – Миколи Івановича Міхновського.

М. Міхновський був першим серед своїх сучасників хто сміливо декларував прогресивні погляди про необхідність створення незалежної Української держави, спираючись на принципи самодостатності, справедливості та верховенства права. Він був послідовним прихильником базових демократичних цінностей щодо недоторканності особистості та житла, свободи совісті та слова, відокремлення церкви від держави, а держави від церкви, вільне розірвання шлюбу, право на освіту, свободу друку, свободу зібрань та багато інших прав і свобод. Домінуючою ідеологією М. Міхновського був поділ державної влади на законодавчу (з виборним двопалатним парламентом), виконавчу на чолі з президентом і судову (з гласними й демократичними судами).

Ідеї М. Міхновського як ніколи актуальні саме сьогодні. Він був одним із ключових діячів тих часів і, безумовно, вартий вивчення та увічнення як видатна постать української нації.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Mirchuk P, *Mykola Mikhnovskyy. Apostol ukrayinskoyi derzhavnosti* (Filadelfiya 1960) (in Ukrainian).
2. Tkachuk A, Tkachuk O, *Shcho take demokratiya? Znaty, rozumity, zastosovuvaty: posibnyk* (Yuston 2020) (in Ukrainian).

Edited books

3. *Natsionalne pytannya v Ukraini XX – pochatku XXI st.: istorichni narysy: monohrafiya* (Smoliy V red, Nika-Tsentr 2012) (in Ukrainian).
4. Mikhnovskyy Mykola. *Samostiyna Ukrainy* (Koval R, uporyadnyk, Nash Format 2023) (in Ukrainian).
5. *Osnovnyy zakon “Samostiynoyi Ukrainy” Mykoly Mikhnovskoho: khrestomatiyne vydannya* (Nikiforenko V, ukladach, Vydavnytstvo NADPSU 2025) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Kaplina O, Krytska I, Tumanyants A, ‘Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkanist: problemy spivmirnosti pravoobmezhen v umovakh ekzystentsiynykh zahroz’ [2024] 31(1) *Visnyk Natsionalnoi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy* 284–302 (in Ukrainian).
7. Komzyuk L, ‘Porivnyalnyy analiz konstytutsiyno-pravovykh kontseptsiy samostiynosti Ukrainy Drahomanova i Mikhnovskoho’ [2010] 83 *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Yurydychni nauky* 13–18 (in Ukrainian).
8. Kormych A, ‘Sutnist derzhavnytsko-pravovykh kontseptsiy Ukrainy XIX st. ta yikh vplyv na suchasnyy derzhavotvorchyy protses’ [2012] 44 *Aktualni problemy polityky* 66–75 (in Ukrainian).
9. Pankratova V, ‘Pravo na petytsiyu: istoriko-pravovyy aspekt’ [2023] 1(78) *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pravo* 116–121 (in Ukrainian).
10. Shamray V, ‘Hromadyanstvo ta vyborche pravo hromadyan za Konstytutsiyeyu M. I. Mikhnovskoho’ [2010] 85 *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka Seriya: Yurydychni nauky* 63–66 (in Ukrainian).
11. Shypilov L, ‘Pravo ukraiyinskoji natsiyi na samovyznachennya v ideyniy spadshchyni M. I. Mikhnovskoho’ [2010] 1 *Forum prava* 422–427 (in Ukrainian).
12. Sunyehin S, ‘Osnovopolozhni pryntsypy prava: zahalna kharakterystyka ta deyaki aspekty realizatsiyi’ [2012] 3 *Almanakh prava* 275–279 (in Ukrainian).
13. Turchenko F, ‘Mykhaylo Hrushevskyy vs. Mykola Mikhnovskyy (dyskusiya suchasnykiv: pohlyad kriz storichchya)’ [2013] 2 *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal* 74–94 (in Ukrainian).

Theses

14. Shamray V, ‘Derzhavno-pravovi pohlyady Mykoly Mikhnovskoho’ (dys kand yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).
15. Stetsyuk N, ‘Konstytutsionalizm v ukraiyinskiy politychniy ta pravoviy dumtsi (seredyna XIX st. – kinets 80-kh rokiv XX st.)’ (dys kand yuryd nauk, 2003) (in Ukrainian).

Encyclopaedias

16. *Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva* (Yu Rymarenko red, Heneza, Dovira 1996) (in Ukrainian).

Websites

17. Osnovnyi Zakon “Samostiinoi Ukrainy” Spilky narodu ukrainskoho [1905] 1 *Samostiina Ukraina* (Lviv, Drukarnia Narodovoi Manietskykh) <<https://www.infolab.ho.ua/Politic/Constytutsija%20Ukrainskoi%20spilky.html>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).
18. Programa Ukrainskoi Narodnoi Partii (1906) <<https://bucovinensia.chnu.edu.ua/documents/visu/212>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Володимир Нікіфоренко

Volodymyr Nikiforenko

POLITICAL AND LEGAL IDEAS OF THE CONSTITUTION
OF MYKOLA MIKHNOVSKYI

ABSTRACT. The article is devoted to the modern comprehension of the historical heritage of the prominent political and public figure of the late nineteenth and early twentieth centuries, lawyer, lawmaker, ideologist of the Ukrainian Constitution 'Independent Ukraine' and apostle of Ukrainian statehood – Mykola Ivanovych Mikhnovskyi. It is established that Mikhnovskyi boldly declared progressive views on the need to create an independent Ukrainian state based on the principles of self-sufficiency, justice and the rule of law. He was a consistent advocate of basic democratic values such as the inviolability of the person and home, freedom of conscience and speech, separation of church and state, free divorce, the right to education, freedom of the press, freedom of assembly, and many other rights and freedoms. Mikhnovskyi's dominant ideology was the division of state power into legislative (with an elected bicameral parliament), executive (headed by the president) and judicial (with public and democratic courts). The ideas of Mykola Ivanovych Mikhnovskyi are more relevant than ever today and should be taken into account in the formation of the ideas of Ukraine's national statehood.

KEYWORDS: national statehood; constitutionalism; Mykola Mikhnovskyi; human rights and freedoms; state system; Ukraine.

Крістіна Айріян

кандидатка юридичних наук,
головна спеціалістка департаменту аналітичної
та правової роботи
Апарату Верховного Суду
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5482-326X>
krici2006@ukr.net

УДК 342.7

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ: ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу практики застосування рішень Конституційного Суду України Верховним Судом у контексті перегляду судових рішень за виключними обставинами.

Виявлені та досліджені проблеми імплементації актів Конституційного Суду України включно щодо дотримання визначеного оформлення відповідних звернень осіб згідно з вимогами, передбаченими процесуальним законодавством.

У статті наведена практика Верховного Суду, що ілюструє складнощі у взаємодії між судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України, зокрема питання ретроспективної та перспективної дії рішень КСУ.

Особливу увагу приділено колізіям у судовій практиці.

Робиться висновок, що запровадження конституційної скарги як механізму захисту конституційних прав громадян і юридичних осіб стало важливим кроком у зміцненні верховенства Конституції України. Водночас законодавчі обмеження, зокрема умова про можливість перегляду судового рішення лише за умови його невиконання, значно знижують ефективність цього інструменту та ускладнюють реальне відновлення порушених прав. Це створює ризик формального підходу до захисту конституційних гарантій і нівелює основну мету конституційної скарги.

Підкреслюється необхідність удосконалення механізму виконання рішень Конституційного Суду України та процесуальних інструментів перегляду судових рішень. Запропоновано шляхи посилення конституційного контролю для забезпечення верховенства Конституції України та ефективного захисту конституційних прав громадян.

Ключові слова: Конституційний Суд України; Верховний Суд; конституційний контроль; виконання рішень; ретроспективна дія; перегляд за виключними обставинами; процесуальне законодавство.

Відповідно до ст. 147 Конституції України¹ Конституційний Суд України здійснює контроль за відповідністю законів України Основному Закону та,

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 12.03.2025).

Крістіна Айріян

у передбачених Конституцією випадках, перевіряє конституційність інших нормативно-правових актів. Крім того, на КСУ покладено важливу функцію офіційного тлумачення Конституції України. Ці повноваження відіграють ключову роль у забезпеченні України як правової держави, оскільки акти КСУ стають складовою правової системи та формують обов'язкові межі для законодавчої влади. Проте практика виконання рішень КСУ в Україні за-свідчує, що навіть після їх ухвалення виникають складнощі із їхньою імплементацією, що ставить під сумнів ефективність конституційного контролю.

Яскравим прикладом є Рішення Другого сенату КСУ від 7 квітня 2021 р. № 1-р(П)/2021, ухвалене за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України. Суд визнав неконституційною ч. 3 ст. 54 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”² (далі – Закон № 796-XII) у редакції Закону України “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України”³ щодо уповноваження Верховною Радою України Кабінету Міністрів України визначати своїми актами мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи.

КСУ зазначив, що

соціальні зобов'язання держави перед громадянами, які втратили здоров'я внаслідок того, що держава свого часу зобов'язала їх взяти участь у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС – катастрофи планетарного масштабу, та які зазнали інвалідності внаслідок таких дій, а також перед особами з інвалідністю з числа потерпілих від цієї катастрофи, не мають залежати від фінансових можливостей держави та її економічного становища⁴.

У зв'язку з цим Суд визнав, що законодавець не може передавати Кабінету Міністрів України повноваження щодо визначення мінімального розміру пенсій для цієї категорії осіб, оскільки це суперечить статтям 3, 8, 16, 22, 50 Конституції України. Таким чином, КСУ встановив, що мінімальні гарантії соціального захисту мають визначатися виключно законом, а не підзаконними актами уряду⁵.

На виконання цього Рішення 29 червня 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про внесення змін до Закону України ‘Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

² Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>> (дата звернення 12.03.2025).

³ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19#Text>> (дата звернення 12.03.2025).

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 р. № 1-р(П)/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-21#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 р. № 1-р(П)/2021 (н 4).

катастрофи' щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб"⁶ (далі – Закон № 1584-IX), який набрав чинності 1 липня 2021 р. Законодавець виклав у новій редакції ч. 3 ст. 54 Закону № 796-ХІІ. Однак надалі в судовій практиці постало питання: чи відповідає нова редакція нормі, встановленій КСУ?

Так, Верховний Суд у своїх рішеннях (зокрема, у постанові від 17 квітня 2024 р. у справі № 460/20412/23) дійшов висновку,

<...> що формально законодавець виконав Рішення КСУ від 07.04.2021 № 1-р(II)/2021 (щодо повноваження уряду визначати розміри пенсій для осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи), проте встановлені нові розміри пенсій є суттєво меншими, аніж їх було гарантовано Законом № 796-ХІІ у редакції Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"⁷ від 6 червня 1996 р. № 230/96-ВР. У зв'язку із цим Верховний Суд дійшов висновку, що прийняттям Закону № 1584-IX не досягаються всупереч Рішенню КСУ від 7 квітня 2021 р. № 1-р(II)/2021 мінімальні гарантії у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи⁸.

Проте надалі Верховний Суд змінив підхід до оцінки цієї ситуації. У постанові від 10 грудня 2024 р. він зазначив, що

Верховний Суд, у наведених вище справах, фактично вдався до оцінки конституційності зазначеного Закону, що є виключним повноваженням КСУ. Крім того, вимога щодо зобов'язання пенсійного органу здійснити виплату пенсії в розмірах, визначених Законом № 230/96-ВР, суперечить Рішенню КСУ від 3 квітня 2024 р. у справі № 4-р(I)/2024⁹, яким відтерміновано виконання цього Рішення до закінчення воєнного стану¹⁰.

Крім того, Верховний Суд у зазначеній постанові звернув увагу, що Рішенням КСУ від 3 квітня 2024 р. № 4-р(I)/2024 відтерміновано втрату чинності ч. 3 ст. 54 Закону № 796-ХІІ до закінчення воєнного стану, а саме відповідно до абзацу другого його резолютивної частини, оспорюване положення визнане неконституційним, утрачає чинність через три місяці з дня припинення чи скасування воєнного стану, введеного Указом Президента України

⁶ Про внесення змін до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб: Закон України від 29 червня 2021 р. № 1584-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-20#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

⁷ Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи": Закон України від 6 червня 1996 р. № 230/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

⁸ Постанова Верховного Суду у справі № 460/20412/23 від 17 квітня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118464368>> (дата звернення 11.03.2025).

⁹ Рішення Конституційного Суду України від 3 квітня 2024 р. № 4-р(I)/2024 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-24#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

¹⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 240/1121/24 від 10 грудня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123697656>> (дата звернення 11.03.2025).

Крістіна Айріяч

“Про введення воєнного стану в Україні”¹¹ від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 зі змінами. Отже, питання негайного виконання рішення КСУ було фактично відкладено. Ця ситуація демонструє низку системних проблем у правозастосуванні, серед яких:

- формальне виконання рішень КСУ, а саме законодавець ухвалює нові нормативні акти, які номінально відповідають рішенням КСУ, проте, по суті, не відновлюють порушені права громадян;
- відсутність ефективного контролю за виконанням рішень КСУ, адже органи державної влади нерідко ігнорують або поверхнево виконують акти суду, оскільки відсутні дієві механізми примусу;
- розбіжності в судовій практиці, наприклад, коли Верховний Суд спочатку фактично визнав Закон № 1584-IX таким, що не відповідає Конституції України, а згодом переглянув свою позицію, що створює правову невизначеність.

Цікаво, що питання ретроспективності та перспективності рішень КСУ вже неодноразово порушували судді Верховного Суду. Зокрема, суддя Великої Палати Верховного Суду Олена Губська під час круглого столу “Проблеми застосування оновленого Кодексу адміністративного судочинства України в частині впровадження рішень Конституційного Суду України” зазначила, що в Україні має місце практика застосування судами законів, визнаних неконституційними, до моменту припинення їхньої чинності. Це викликає правову колізію та дискусію щодо меж дії рішень КСУ в часі¹².

Проблема ретроспективності та перспективності рішень КСУ має вагомe значення для правової визначеності та ефективності конституційного контролю. З одного боку, рішення КСУ, яким визнано неконституційним закон або його окремі положення, повинне мати ретроспективний ефект, тобто діяти з моменту набрання чинності цим законом. Такий підхід ґрунтується на принципі *nullum crimen sine lege* (“немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари”), адже неконституційний акт вважається таким, що не мав юридичної сили від самого початку. Це особливо важливо у справах, що стосуються прав людини, оскільки громадяни, права яких були порушені на підставі неконституційного закону, мають право на відновлення справедливості.

Перспективний ефект рішень КСУ може застосовуватися для забезпечення стабільності правового порядку, особливо якщо негайне скасування певної норми може спричинити хаос у правозастосуванні чи негативні соціально-економічні наслідки. У такому разі суд може відтермінувати втрату чинності неконституційної норми. Такий підхід дає змогу законодавцеві

www.pravoua.com.ua

¹¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 03.03.2025).

¹² Про відновлення прав людини за наслідками ухваленого рішення КСУ говорили під час круглого столу в КАС ВС (10 вересня 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/776896>> (дата звернення 06.03.2025).

належним чином адаптувати нормативну базу до конституційних вимог. Проте надмірне використання перспективного підходу може підірвати авторитет КСУ та створювати ситуацію, коли неконституційні норми продовжують діяти, нехай і тимчасово. Тому баланс між ретроспективністю та перспективністю рішень КСУ має визначатися з урахуванням фундаментальних прав громадян і загальних принципів верховенства права.

Отже, дослідження щодо застосування рішень КСУ (рішень щодо визнання неконституційними закони України або їх окремі положення) у процесі відновлення порушених конституційних прав фізичної та юридичної осіб є дуже актуальним.

Існують також інші проблематичні аспекти щодо застосування рішень КСУ в процесі відновлення особою свого порушеного права. Так, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 459 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачена можливість перегляду судового рішення за виключними обставинами у разі встановлення КСУ неконституційності, конституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи.

Частиною 5 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України¹³ (далі – КАС України) встановлено, що підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є, зокрема, встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. Вказані приписи корелюються з приписами ст. 320 Господарського процесуального кодексу України¹⁴ (далі – ГПК України), ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України¹⁵ (далі – ЦПК України).

Однією з головних умов такого перегляду є дотримання визначеного оформлення згідно з вимогами, передбаченими процесуальним законодавством. Так, непоодинокими є випадки відмови Верховним Судом у перегляді судового рішення після ухвалення відповідного рішення КСУ з причин недотримання вимог до оформлення. Зокрема, у постанові від 4 лютого 2021 р. Верховний Суд вказав, що

положеннями ст. 429 ч. 3 КПК України встановлено, що касаційна скарга повертається, якщо особа не усунула недоліки касаційної скарги, яку залишено без руху, в установленій строк <...>. Зі змісту заяви ОСОБА_6, яку вона визначила як таку, що подається у зв'язку із нововиявленими обставинами, вбачається, що підставою для такого розгляду вона визначає наявність Рішення КСУ від 17 червня 2020 р.

¹³ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁴ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

Крістіна Айріян

№ 4-р(П)/2020¹⁶ та, посилаючись на ст. 459 КПК України, просила здійснити апеляційний перегляд ухвали слідчого судді. Проте відповідно до ст. 459 ч. 3 КПК України встановлена КСУ неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, є виключною, а не нововиявленою обставиною, у зв'язку із чим заява ОСОБА_6 не могла вважатися такою, що оформлена згідно з вимогами, передбаченими ст. 462 цього Кодексу, саме в частині вимог щодо зазначення нововиявлених обставин (нововиявленої обставини) <...>. Таким чином, зі змісту заяви ОСОБА_6 неможливо однозначно встановити, за якою саме процедурою особа просить здійснити перегляд ухвали Кропивницького апеляційного суду від 19 березня 2020 р., така заява містить суперечності, у зв'язку із чим до заяви підлягали застосуванню положення ст. 464 ч. 3 КПК України та вимоги ст. 429 ч. 3 цього Кодексу¹⁷.

Отже, Верховний Суд виснував, що заява особи, в якій вона просить апеляційний суд переглянути ухвалу слідчого судді, постановлену у кримінальному провадженні з урахуванням кримінальних процесуальних норм, що визнані КСУ неконституційними, є порушенням кримінального процесуального законодавства України.

Водночас цікавими є випадки, коли норма визнається неконституційною в процесі розгляду відповідної справи. У постанові від 3 червня 2022 р. Верховний Суд зазначив, що

виключним повноваженням КСУ є визнання законів України неконституційними, що тягне за собою втрату ними чинності. Рішенням КСУ (Другий сенат) від 6 квітня 2022 р. № 1р(П)/2022 у справі про посилені соціальний захист військовослужбовців¹⁸ положення п. 4 ст. 16³ Закону № 2011-ХІІ¹⁹ визнано такими, що не відповідають Конституції України, а саме: статтям 1, 3, частинам 1 і 2 ст. 8, ч. 5 ст. 17, ч. 1 ст. 17 Конституції України. Зважаючи на наявну юридичну позицію КСУ, слід зазначити, що за загальним правилом вона може бути застосована судами тільки з дня ухвалення КСУ рішення, тобто з 6 квітня 2022 р. Верховний Суд, розглядаючи справу № 240/10153/19²⁰, виходив з презумпції конституційності положення п. 4 ст. 16³ Закону № 2011-ХІІ. При цьому Верховний Суд виходить з того, що виявлена в ході розгляду справи невідповідність положень закону Конституції України має бути очевидною і беззаперечною. Тому в разі безсумнівного встановлення факту такої невідповідності суд зобов'язаний обґрунтовано застосувати норми Конституції України, а не норми закону. З дня ухвалення Рішення КСУ від 6 квітня 2022 р. № 1-р(П)/2022 у справі про посилені соціальний захист військовослужбовців така невідповідність є беззаперечною та виступає підставою для зміни практики Верховного Суду, яка ґрунтувалася на положеннях закону, що визнані неконституційними. Однак з огляду на те, що, постановляючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції у цій справі діяв на підставі ч. 4 ст. 7 КАС України, і така його позиція підтримана

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України від 17 червня 2020 р. № 4-р(П)/2020 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁷ Постанова Верховного Суду у справі № 405/1316/20 від 4 лютого 2021 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94623745>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. № 1-р(П)/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

¹⁹ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n335>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 240/10153/19 від 15 липня 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/90425351>> (дата звернення 06.03.2025).

в юридичній позиції КСУ, Верховний Суд не вбачає підстав для скасування такого рішення суду. Верховний Суд виходить з того, що, здійснюючи правосуддя, суди системи судоустрою України мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з погляду відповідності Конституції, і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії та найвищої юридичної сили. Забезпечувана Верховним Судом єдність судової практики як основне його завдання є похідним від забезпечення верховенства Конституції України судами системи судоустрою і КСУ. На користь такого підходу Верховний Суд України висловився ще в постанові № 9 від 01.11.1996 Пленуму, де зазначив: «Оскільки Конституція України, як зазначено в її статті 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй»²¹. Оскільки правове регулювання правовідносин, що є предметом цієї справи, змінилося з 06.04.2022 внаслідок відповідного рішення Конституційного Суду України, то Верховний Суд не вбачає підстав для відступу від позиції, сформованої Верховним Судом за наслідками розгляду справи № 240/10153/19²².

Отже, Верховний Суд з огляду на обставини справи зауважив, що, постановляючи рішення про задоволення позову, суд першої інстанції у цій справі діяв на підставі ч. 4 ст. 7 КАС України, і така його позиція підтримана в юридичній позиції КСУ, тому він не вбачає підстав для скасування відповідного рішення суду.

З практики Верховного Суду також убачається, коли відповідна норма визнавалась неконституційною вже після ухвалення остаточного рішення, то в цьому випадку законодавцем увесь тягар цієї ситуації покладався на позивача, що викликає сумніви у справедливості.

Наприклад, Національне антикорупційне бюро України звернулося до Господарського суду міста Києва з позовом до приватного акціонерного товариства «Холдингова компанія «Енергомережа» (далі – ПрАТ «ХК «Енергомережа»), відкритого акціонерного товариства «Запоріжжяобленерго» (далі – ВАТ «Запоріжжяобленерго») та публічного акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» (далі – ПАТ «Запорізький завод феросплавів», в якому просило суд: визнати недійсними договори про переведення боргу, укладені між ВАТ «Запоріжжяобленерго», ПрАТ «ХК «Енергомережа» та ПАТ «Запорізький завод феросплавів» та визнати недійсною угоду про зарахування зустрічних однорідних вимог, укладену між ПрАТ «ХК «Енергомережа» та ПАТ «Запорізький завод феросплавів».

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2017 р., яку Верховний Суд залишив без змін, позов було задоволено. 5 червня 2019 р. КСУ розглянув скаргу ПАТ «Запорізький завод ферос-

²¹ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

²² Постанова Верховного Суду у справі № 340/5086/20 від 3 червня 2022 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104611670>> (дата звернення 10.03.2025).

Крістіна Айріяч

плавів” щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”²³. За результатами розгляду суд визнав оспорювані приписи неконституційними, оскільки в системі органів прокуратури України створено спеціалізований підрозділ, який забезпечує представництво інтересів держави в суді саме у сфері боротьби з корупцією, тому надання права бюро ‘за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України’, суперечить вимогам положень статей 6, 8, 19, 131¹ Конституції України²⁴.

У зв’язку з цим ПАТ “Запорізький завод феросплавів” звернулося до суду апеляційної інстанції із заявою про перегляд рішень за виключними обставинами, в якій просило скасувати зазначені судові рішення та залишити позов без розгляду. Апеляційний суд відмовив у задоволенні заяви, аргументуючи це тим, що спірні правовідносини виникли до прийняття рішення КСУ, яке не має зворотної сили, постанова апеляційного суду була ухвалена під час дії п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”, що виключає її перегляд за виключними обставинами.

Не погоджуючись із таким рішенням, заявник подав касаційну скаргу. Розглядаючи касаційну скаргу, Верховний Суд зауважив, що згідно з п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України підставою для перегляду судових рішень у зв’язку з виключними обставинами є встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. Наведеним положенням процесуального закону запроваджено правовий механізм перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, у зв’язку з виключними обставинами, якими є, зокрема, визнання КСУ неконституційним закону або його окремих положень, застосованих судом під час розгляду справи.

Суд у межах цієї справи дійшов висновку, що застереження щодо можливості перегляду судового рішення у зв’язку з виключними обставинами у разі, якщо воно ще не виконане, ґрунтується на принципі юридичної визначеності, який вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду. Дія принципу *res judicata* передбачає встановлення у відносинах між сторонами спору, вирішеного остаточним і обов’язковим для сторін судовим рішенням, стану правової визначеності. Отже, судовим рішенням, за яким вирішено спір та яке не потребує виконання, встановлено стан правової визначеності у відносинах між сторонами, і такий стан та наслідки, передбачені таким судовим рішенням, встановлюються одразу з набранням рішенням сили.

www.pravoua.com.ua

²³ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>> (дата звернення 10.03.2025).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 р. № 4-п(II)/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-19#Text>> (дата звернення 11.03.2025).

За зазначених обставин Верховний Суд зауважив, що виконання судового рішення про визнання недійсним правочину (договору, угоди) не вимагає від учасників справи та/або уповноважених органів вчинення певних заходів щодо його фактичного виконання, а визначені цим рішенням наслідки настають для сторін з моменту набрання законної сили таким судовим рішенням, тобто фактично виконання рішення суду вичерпується фактом набранням ним законної сили, тому перегляд такого рішення на підставі п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України суперечитиме принципу *res judicata*.

З огляду на викладене Верховний Суд виснував, що постанова Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2017 р., про перегляд якої у зв'язку з виключними обставинами заявлено у цій справі та яка залишена без змін постановою Верховного Суду від 4 квітня 2018 р., є фактично виконаною з моменту набрання нею законної сили, а отже, й на час прийняття Рішення КСУ про визнання неконституційним положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”, ухвалене 5 червня 2019 р., тому не може бути переглянута у зв'язку з виключними обставинами відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України²⁵.

З аналізу практики Верховного Суду щодо перспективної дії рішень КСУ вбачається, що вона була сталою та закріплена вже в багатьох постановках Верховного Суду, а саме: у постановках від 29 жовтня 2019 р. у справі № 922/1391/18²⁶, від 18 листопада 2020 р. у справі № 4819/49/19²⁷, від 30 листопада 2020 р. у справі № 922/2697/15²⁸, від 21 березня 2023 р. у справі № 240/7411/21²⁹, від 22 березня 2023 р. у справі № 305/1340/21³⁰, від 16 червня 2023 р. у справі № 466/6062/21³¹, від 6 листопада 2023 р. у справі № 616/459/21³².

7 серпня 2024 р. Верховний Суд ініціював передачу на розгляд Великої Палати Верховного Суду справи № 616/458/21 за позовом ОСОБА_1 до комунального закладу “Приколотнянський ліцей імені Героя Радянського Союзу К. Ф. Ольшанського Вільхуватської сільської ради” про визнання незаконним наказу про звільнення, поновлення на роботі та визнання контракту продовженим з метою відступу від вищезазначеної позиції Верховного Суду на підставі частин 3–5 ст. 403 ЦПК України, а саме: за необхідності відступити

²⁵ Постанова Верховного Суду у справі № 910/20190/16 від 14 січня 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86880091>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁶ Постанова Верховного Суду у справі № 922/1391/18 від 29 жовтня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85327051>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁷ Постанова Верховного Суду у справі № 4819/49/19 від 18 листопада 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁸ Постанова Верховного Суду у справі № 922/2697/15 від 30 листопада 2020 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93828378>> (дата звернення 06.03.2025).

²⁹ Постанова Верховного Суду у справі № 240/7411/21 від 21 березня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109856868>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 305/1340/21 від 22 березня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109809815>> (дата звернення 06.03.2025).

³¹ Постанова Верховного Суду у справі № 466/6062/21 від 16 червня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111742179>> (дата звернення 06.03.2025).

³² Постанова Верховного Суду у справі № 616/459/21 від 6 листопада 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726812>> (дата звернення 06.03.2025).

Крістіна Айріян

від висновків щодо виключно перспективної дії рішень (висновків) КСУ, які сформовані у вищезазначених постановах Верховного Суду та для вирішення виключної правової проблеми, яка полягає у різному розумінні, тлумаченні та застосуванні судами (суддями) законодавчих актів, які передбачають, що закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення, та їх співвідношення з імперативною вимогою процесуального законодавства про те, що суд не застосовує закон чи інший правовий акт, який суперечить Конституції України, а застосовує її норми як норми прямої дії.

У відповідній ухвалі Верховний Суд зауважив, що у своїх постановах від 20 червня 2019 р. у справі № 688/1619/17-ц³³ та від 5 вересня 2019 р. у справі № 638/9278/16-ц³⁴ застосовував рішення КСУ, ухвалені після прийняття судових рішень, що переглядалися касаційним судом. Водночас суд наголосив, що такий підхід вочевидь відображає розумну передбачуваність судового рішення, оскільки дає змогу уникнути ситуації, за якої при вирішенні справи застосовано неконституційну норму і особа позбавлена можливості переглянути таке рішення суду за виключними обставинами, та зауважив, що аналогічний висновок про допустимість ретроактивного врахування Рішення КСУ від 7 лютого 2023 р. № 1-р/2023³⁵ щодо неконституційності абз. 3 ч. 2 ст. 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту»³⁶ при вирішенні подібних справ Верховний Суд сформував у постановах від 6 вересня 2023 р. у справі № 158/2439/22³⁷ та від 30 листопада 2023 р. у справі № 205/6223/22³⁸, у яких також зазначив, що положення нормативно-правового акта, що суперечать Конституції України, згідно з вимогами ч. 6 ст. 10 ЦПК України не застосовуються судом³⁹.

Верховний Суд наголосив, що означене питання є актуальним для судів усіх юрисдикцій і зумовлює необхідність надання відповідей на питання щодо умов ретроактивного врахування судами рішень / висновків КСУ – щодо моменту виникнення (припинення) спірних правовідносин та/або стадії розгляду справи, визначення певних критеріїв такого врахування (залежно від підстав і мотивів визнання неконституційною норми, чи визнана

³³ Постанова Верховного Суду у справі № 688/1619/17-ц від 20 червня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83301504>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁴ Постанова Верховного Суду у справі № 638/9278/16-ц від 5 вересня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84182602>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁵ Рішення Конституційного Суду України від 7 лютого 2023 р. № 1-р/2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁶ Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁷ Постанова Верховного Суду у справі № 158/2439/22 від 6 вересня 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113324415>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁸ Постанова Верховного Суду у справі № 205/6223/22 від 30 листопада 2023 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/115409048>> (дата звернення 06.03.2025).

³⁹ Ухвала Верховного Суду у справі № 616/458/21 від 7 серпня 2024 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120973761>> (дата звернення 10.03.2025).

неконституційною норма матеріального чи процесуального закону, вплив застосування такої норми на загальну справедливість судового провадження, наявність іншого ефективного засобу юридичного захисту тощо), юридичних особливостей, зокрема, враховуючи мету та завдання адміністративного та кримінального судочинства.

Проте, вирішуючи питання щодо прийняття переданої справи до провадження, Велика Палата Верховного Суду висувала, що відсутні підстави. Розглядаючи справу по суті, Верховний Суд у постанові від 17 січня 2025 р. зробив такі висновки:

суд має застосувати правовий акт, який має вищу юридичну силу, а саме, норми Конституції України, а не норми закону, оскільки пряме (безпосереднє) застосування Конституції у поєднанні з принципом її верховенства над іншими правовими актами неминуче передбачає повноваження судів відмовитись від застосування будь-якого правового акта, який вони визначають таким, що суперечить Конституції України у цілому або частково.

Положення ч. 4 ст. 7 КАС України мають бути застосовані до правовідносин, які виникли до ухвалення рішення КСУ, яким положення закону визнані неконституційними. Після прийняття рішення КСУ застосуванню підлягають положення Конституції України із урахуванням юридичної позиції, сформульованої у рішенні КСУ.

Суди не мають застосовувати положення законів, які не відповідають Конституції, незалежно від того, чи визнавалися вони КСУ неконституційними, тобто закони, що суперечать Конституції України, не можуть застосовуватися навіть у випадках, коли вони є чинними.

Така позиція була висловлена ще Пленумом Верховного Суду України у постанові № 9 від 01.11.1996 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” <...>.

Тому Суд дійшов висновків щодо необхідності застосування вказаних норм у подібних правовідносинах у такий спосіб:

- 1) на будь-якій стадії судового процесу у випадку, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції, він не застосовує такий закон чи інший правовий акт, зокрема й до правовідносин, які виникли до ухвалення рішення КСУ, яким положення закону визнані неконституційними, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії, оскільки принцип прямого (безпосереднього) застосування Конституції у поєднанні з принципом її верховенства над іншими правовими актами неминуче передбачає повноваження судів відмовитись від застосування будь-якого правового акта, який вони визначають таким, що суперечить Конституції України;
- 2) суди застосовують процесуальний механізм, передбачений ч. 4 ст. 7 КАС України, зокрема й у випадку, коли КСУ сформульовано юридичну позицію щодо положення закону, яке підлягало застосуванню на час виникнення відповідних правовідносин;
- 3) установлені п. 4 ст. 16³ Закону № 2011-ХІІ обмеження щодо виплати одноразової грошової допомоги в більшому розмірі за умови встановлення вищої групи інвалідності (або більшого відсотка втрати працездатності) лише протягом двох років суперечать Конституції України, а тому для вирішення цього спору підлягає застосуванню ч. 1 ст. 46 Конституції України у взаємозв'язку з ч. 5 ст. 17 як норми прямої дії з урахуванням юридичної позиції КСУ, сформульованої у Рішенні від 06.04.2022 № 1р(П)/2022⁴⁰.

⁴⁰ Постанова Верховного Суду у справі № 616/458/21 від 17 січня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/124629953>> (дата звернення 12.03.2025).

Крістіна Айріяч

У наукових колах тривають дискусії щодо цього питання. Суддя Верховного Суду А. Єзеров у науковій статті “Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ” зазначив, що, гарантуючи особі право на перегляд рішення за виключними обставинами,

законодавець мав на меті поновлення порушеного права особи внаслідок застосування положень закону, що не відповідали Конституції України, йдеться про надання заявнику права на застосування інституту *restitutio in integrum* (з лат. “повернення до первісного юридичного стану”) після ухвалення рішення КСУ. Тому особа, справу якої було вирішено на підставі неконституційного закону (його окремих положень), повинна мати змогу одержати сатисфакцію внаслідок порушення своїх прав, і саме для цього вона звертається із заявою про перегляд справи за виключними обставинами. І суд має керуватися конституційним принципом, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність насамперед щодо питань, коли внаслідок дії неконституційного закону були порушені її права. Саме тому держава має забезпечити для людини, яка зазнала несправедливості, ефективне поновлення її прав через можливість повторного розгляду справи, під час якого суд, зважаючи на рішення КСУ, матиме змогу переглянути справу відповідно до закону, який узгоджується з Конституцією (або без застосування закону, який з Конституцією не узгоджується), а отже, людині буде надана практична та ефективна можливість на здійснення справедливого судового розгляду. Ні науковці, ні суди загальної юрисдикції поки що не сформулювали єдину позицію в цьому питанні. Судді збиралися з науковцями на круглі столи з цього приводу і в Конституційному Суді, і у Верховному Суді. Аналіз доктринальної та судової практики з цього приводу показує, що наразі превалює розуміння ч. 2 ст. 152 Конституції як відсутності “зворотної сили” рішень КСУ⁴¹.

У своїй науковій статті суддя проаналізував судову практику, яка свідчила про певну невизначеність у цьому питанні. Так, у справі № 575/208/17⁴² колегія суддів Верховного Суду зауважує, що

на дату ухвалення цієї постанови положення ч. 2 ст. 26 Закону № 1404VIII⁴³ визначено такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) згідно з Рішенням КСУ від 15.05.2019 № 2р(II)/2019⁴⁴ у справі за конституційною скаргою ОСОБА_2 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 26 Закону України “Про виконавче провадження” (щодо забезпечення державою виконання судового рішення). На стадії касаційного перегляду судових рішень суд касаційної інстанції не може перевіряти, чи правильно суди попередніх інстанцій застосували положення, зокрема матеріального права, у редакції, яка діє на дату касаційного перегляду судових рішень. Тому при ухваленні цієї постанови суд касаційної інстанції не брав до уваги зазначене Рішення КСУ. Однак відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС України вказане Рішення КСУ може слугувати підставою для перегляду

www.pravoua.com.ua

⁴¹ А. Єзеров, ‘Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ’ (25 жовтня 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴² Постанова Верховного Суду у справі № 575/208/17 від 30 вересня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84622020>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴³ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴⁴ Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>> (дата звернення 01.03.2025).

судових рішень в цій справі у зв'язку з виключними обставинами. Подібні висновки викладені у постанові Верховного Суду 24.07.2019 у справі № 812/1266/17⁴⁵.

Окреслюючи всі труднощі відновлення порушеного права особи після розгляду її справи судом, слід зазначити, що натеper практика Верховного Суду виокремлює ще одне нагальне питання: чи можуть бути об'єктом перегляду за виключними обставинами судові рішення, якими відмовлено у задоволенні позовних вимог⁴⁶. Отже, питання ретроспективної дії рішень КСУ залишається відкритим і потребує подальшого доктринального осмислення та узгодження судової практики. На розгляді КСУ натеper знаходяться конституційні скарги щодо перегляду рішень суду за виключними обставинами, і встановлення усіх точок над "і" стане позиція КСУ у відповідному рішенні.

Висновки. Запровадження конституційної скарги як механізму захисту конституційних прав громадян і юридичних осіб стало важливим кроком у зміцненні верховенства Конституції України. Водночас законодавчі обмеження, зокрема, умова про можливість перегляду судового рішення лише за умови його невиконання, значно знижують ефективність цього інструменту та ускладнюють реальне відновлення порушених прав. Це створює ризик формального підходу до захисту конституційних гарантій і нівелює основну мету конституційної скарги.

Для забезпечення дієвості рішень КСУ необхідно вдосконалити механізми їх реалізації та вдосконалити процедуру перегляду судових рішень за виключними обставинами, що сприятиме більш оперативному та ефективному захисту прав громадян.

Тільки за умови реальної та своєчасної імплементації рішень КСУ зможе повноцінно виконувати свою функцію гаранта верховенства Конституції України, а громадяни – отримувати належний захист своїх конституційних прав. Удосконалення законодавчих механізмів у цьому напрямі є необхідним кроком для зміцнення правової держави та утвердження принципів верховенства права в Україні.

REFERENCES

Bibliography

Websites

1. Pro vidnovlennia prav liudyny za naslidkamy ukhvalenoho rishennia KSU hovoryly pid chas kruhloho stolu v KAS VS (10 veresnia 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/776896>> (accessed 06.03.2025) (in Ukrainian).
2. Yezerov A, 'Konstytutsiina skarha i vykliuchni obstavyny dlia perehliadu sprav' (25 zhovtnia 2019) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129>> (accessed 01.03.2025) (in Ukrainian).

⁴⁵ Єзеров (н 41); Постанова Верховного Суду у справі № 812/1266/17 від 24 липня 2019 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83244066>> (дата звернення 01.03.2025).

⁴⁶ Ухвала Верховного Суду у справі № 120/6735/23 від 25 березня 2025 р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/126107287>> (дата звернення 27.03.2025).

ANALYSIS OF THE APPLICATION OF DECISIONS OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE BY THE SUPREME COURT:
UNDER EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES

ABSTRACT. The article analyses the practice of application of the Constitutional Court of Ukraine's decisions by the Supreme Court in the context of review of court decisions in exceptional circumstances

The author identifies and investigates the problems of implementation of the Constitutional Court of Ukraine's decisions, including compliance with the requirements of the procedural law for the execution of relevant applications.

The article presents the Supreme Court's case-law, illustrating the difficulties in the interaction between the courts of general jurisdiction and the CCU, in particular, the issues of retrospective and prospective effect of the Constitutional Court's decisions.

Particular attention is paid to conflicts of law in court practice.

It is concluded that the introduction of the constitutional complaint as a mechanism for protecting the constitutional rights of citizens and legal entities has been an important step in strengthening the supremacy of the Constitution of Ukraine. However, legislative restrictions, particularly the condition that a court decision may only be reviewed if it remains unenforced, significantly reduce the effectiveness of this instrument and complicate the actual restoration of violated rights. This creates a risk of a formal approach to the protection of constitutional guarantees, undermining the primary purpose of the constitutional complaint.

The author emphasises the need to improve the mechanism of enforcement of CCU decisions and procedural instruments for reviewing court decisions. The author suggests solutions for strengthening constitutional control to ensure the supremacy of the Constitution of Ukraine and effective protection of constitutional rights of citizens.

KEYWORDS: Constitutional Court of Ukraine; Supreme Court; constitutional control; execution of decisions; retrospective effect; review under exceptional circumstances; procedural law.

Алла Дворніченко

кандидатка юридичних наук,
старша викладачка кафедри публічного управління,
права та гуманітарних наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
(Кропивницький, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-3576-7129>
shevcheko.alla@gmail.com

УДК 347.77.025:004.8

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У сучасних умовах стрімкої цифровізації українського суспільства постає нагальна необхідність адекватного цивільно-правового регулювання цифрового середовища. Інтернет-простір, електронна комерція, цифрові платформи, соціальні мережі, віртуальні активи, штучний інтелект – це нові феномени, які формують принципово нові правовідносини, що не завжди можуть бути врегульовані класичними цивільно-правовими інструментами. Перед традиційними категоріями цивільного права (власність, зобов'язання, договір, шкода) постають виклики, які потребують їхнього переосмислення в умовах цифрової реальності. Виникає потреба у створенні збалансованої моделі правового регулювання, яка б забезпечувала захист прав учасників цифрових правовідносин, сприяла інноваціям та забезпечувала технологічну нейтральність.

Метою статті є здійснення цілісного аналізу сучасного стану цивільно-правового регулювання цифрового середовища в Україні, визначення його особливостей, проблем і перспектив у контексті правової інтеграції з Європейським Союзом, а також формулювання практичних рекомендацій щодо подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням кращих європейських і американських практик.

У процесі дослідження авторка використала методи порівняльного правознавства, системного аналізу, логічної інтерпретації норм чинного законодавства, а також аналіз судової практики. Новизною дослідження є комплексне бачення цифрового середовища як об'єкта цивільно-правового регулювання з урахуванням новітніх законодавчих змін, зокрема ухвалення законів України “Про цифровий контент та цифрові послуги”, “Про електронну комерцію”, “Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги”, “Про віртуальні активи”.

Основними результатами дослідження стали: 1) окреслення еволюції цивільно-правових підходів до регулювання цифрових правовідносин в Україні; 2) аналіз нормативно-правових актів, що визначають статус цифрових речей, електронних договорів, електронного підпису, обробки персональних даних; 3) узагальнення судової практики щодо допустимості електронних доказів, відповідальності за онлайн-порушення, захисту прав споживачів у цифровому середовищі; 4) порівняння українських норм із законодавством ЄС (GDPR, eIDAS, DSA) і США (E-SIGN, UETA, CCPA) з метою виявлення спільного й відмінного.

У висновках констатовано, що Україна перебуває на етапі активної гармонізації свого цивільного законодавства з європейськими стандартами, однак залишаються невирішени-

© Алла Дворніченко, 2025

Алла Дворніченко

ми питання щодо захисту персональних даних, цивільної відповідальності у випадках застосування штучного інтелекту, правового статусу цифрових платформ. Запропоновано шляхи вдосконалення: ухвалення GDPR-подібного закону про персональні дані; розробка чітких норм щодо відповідальності за шкоду, завдану внаслідок кіберінцидентів; розвиток механізмів цифрової ідентифікації та довірчих послуг; підвищення цифрової обізнаності суддів.

Стаття становить інтерес для науковців, правників, законодавців і всіх, хто працює у сфері правового забезпечення цифрової трансформації суспільства, оскільки узагальнює теоретичні підходи, аналізує практику правозастосування та пропонує конкретні правові механізми адаптації цивільного права до цифрової епохи.

Ключові слова: цифрове середовище; цивільне право; цифрове середовище; електронна комерція; електронний підпис; персональні дані; віртуальні активи; цифрова ідентифікація.

Стрімка цифровізація усіх сфер життя породжує нові суспільні відносини, що виникають і розвиваються у цифровому середовищі. Це цифрове середовище охоплює інтернет-простір, інформаційно-комунікаційні технології, електронну комерцію, соціальні мережі та інші форми взаємодії, які існують виключно онлайн. Виникає потреба в належному правовому регулюванні цих відносин, аби забезпечити визначеність і захист прав учасників цифрових правочинів. Актуальність проблеми зумовлена тим, що традиційні категорії цивільного права (договір, власність, зобов'язання тощо) стикаються з якісно новими об'єктами та явищами – такими, як цифрові речі, віртуальні активи, електронні договори, персональні дані в онлайн-середовищі. У теоретичному контексті це потребує переосмислення правових понять і розробки нової правової семантики для адекватного відображення цифрових реалій.

У практичному аспекті важливо створити умови, за яких права та інтереси громадян і бізнесу будуть ефективно захищені в цифровому просторі, а правові механізми – сприяти інноваціям, а не стримувати їх. Тож постає науково-практичне завдання – адаптувати норми цивільного права до потреб цифрової економіки, забезпечивши баланс між стимулюванням цифрових технологій і захистом прав учасників цивільних відносин у цифровому середовищі.

Україна, прагнучи інтегруватися до Європейського Союзу, активно впроваджує цифрові рішення (державні електронні сервіси, концепцію “держава в смартфоні”) та гармонізує законодавство зі стандартами ЄС. Це висуває додаткові вимоги до правового регулювання: необхідно узгодити національні норми з європейськими підходами, водночас враховуючи власні реалії. Проблема набуває особливого значення з огляду на зростання кількості електронних правочинів, онлайн-торгівлі, обігу цифрового контенту і даних. Відсутність чітких правил може призвести до правової невизначеності, зловживань, порушення прав споживачів та інших учасників цивільних відносин. Тож актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечити ефективне цивільно-правове регулювання цифрового середовища, що є не-

від'ємною складовою сучасного суспільства. Це завдання є важливим як для наукової спільноти (для розвитку теорії цифрового права), так і для практиків – законодавців, суддів, адвокатів, бізнесу та користувачів цифрових послуг.

Проблематика правового регулювання цифрового середовища привертає значну увагу науковців і законодавців в останні роки. Українські дослідники закладають теоретичні підвалини для розуміння нових правових категорій. Зокрема, І. Безклубий здійснює комплексний аналіз поняття “цифрове середовище”, акцентуючи увагу на появі віртуальних речей – благ, що існують винятково у цифровій формі, але можуть бути об'єктами цивільних прав та оборотоздатними в цивільному обігу¹. В. Анатійчук аналізує трансформацію договірної права під впливом цифрових технологій, зокрема, поширення смарт-контрактів, автоматизації укладення правочинів і використання блокчейн-систем². У науковому дискурсі також розглядаються питання юридичної сили електронних доказів, електронної ідентифікації та правових наслідків діяльності штучного інтелекту. Проте залишається відкритим питання щодо імплементації в Україні європейських підходів до захисту персональних даних (аналогічних до GDPR) – чинний закон 2010 р. потребує оновлення для відповідності сучасним вимогам. Так само дискусійними є питання відповідальності за шкоду, завдану роботизованими системами чи штучним інтелектом, визначення юрисдикції та застосовного права для транскордонних цифрових правочинів тощо. Отже, сучасна наука напрацювала базові концепти й проаналізувала чинні норми, але низка проблем ще не отримали вичерпного вирішення, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Метою цього дослідження є здійснення комплексного аналізу цивільно-правових аспектів регулювання цифрового середовища в Україні та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства з урахуванням найкращих світових практик, зокрема досвіду Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки. У межах цієї мети стаття вирішує низку завдань: визначення загальних засад і ключових тенденцій розвитку цивільного законодавства України в умовах цифрової трансформації; критичний аналіз чинної нормативно-правової бази, що регулює цифрові відносини, з виявленням її переваг і прогалин; розгляд релевантної судової практики із висвітленням основних правових позицій національних судів у спорах, що виникають у цифровому середовищі; порівняльно-правове дослідження підходів ЄС і США до регулювання електронних правочинів, цифрового контенту та захисту персональних да-

¹ І. Безклубий, ‘Правова семантика поняття “цифрове середовище”’ (2024) 127(1) Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки 18–22.

² В. Анатійчук, ‘Правове регулювання цифрової трансформації й цифровізації у цивільному праві України’ (09.10.2024) <<https://law.chnu.edu.ua/pravove-rehuliuвання-tsyfrovoyi-transformatsii-y-tsyfrovizatsii-u-tsyvilnomu-pravi/>> (дата звернення 20.03.2025).

Алла Дворніченко

них; а також формулювання узагальнених пропозицій щодо модернізації українського цивільного законодавства у світлі викликів цифрової епохи. Отже, дослідження покликане стати теоретико-практичним підґрунтям для подальшої адаптації правового регулювання до динамічних змін цифрової реальності.

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і трансформації суспільних відносин український законодавець зробив суттєвий крок у напрямі рекодифікації цивільного законодавства, закладаючи основи для формування сучасного правового порядку в цифровій сфері, що охоплює новітні об'єкти прав, цифрові послуги та електронні правочини, а також розширюючи межі традиційного цивільно-правового регулювання з урахуванням технологічних реалій.

Наступним кроком стало ухвалення спеціального закону, який деталізує режим цифрових благ. Закон України “Про цифровий контент та цифрові послуги”³ від 10 серпня 2023 р. № 3321-IX є новим для національної правової системи актом, що спрямований на захист прав споживачів цифрових продуктів. Він визначає особливості договорів про надання цифрового контенту (файлів, програмного забезпечення, аудіо-, відеоконтенту тощо) та цифрових послуг (онлайн-сервіси, хмарні послуги та ін.). Зокрема, закон встановлює вимоги щодо належної якості цифрового контенту, можливості оновлення програмного забезпечення, права споживача на розірвання договору і відшкодування коштів у разі невідповідності контенту заявленим характеристикам або істотних недоліків. Цим законом українське законодавство фактично імплементує норми права ЄС у сфері цифрових договорів (аналогічні положення містяться в Директиві (ЄС) 2019/770 про деякі аспекти договорів про надання цифрового контенту та послуг⁴).

Важливо, що дія Закону № 3321-IX поширюється лише на відносини між виконавцем і споживачем цифрового контенту / послуги, тобто має споживче спрямування. Відносини між бізнес-суб'єктами щодо цифрових продуктів переважно продовжують регулюватися загальними нормами цивільного та господарського законодавства (наприклад, положення Цивільного кодексу України⁵ про купівлю-продаж, надання послуг тощо, адаптовані до електронної форми). Поряд із цим Закон “Про електронну комерцію”⁶ від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII встановлює правові засади здійснення правочинів у інтернеті. Він закріплює визначення електронного правочину,

www.pravoua.com.ua

³ Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10 серпня 2023 р. № 3321-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text>> (дата звернення 20.03.2025).

⁴ Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj>> (accessed 17.03.2025).

⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (accessed 17.03.2025).

⁶ Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>> (дата звернення 20.03.2025).

електронного повідомлення, регулює порядок укладення договорів шляхом обміну електронними повідомленнями. Важливим положенням є визнання юридично важливими електронних повідомлень за умови, що вони містять необхідні реквізити (електронний підпис, печатку тощо), а також визначення моменту укладення електронного договору.

Цей закон забезпечив легітимність інтернет-торгівлі та електронних угод в Україні, усунувши невизначеність щодо того, чи прирівнюється, наприклад, оферта на вебсайті або акцепт електронним листом до класичних правочинів. Натепер суб'єкти електронної комерції зобов'язані надавати споживачам повну інформацію про товар / послугу, умови оплати й доставки, мають гарантувати можливість відмови та повернення товару тощо.

Отже, законодавство адаптувало загальні принципи договірної права до специфіки онлайн-угод, забезпечивши баланс між гнучкістю електронної комерції та захистом прав споживачів.

Особливе значення для цивільного обігу в цифровому середовищі має питання ідентифікації та автентифікації учасників. З цією метою діє Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»⁷ від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. Він запровадив правові механізми використання електронного підпису і печатки різних видів. Згідно з цим законом кваліфікований електронний підпис (що базується на сертифікаті, виданому акредитованим центром сертифікації) юридично прирівняний до власноручного підпису (ч. 4 ст. 18). Це означає, що документи, підписані належним електронним підписом, мають таку саму силу, як і паперові, підписані від руки.

Закон визначає також інші довірчі послуги – печатки, електронні часові мітки, послуги автентифікації вебсайтів – які забезпечують довіру до електронних транзакцій. По суті, цей акт імплементував в Україні норми Регламенту ЄС № 910/2014 (eIDAS)⁸, створивши умови для транскордонного визнання електронних довірчих послуг. Наслідком є можливість укладати будь-які цивільно-правові договори дистанційно, без паперових копій, та подавати електронні докази до суду. Варто зазначити, що судова практика підтримує важливість електронного підпису: так, Верховний Суд у постанові від 28.12.2019 у справі № 922/788/19 наголосив, що електронне листування без накладення електронного цифрового підпису не може бути визнане належним доказом правочину – адже відсутність підпису означає, що документ офіційно не створений⁹. Цей підхід стимулює учасників електронного

⁷ Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>> (дата звернення 26.03.2025).

⁸ Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC <<http://data.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj>> (accessed 26.03.2025).

⁹ Постанова Верховного Суду у справі № 922/788/19 від 28 грудня 2019 р. <<https://verdictum.ligazakon.net/document/86717260>> (дата звернення 26.03.2025).

Алла Дворніченко

обігу використовувати надійні засоби ідентифікації, аби їхні домовленості мали юридичну силу.

Ще одним ключовим напрямом регулювання є захист інформаційних прав фізичних осіб у цифровому середовищі. До них належать право на приватність та на захист персональних даних. Закон України “Про захист персональних даних”¹⁰ від 1 червня 2010 р. № 2297-VI встановив загальні рамки обробки персональних даних: вимагається отримання згоди суб’єкта на обробку, визначено його права (доступ до даних, виправлення, припинення обробки тощо), обов’язки володільців баз даних щодо захисту інформації від несанкціонованого доступу. Однак з часу його прийняття цифрові технології далеко просунулися вперед: сьогодні великі обсяги персональних даних обробляються різноманітними онлайн-сервісами, мобільними додатками, соціальними мережами, часто – автоматично й через кордони.

У відповідь на ці виклики Європейський Союз ухвалив у 2016 р. Загальний регламент (GDPR)¹¹, який установив суворі вимоги та принципи обробки даних (прозорість, мінімізація, цільове використання, відповідальність контролера даних тощо) і значні санкції за порушення. Україна, наближаючись до європейських стандартів, готує новий законопроект про захист персональних даних, що має гармонізувати наше регулювання з GDPR. Поки ж в Україні практичний захист цих прав здійснюється за допомогою поєднання норм цивільного, адміністративного та кримінального права. Громадяни, права на приватність яких порушено (наприклад, незаконним поширенням їхніх персональних даних), можуть вимагати в судовому порядку відшкодування моральної (немайнової) шкоди на підставі статей 16, 23 Цивільного кодексу України. Такі справи ще не набули великого поширення, проте є поодинокі рішення, де суди стали на захист потерпілих від витоку чи неправомірного використання персональних даних, присуджуючи компенсацію.

Натепер значну роль у сфері персональних даних відіграє Уповноважений Верховної Ради з прав людини (омбудсмен), до якого звертаються зі скаргами на порушення у цій сфері. Окремо варто згадати Закон України “Про віртуальні активи”¹² від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX, хоча він більше тяжіє до сфери фінансового регулювання, ніж власне цивільного. Цей закон визначає правовий статус віртуальних активів, до яких належать криптовалюти, токени та інші одиниці, що існують у розподілених реєстрах (блокчейнах). Закон встановлює, що віртуальні активи можуть бути як незабезпечені (наприклад, Bitcoin, інші криптовалюти без прив’язки до реального забезпечення), так і забезпечені (токени, що підтверджують майнові чи інші

www.pravoua.com.ua

¹⁰ Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>> (дата звернення 20.03.2025).

¹¹ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб у зв’язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text> (дата звернення 17.03.2025).

¹² Про захист персональних даних (н 10).

права на певні об'єкти). Обіг таких активів допускається через спеціальних постачальників послуг (криптові біржі, кастодіанів), діяльність яких підлягає державному регулюванню. Хоча цей закон і не вносить змін до Цивільного кодексу України, він де-факто визнає можливість цивільного обороту віртуальних активів, тобто укладення угод купівлі-продажу, зберігання, довірчого управління ними. Отже, правова система України поступово охоплює навіть найбільш інноваційні об'єкти цифрової економіки, інтегруючи їх у поле правового регулювання.

Варто зауважити, що судова система України лише формує практику розгляду спорів, пов'язаних із цифровим середовищем, але певні правові позиції вже існують. Зазначена вище постанова Верховного Суду у справі № 922/788/19 (спір про виконання електронного договору поставки)¹³ є важливим “прецедентом”: суд чітко вказав, що електронний документ без належного підпису не має юридичної сили письмового доказу. Відповідно для підтвердження факту укладення договору онлайн сторонам слід надавати докази з кваліфікованим електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП) або інші належним чином засвідчені електронні докази (наприклад, електронну копію листування, завірену ЕЦП). Ця практика відповідає положенням процесуального законодавства, яке з 2018 р. прямо допускає електронні докази (ст. 96 Цивільного процесуального кодексу України¹⁴) і вимагає, щоб електронні документи подавалися в оригінали або у формі електронної копії, засвідченої електронним підписом особи, яка її подає. Тож суди поступово напрацьовують критерії допустимості електронних доказів і дотримуються принципу технологічної нейтральності: головне, аби було дотримано вимог закону щодо форми та автентичності, а носій (цифровий чи паперовий) значення не має.

Інший пласт судової практики стосується захисту прав споживачів у сфері електронної комерції. Споживачі нерідко звертаються до суду з вимогами щодо неналежної якості товарів, придбаних онлайн, або порушення права на повернення товару протягом встановленого терміну. Суди при розгляді таких спорів, як правило, застосовують норми закону “Про захист прав споживачів” у поєднанні із Законом “Про електронну комерцію”. Практика підтверджує, що електронна форма договору купівлі-продажу не применшує прав споживача: так, якщо інтернет-магазин не надав повної інформації про товар або не забезпечив можливість повернення протягом 14 днів, споживач виграє спір на тих самих підставах, що і в офлайн-ситуації. Електронні чеки, квитанції про оплату онлайн, скріншоти замовлення визнаються належними доказами укладення договору.

¹³ Постанова Верховного Суду у справі № 922/788/19 від 28 грудня 2019 р. (н 9).

¹⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 19.03.2025).

Важливою категорією є спори щодо *поширення інформації в інтернеті*, зокрема, про захист честі, гідності та ділової репутації, а також приватності. Суди розглядали справи, де позивачі вимагали спростування недостовірної інформації, опублікованої на вебсайтах або в соціальних мережах. Зокрема, у справі № 344/8439/23 Івано-Франківський міський суд дійшов висновку про наявність порушення немайнових прав позивача внаслідок поширення неправдивих відомостей у соціальній мережі Facebook¹⁵. У рішенні суд кваліфікував дії відповідача як неправомірне поширення недостовірної, негативно забарвленої інформації, що вплинула на суспільне сприйняття особи позивача. Суд не лише встановив юридичний факт поширення недостовірної інформації, а й зобов'язав відповідача вчинити активні дії щодо її спростування, що відповідає загальним принципам відновлення порушеного немайнового блага шляхом публічного вибачення або усунення наслідків правопорушення.

Примітно, що українські суди наразі дотримуються підходу, що інтернет-провайдер чи платформа не несуть автоматично відповідальності за контент третіх осіб, якщо на вимогу не було доведено їхньої прямої участі у його поширенні. Це корелює з принципами європейської Директиви про електронну комерцію¹⁶ 2000/31/ЄС та новітнього Акта про цифрові послуги¹⁷, які звільняють посередників від відповідальності за чужу інформацію за певних умов. Водночас автори образливих чи наклепницьких висловлювань у мережі можуть бути притягнуті до відповідальності на загальних засадах деліктного права – зобов'язані спростувати інформацію і відшкодувати моральну шкоду.

Щодо персональних даних судова практика тільки формується. Є рішення, в яких суди визнавали неправомірним включення персональних даних особи до відкритих реєстрів без її згоди, або, наприклад, стягували компенсацію з колекторської фірми за публічне розголошення персональних даних боржника. Прецедентами в майбутньому можуть стати спори, пов'язані з витоками даних (компенсація потерпілим від хакерських атак, якщо компанія – володілець бази не забезпечила належного захисту), або з цільовою рекламною розсилкою без згоди (спам як порушення права на приватність). Такі категорії справ вже давно розглядаються судами країн ЄС, й у міру оновлення нашого законодавства аналогічні позови стануть можливими і в Україні. Отже, судова практика підтверджує основні тенденції: вимогу до-

¹⁵ Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області у справі № 344/8439/23 від 14.06.2023 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/111520658>> (дата звернення 19.03.2025).

¹⁶ Директива 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради “Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку” (“Директива про електронну комерцію”) від 8 червня 2000 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text> (дата звернення 17.03.2025).

¹⁷ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) <<http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>> (accessed 17.03.2025).

тримання формальних умов для дійсності електронних правочинів (підпис, автентифікація), забезпечення рівності прав онлайн-споживачів з офлайн, а також поступове застосування загальних норм відповідальності до цифрових правопорушень. Українські суди нерідко посилаються на міжнародні стандарти та рішення Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з інтернетом, що сприяє формуванню узгодженої з європейськими підходами юриспруденції.

У контексті здійснюваного дослідження доцільним видається поглиблений аналіз підходів Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки до регулювання цифрового середовища, зокрема в аспекті цивільно-правових відносин. Так, Європейський Союз (ЄС) протягом останніх двох десятиліть сформував доволі цілісну систему регулювання цифрового середовища, яка впливає і на національні правопорядки держав-членів, й на країни, що прагнуть до інтеграції. Характерною рисою європейського підходу є активне нормотворення на рівні регламентів і директив, спрямованих на уніфікацію правил у цифровій економіці та захист прав користувачів.

Прикладом є вже згаданий Регламент (ЄС) № 910/2014 (eIDAS)¹⁸, що запровадив єдині вимоги до електронних підписів та ідентифікації у всьому ЄС – саме його положення були відтворені у нашому законі про довірчі послуги. Інший знаковий акт – Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR)¹⁹, який набув чинності у 2018 р. і встановив жорсткі стандарти захисту персональних даних у цифровому середовищі. GDPR визнаний “золотим стандартом” приватності, він посилив контроль громадян над своїми даними та зобов'язав компанії (включно з глобальними ІТ-гігантами) впровадити високі заходи безпеки та прозорі політики обробки даних. Хоча Україна не є членом ЄС, дія GDPR екстериторіальна – вона поширюється, якщо українська компанія обробляє дані осіб з ЄС. Отже, європейські правила де-факто стають міжнародним бенчмарком, й Україна прагне їх дотримуватися, щоб полегшити обмін даними з ЄС та захистити своїх громадян.

У сфері цифрових контрактів ЄС також оновив законодавство: прийнято Директиву (ЄС) 2019/770 про цифровий контент²⁰ та Директиву (ЄС) 2019/771 про продаж товарів²¹, які враховують специфіку продуктів з цифровими елементами. Перша з названих директив фактично дала основу для нашого закону про цифровий контент: у ній встановлено, що цифровий товар має відповідати критеріям якості та безпечності, надавач повинен забезпечувати необхідні оновлення, а у разі невідповідності – споживач має право на виправлення ситуації або розірвання договору.

¹⁸ Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 (n 8).

¹⁹ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. (n 11).

²⁰ Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 (n 4).

²¹ Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/771 від 20 травня 2019 р. про деякі аспекти, що стосуються договорів про продаж товарів, про внесення змін до Регламенту (ЄС) 2017/2394 і Директиви 2009/22/ЄС та про скасування Директиви 1999/44/ЄС <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-19#Text> (дата звернення 17.03.2025).

Окремо слід відзначити новітні ініціативи ЄС – Акт про цифрові послуги (DSA)²² та Акт про цифрові ринки (DMA)²³, ухвалені у 2022 р. DSA спрямований на регулювання роботи онлайн-платформ і сервісів, визначає їхні обов'язки щодо модерації контенту, прозорості алгоритмів, захисту користувачів від незаконного контенту. Хоча ці питання більше стосуються публічно-правового регулювання (між державою та платформами), вони опосередковано впливають і на цивільно-правові відносини, оскільки визначають середовище, в якому взаємодіють приватні особи (наприклад, користувацькі угоди платформ повинні відповідати вимогам DSA). DMA, своєю чергою, стосується запобігання зловживанням з боку найбільших цифрових компаній (так званих воратарів ринку) – щоб забезпечити конкуренцію і вибір для споживачів.

Для України досвід впровадження DSA/DMA цікавий тим, що в майбутньому при зростанні нашого цифрового ринку подібні правила можуть стати необхідними для інтеграції з Єдиним цифровим ринком ЄС. На рівні принципів у Європі закріплено, що права людини мають однаково захищатися офлайн і онлайн. Цей підхід відображений у резолюціях ООН і документах Ради Європи, підписаних і Україною. Практичний його вияв – у рішеннях Європейського суду з прав людини, які визнають, що, наприклад, свобода вираження поглядів у інтернеті захищається ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод²⁴, так само, як і в традиційних медіа, а право на приватне життя (ст. 8 Конвенції)²⁵ охоплює захист персональних даних. Ці стандарти впливають на тлумачення цивільно-правових норм національними судами (особливо у справах щодо дифамації онлайн, захисту честі або щодо недоторканності приватного життя).

Сполучені Штати Америки (США) демонструють інший підхід до регулювання цифрових відносин, який історично ґрунтується на поєднанні ринкової саморегуляції та секторального законодавства. У США немає єдиного кодифікованого цивільного або комерційного кодексу на федеральному рівні, що охоплював би усі цифрові аспекти. Натомість існує ряд законів, спрямованих на окремі проблеми, а значна частина питань вирішується на основі прецедентного права (case law) та практики судів. Наприклад, ще у 2000 р. був прийнятий Закон про електронні підписи у глобальній та національній торгівлі²⁶ (E-SIGN Act), який на федеральному рівні закріпив дійсність електронних підписів і документів. Він проголосив, що підпис

²² Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 (n 17).

²³ Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) <<http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>> (accessed 17.03.2025).

²⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 17.03.2025).

²⁵ 68/167. The right to privacy in the digital age, Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2013 <https://digitallibrary.un.org/record/764407/files/A_RES_68_167-EN.pdf> (accessed 17.03.2025).

²⁶ Electronic Signatures in Global and National Commerce Act, Public Law 106-229, 30.06.2000 <<https://www.congress.gov/106/plaws/publ229/PLAW-106publ229.pdf>> (accessed 04.03.2025).

або договір не можуть бути визнані недійсними лише через те, що вони в електронній формі – тобто встановив принцип рівності електронних і паперових документів. Паралельно в більшості штатів діє Уніфікований закон про електронні трансакції²⁷ (UETA), що також сприяє уніфікації правил для електронних контрактів.

Отже, базові умови для електронної комерції в США були створені приблизно одночасно з європейськими, хоча шляхом не регламенту ЄС, а через федеративне узгодження законів штатів. У галузі захисту персональних даних підхід США різко відрізняється від європейського. Як зазначають аналітики, у США немає всеосяжного загальнонаціонального закону про приватність, натомість діє мозаїка з федеральних галузевих законів та законів штатів.

На федеральному рівні прийнято окремі акти: наприклад, Закон про захист приватності дітей в інтернеті²⁸ (COPPA), Закон Гремма-Ліча-Блілі про фінансову приватність²⁹, Закон НІРАА щодо медичної інформації³⁰, Закон FAIR Credit Reporting про кредитну історію³¹ тощо. Кожен із них регулює свою сферу й установлює вимоги до захисту даних у цій сфері. Деякі штати, особливо Каліфорнія, пішли шляхом ухвалення власних усебічних законів про приватність (наприклад, Каліфорнійський закон про захист споживчих даних – ССРА, оновлений як CPRA). Проте на загальнонаціональному рівні єдиних правил, аналогічних до GDPR, досі немає – спроби ухвалити федеральний закон неодноразово обговорювалися, але не увінчалися успіхом.

Для громадян США це означає, що захист їхніх цифрових даних залежить від того, у якій юрисдикції вони перебувають і яку саме сферу життя це зачіпає. З точки зору бізнесу, американські компанії мають більше свободи в обробці даних (порівняно з ЄС), але водночас мусять дотримуватися розрізнених вимог різних законів, а також міжнародних зобов'язань (як-от нещодавно прийнята Рамка “Trans-Atlantic Data Privacy”³² для передачі даних між ЄС і США).

Щодо відповідальності інтернет-посередників у США існує ст. 230 Закону про пристойність у засобах зв'язку (Communications Decency Act, 1996), яка фактично звільняє інтернет-платформи від відповідальності за контент користувачів (за деякими винятками, як-от порушення інтелектуальних прав

²⁷ Uniform Electronic Transactions Act, Uniform Law Commission <<https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=2c04b76c-2b7d-4399-977e-d5876ba7e034>> (accessed 04.03.2025).

²⁸ Children's Online Privacy Protection Act, 15 U.S.C. §§ 6501–6506 <<https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/childrens-online-privacy-protection-act>> (accessed 04.03.2025).

²⁹ Gramm-Leach-Bliley Act, Public Law 106-102, November 12, 1999 <<https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ102/pdf/PLAW-106publ102.pdf>> (accessed 04.03.2025).

³⁰ Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996, Public Law 104-191, August 21, 1996 <<https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-104publ191/pdf/PLAW-104publ191.pdf>> (accessed 04.03.2025).

³¹ Fair Credit Reporting Act, 15 U.S.C. § 1681, revised September 2018 <https://www.ftc.gov/system/files/documents/statutes/fair-credit-reporting-act/545a_fair-credit-reporting-act-0918.pdf> (accessed 04.03.2025).

³² EU-U.S. Data Privacy Framework <<https://www.dataprivacyframework.gov>> (accessed 04.03.2025).

Алла Дворніченко

чи федерального кримінального права)³³. Ця норма створила сприятливі умови для розвитку таких гігантів, як Facebook, YouTube, Twitter, оскільки захистила їх від більшості позовів щодо користувацького контенту.

В Європі аналогічну ідею закріплювала Директива 2000/31/ЄС³⁴, але DSA³⁵ уточнює й підсилює зобов'язання платформ. Натомість у США останніми роками точаться дебати щодо реформи ст. 230³⁶, проте поки вона залишається чинною, визначаючи більш ліберальний режим для платформ, ніж нове європейське законодавство.

Отже, порівняльний аналіз виявляє такі тенденції: ЄС притаманний системний, уніфікований підхід з високим рівнем нормативного регулювання і акцентом на правах користувачів (приватність, споживчі права), тоді як США більше покладаються на свободу договору, саморегулювання індустрії та судові прецеденти, втручаючись законами лише точково. Для України європейська модель видається ближчою з огляду на курс на євроінтеграцію та гармонізацію законодавства. Багато європейських норм ми вже імплементували (як-от електронні підписи, захист прав споживачів цифрових послуг), інші – попереду (як GDPR-подібний закон чи підходи до регулювання штучного інтелекту). Водночас досвід США корисний з точки зору гнучкості: деякі питання ефективно вирішуються ринком без надмірної деталізації в законі, й, можливо, українському законодавцю варто зберігати баланс, не надто переважуючи цивільне право зарегульованістю, дозволяючи сторонам самим визначати умови у договорах.

Висновки. Наукова новизна проведеного дослідження полягає в цілісному узагальненні цивільно-правових аспектів регулювання цифрового середовища України в їхньому взаємозв'язку з європейськими та американськими підходами. У статті вперше в комплексі проаналізовано останні зміни українського законодавства (запровадження поняття цифрової речі, ухвалення спеціальних законів про цифровий контент, електронні довірчі послуги тощо) та їх практичне значення для учасників цивільних відносин. Розглянуто судову практику, яка ілюструє застосування нових норм на практиці (допустимість електронних доказів, захист прав споживачів онлайн тощо), що уможливило виявити тенденції та проблемні аспекти.

Порівняльний аналіз з законодавством і практикою ЄС і США дав змогу окреслити різні моделі регулювання: європейську – кодифіковану, орієнтовану на високі стандарти прав людини в цифровій сфері, та американську – гнучку, побудовану на прецедентах і саморегуляції. Це дало можливість побачити, яких напрямів удосконалення потребує українське право.

www.pravoua.com.ua

³³ U.S. Code § 230 – Protection for private blocking and screening of offensive material <<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/47/230>> (accessed 04.03.2025).

³⁴ Директива 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради про електронну комерцію (н 16).

³⁵ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 (n 17).

³⁶ U.S. Code § 230 (n 33).

Практична значущість одержаних результатів полягає у формулюванні конкретних рекомендацій щодо розвитку законодавства та правозастосування. По-перше, доцільно прискорити імплементацію європейських стандартів захисту персональних даних – прийняття нового закону, узгодженого з GDPR, підвищить рівень приватності громадян і відкриє можливості для обміну даними з ЄС на законних підставах.

По-друге, необхідно забезпечити належну реалізацію закону про цифровий контент – розробити підзаконні акти, методичні рекомендації для бізнесу щодо типових договорів, а також для суддів – щодо вирішення спорів за цим законом, аби нові норми запрацювали ефективно.

По-третє, варто розглянути питання щодо вдосконалення механізмів відповідальності у цифровому середовищі: зокрема, запровадити норми про відшкодування шкоди, завданої внаслідок кібератак або витоку даних (щоб потерпілі мали чіткі підстави для позову), а також про відповідальність за шкоду від систем штучного інтелекту (наприклад, у рамках приєднання України до майбутнього регулювання штучного інтелекту в ЄС).

По-четверте, слід підтримувати цифрову обізнаність суддів та юристів – через навчання й узагальнення судової практики, аби уніфікувати підходи до електронних доказів, юрисдикції інтернет-спорів тощо.

Нарешті, варто зберігати принцип технологічної нейтральності законодавства: норми цивільного права мають бути сформульовані так, щоб вони охоплювали й новітні технології (IoT, блокчейн, AI), не потребуючи надмірних змін під кожен окрему інновацію. Це можливо шляхом закріплення більш загальних правил і визначень, які гнучко інтерпретуються під нові обставини.

Підсумовуючи, можна констатувати, що цифрове середовище стає повноцінною сферою реалізації цивільних прав та обов'язків, й українське законодавство робить упевнені кроки для його регулювання. Упровадження концепції цифрових речей і спеціальних законів означає визнання на рівні права тих явищ, що ще вчора були технічними новаціями. Водночас цей процес не завершений: законодавство потребує подальшого розвитку з огляду на динамічність технологій. Досвід ЄС є дороговказом у встановленні високих стандартів правового регулювання, а досвід США – застереженням щодо необхідності балансувати регулювання з інноваційною свободою. Оптимальним шляхом для України є гармонійне поєднання цих підходів. Виконання запропонованих рекомендацій сприятиме створенню сучасної, ефективної та справедливої цивільно-правової системи, здатної відповісти на виклики цифрової доби та забезпечити захист прав кожного учасника цифрових відносин.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Bezklubyi I, 'Pravova semantyka poniattia "tsyfrove seredovyshche"' (2024) 127(1) Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky 18–22 (in Ukrainian).

Websites

2. Anatiichuk V, 'Pravove rehuliuвання tsyfrovoi transformatsii y tsyfrovizatsii u tsyvilnomu pravi Ukrainy' (09.10.2024) <<https://law.chnu.edu.ua/pravove-rehuliuвання-tyfrovizatsii-u-tyvilnomu-pravi>> (accessed 20.03.2025).

Alla Dvornichenko

CIVIL LAW ASPECTS OF DIGITAL ENVIRONMENT REGULATION

ABSTRACT. In the current conditions of rapid digitalization of Ukrainian society, there is an urgent need for adequate civil law regulation of the digital environment. The Internet space, e-commerce, digital platforms, social networks, virtual assets, artificial intelligence – these are new phenomena that shape fundamentally new legal relationships, which cannot always be regulated by classical civil law instruments. Traditional civil law categories (property, obligations, contracts, damages) are facing challenges that require their reinterpretation in the context of digital reality. There is a need to create a balanced model of legal regulation that would ensure the protection of the rights of participants in digital legal relations, foster innovation, and guarantee technological neutrality.

The purpose of this article is to conduct a comprehensive analysis of the current state of civil law regulation of the digital environment in Ukraine, to identify its features, problems, and prospects in the context of legal integration with the European Union, as well as to formulate practical recommendations for further improvement of legislation based on the best European and American practices.

In the course of the research, the author applied methods of comparative law, system analysis, logical interpretation of current legal norms, and analysis of judicial practice. The novelty of the study lies in the comprehensive vision of the digital environment as an object of civil law regulation, taking into account recent legislative changes, including the adoption of the laws of Ukraine "On Digital Content and Digital Services", "On Electronic Commerce", "On Electronic Identification and Trust Services", "On Virtual Assets".

The main results of the study include: (1) outlining the evolution of civil law approaches to the regulation of digital legal relations in Ukraine; (2) analysis of legal acts that define the status of digital objects, electronic contracts, electronic signatures, and personal data processing; (3) summarizing judicial practice regarding the admissibility of electronic evidence, liability for online violations, and protection of consumer rights in the digital environment; (4) comparison of Ukrainian norms with the legislation of the EU (GDPR, eIDAS, DSA) and the USA (E-SIGN, UETA, CCPA) to identify similarities and differences.

The conclusions state that Ukraine is currently in the process of actively harmonizing its civil legislation with European standards. However, unresolved issues remain regarding the protection of personal data, civil liability in cases involving artificial intelligence, and the legal status of digital platforms. The article suggests the following improvements: the adoption of a GDPR-like law on personal data; the development of clear rules on liability for damage caused by cyber incidents; the advancement of digital identification and trust service mechanisms; and increasing the digital literacy of judges.

This article is of interest to scholars, lawyers, legislators, and all those working in the field of legal support for digital transformation, as it summarizes theoretical approaches, analyzes legal practice, and offers specific legal mechanisms for adapting civil law to the digital era.

KEYWORDS: digital environment; civil law; digital space; electronic commerce; electronic signature; personal data; virtual assets; digital identification.

ПЕРСОНАЛІЇ

Олександр Скрипнюк

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений юрист України,
директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
віцепрезидент Національної академії правових наук України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7052-3729>
idpnan219@gmail.com

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-151

НАУКОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА ЮРІЯ ШЕМШУЧЕНКА І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена аналізу багатогранної наукової та науково-організаційної діяльності академіка Юрія Сергійовича Шемшученка, яка полягає в системному поєднанні наукових досліджень, освітньої діяльності та участі у державотворчих процесах в Україні.

Ю. Шемшученко – видатний український учений-правознавець, організатор академічної юридичної науки, педагог, громадський діяч, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України та НАПрН України, іноземний член багатьох міжнародних наукових інституцій. Весь його життєвий і творчий шлях є прикладом служіння науці та Україні, високої громадянської відповідальності та наукової доброчесності.

Виокремлено концептуальні ідеї вченого щодо розвитку правничої науки, розбудови ефективної правової системи, захисту прав і свобод людини, а також творення досконалих адміністративно-правових механізмів. Показано, що його наукова творчість і організаторська діяльність в умовах становлення й модернізації вітчизняної правничої сфери суттєво вплинули на формування національної юридичної школи, а також на інтеграцію української правової думки у світовий інтелектуальний простір.

Акцентовано на вагомій ролі Ю. Шемшученка у формуванні сучасного погляду на державу, екологічне та космічне право. Завдяки його зусиллям були створені численні наукові підвалини для майбутнього розвитку правосвідомості, забезпечення верховенства права та встановлення відповідальності органів влади перед суспільством. Розкрито важливість його наукової школи як для правотворення та правозастосування, так і для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі права.

Ключові слова: Юрій Шемшученко; правнича наука; державотворення; інтеграція науки та освіти; правосвідомість; правова система; екологічне право; конституціоналізм.

© Олександр Скрипнюк, 2025

*Юридична наука має бути об'єктивною
й працювати на випередження,
визначаючи розвиток суспільної практики та
головні напрями державотворення і
правотворення в Україні...*

Ю. Шемшученко

Протягом кількох десятиліть українська правнича наука зазнавала глибоких трансформацій, відображаючи масштабні суспільно-політичні зміни та процеси державотворення, що відбувалися на тлі здобуття Україною незалежності й подальшого розвитку її правової системи. У цьому контексті роль вчених – робітників правової науки набуває особливого значення, оскільки саме вони формують підвалини для наукового поступу й виступають інтелектуальними дороговказами, на які спирається державотворча практика і освітній простір. Одним із таких відомих діячів, творчий доробок і науково-організаційна діяльність яких залишили вагомий слід у історії української юридичної науки, був академік Юрій Сергійович Шемшученко. Його наукова, організаційна та громадсько-політична діяльність є одним із найяскравіших прикладів інтеграції науки, освіти та державотворення в сучасній Україні.

Науково-педагогічна діяльність академіка становить значний період, протягом якого вчений зробив вагомий внесок у розвиток української правової науки, зокрема в галузі державного управління, екологічного, космічного права, порівняльного правознавства та історії політико-правових учень. Життєвий і професійний шлях ученого охоплює водночас і глибокі академічні дослідження, і широкий спектр освітньої роботи, і вплив на розбудову державних інституцій, закладаючи таким чином міцний фундамент для інтеграції науки, освіти та державотворення на шляху формування України як правової, демократичної держави. Уже протягом десятиліть його ідеї щодо розвитку правничої науки, формування дієвої системи правозастосування, вдосконалення правової освіти й наукових досліджень у галузі права залишаються актуальними й формують засадничі принципи, на яких сьогодні базується подальше зміцнення національного правопорядку. Саме цим зумовлений науковий і практичний інтерес до дослідження доробку Ю. Шемшученка як науковця, який зробив неocenний внесок у становлення фундаментальних правознавчих доктрин, конституційного ладу, екологічного права та державного управління. Його новаторство полягало у вмінні синтезувати академічний досвід і теоретичні розробки з реаліями суспільного розвитку, випереджаючи запити часу та пропонуючи такі концептуальні рішення, що уможливлювали застосування юридичної науки для розв'язання найскладніших суспільних проблем. Усе це відбувалося в непростих історичних умовах, коли Україна долала радянську спадщину та

водночас створювала нові правові механізми й державні структури, здатні задовольнити демократичні й соціальні прагнення громадян.

Дослідник, педагог, керівник наукових колективів і науково-дослідних проєктів – таким постає Ю. Шемшученко у численних свідченнях колег, вихованців і послідовників, які відзначають надзвичайно широкий діапазон його інтересів, працездатність та інноваційний підхід до формування наукової парадигми.

Ю. Шемшученко народився 14 грудня 1935 р. у м. Глухові Чернігівської (нині – Сумської) області. Ще змалку майбутній науковець засвоїв цінності знання, праці та служіння суспільству. Після закінчення середньої школи в м. Глухові прагнув присвятити себе служінню мистецтву, але доля привела його до юридичного фаху. Він у 1957–1962 рр. навчався на юридичному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, де формувалися його наукові інтереси та світогляд. Чотири роки працював у органах прокуратури Сумської області. У той час почав друкуватися в наукових юридичних виданнях і місцевій пресі. Першою науковою публікацією була стаття “Дотримуватись законності у діяльності сільських Рад” у другому номері журналу “Радянське право” за 1965 р.¹ Цей період став важливим етапом становлення майбутнього науковця, адже саме тоді він набув практичного досвіду аналізу правових проблем та їх висвітлення для широкого загалу.

Науковий шлях Ю. Шемшученка розпочався 1966 р., коли він вступив до аспірантури Сектору держави і права Академії наук УРСР (нині – Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України). У лютому 1970 р. Ю. Шемшученко успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Забезпечення соціалістичної законності в діяльності місцевих органів радянського державного управління засобами прокурорського нагляду (на матеріалах Української РСР)”. Вона лягла в основу першої монографічної праці автора, підготовленої у співавторстві з І. Бутко – “Місцеві Ради і забезпечення законності”² (1973). У своїх ранніх роботах Ю. Шемшученко вже демонстрував системний підхід до аналізу правових явищ, звертаючи увагу на взаємозв’язок правових норм, інститутів та соціальних процесів.

Наукова діяльність Ю. Шемшученка в Інституті держави і права розвивалася стрімко: від молодшого (1969) до старшого наукового співробітника (1972), від завідувача відділу до директора цієї провідної академічної наукової установи. З 1979 по 1982 р. він очолював відділ проблем радянського будівництва, що займався дослідженням проблем державного управління та місцевого самоврядування. У квітні 1982 р. ученого було призначено завідувачем відділу правових проблем сільського господарства й охорони навко-

¹ В Бігун, ‘Академіку НАН України Ю. С. Шемшученку – 70 років’ [2005] 3 Проблеми філософії права 390–393.

² І Бутко, Ю Шемшученко, *Місцеві Ради і забезпечення законності* (Наук думка 1973).

Олександр Скрипнюк

лишнього середовища. У цей період Ю. Шемшученко розвивав новаторські підходи до розуміння екологічного права. Його ідеї, які випереджали свій час, стали особливо актуальними в період перебудови, а згодом – під час становлення незалежної України та розбудови її правової системи, що принесло вченому широке визнання.

У лютому 1979 р. Ю. Шемшученко успішно захистив докторську дисертацію “Державне управління охороною навколишнього середовища в СРСР”. У своїх наукових працях Ю. Шемшученко зарекомендував себе як один із засновників нової наукової школи, присвяченої управлінню якістю довкілля. Основні положення цієї праці лягли в основу реформування екологічного законодавства та удосконалення механізмів його впровадження.

У жовтні 1985 р. Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР присвоїла йому вчене звання професора. У січні 1988 р. Загальні збори Академії наук УРСР обрали Ю. Шемшученка членом-кореспондентом за спеціальністю “Право”. Восени того ж року, після обрання колективами Інституту та Відділення історії, філософії й права АН УРСР, 12 жовтня Президія АН УРСР затвердила його на посаді директора Інституту держави і права АН УРСР³, на якій він перебував до 2021 р. За час його керівництва Інститут перетворився на провідний науковий центр правових досліджень в Україні, відомий далеко за її межами. Під його керівництвом було здійснено низку фундаментальних досліджень у галузі теорії держави і права, конституційного, адміністративного, космічного, міжнародного, екологічного права, які мали безпосередній вплив на формування правової системи незалежної України. У 1992 р. Ю. Шемшученка було обрано дійсним членом (академіком) НАН України, що стало визнанням його визначного внеску в розвиток вітчизняної правової науки.

Науковий доробок Ю. Шемшученка вражає своєю різноманітністю та глибиною. Він є автором близько 1000 наукових праць, серед яких – індивідуальні та колективні монографії, підручники, статті, енциклопедичні видання, зокрема: “Організаційно-правові питання охорони навколишнього середовища в СРСР”⁴ (1976), “Людина, природа, закон”⁵ (1983), “Правові проблеми екології”⁶ (1989). “Національна державність союзної республіки”⁷ (1991, у співавт.), “Юридична наука і освіта в Україні”⁸ (1992, у співавт.), “Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна на-

www.pravoua.com.ua

³ Бігун (н 1) 390–393.

⁴ Ю Шемшученко, *Організаційно-правові питання охорони навколишнього середовища в СРСР* (Наук думка 1976).

⁵ Ю Шемшученко, *Людина, природа, закон* (Політвидав України 1983).

⁶ Ю Шемшученко, *Правові проблеми екології* (Наук думка 1989).

⁷ А Рогожин, Ю Шемшученко, В Копейчиков, *Национальная государственность союзной республики* (Наук думка 1991).

⁸ Ю Шемшученко (ред), *Юридична наука і освіта в Україні* (Наук думка 1992).

укова література”⁹ (1999, у співавт.), “Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи”¹⁰ (2001, у співавт.).

Ідея видання 10-томної “Антології української юридичної думки”¹¹ (2002–2005) належить саме Ю. Шемшученку, який здійснив загальне редагування цього масштабного наукового проєкту. Він став головною рушійною силою, інтелектуальним ядром його реалізації. Цей фундаментальний багатотомник став унікальним зібранням найцінніших здобутків української правової науки, охопивши понад два з половиною століття розвитку національної юридичної думки, і провідні його автори були удостоєні Державної премії України в галузі науки і техніки.

Ю. Шемшученко був головою Комісії при Президентові України з питань громадянства (1994–2004 рр.), головою редакційної колегії 6-томної Юридичної енциклопедії (1998–2004 рр.), першим головою Співки юристів України (1991–1993 рр.), президентом Української асоціації політологів (1991–1994 рр.), академіком-секретарем Відділення екологічного та аграрного права Національної академії правових наук України, головою редакційної ради щорічника наукових праць “Правова держава”, керівником та членом багатьох наукових і науково-консультативних рад, ректором (1995–2005 рр.) Київського університету права НАН України (з 2006 р. – почесним ректором). Його праці охоплюють широкий спектр правових проблем і демонструють системний підхід дослідника до аналізу складних правових явищ.

Ю. Шемшученко зробив значний внесок у розвиток екологічного права як самостійної галузі юридичної науки. Він обґрунтував необхідність комплексного підходу до правового регулювання охорони природи, розвинув концепцію екологічного права як інтегрованої галузі, яка охоплює не лише природоохоронні норми, а й регулює раціональне використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. У монографії “Юридична відповідальність у сфері охорони навколишнього середовища”¹² (1978) він докладно проаналізував теоретичні та практичні аспекти відповідальності за екологічні правопорушення, заклавши методологічні основи для подальших досліджень у цій сфері. Особливу увагу вчений приділяв проблемам систематизації екологічного законодавства, обґрунтовуючи необхідність його кодифікації та розробки Екологічного кодексу України.

Після проголошення незалежності України в 1991 р. Ю. Шемшученко активно включився в процес розбудови національної правової системи. Зокрема, долучився до розробки проєкту Конституції України та багатьох

⁹ Ю Римаренко, І Курас, Ю Шемшученко, О Картунов, Л Шкляр, С Римаренко, *Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література* (Ю Римаренко ред, Довіра 1999).

¹⁰ *Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи* (Ю Шемшученко ред, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2001).

¹¹ *Антологія української юридичної думки: в 6 т.* (Ю Шемшученко заг ред, Юридична книга 2002–2005).

¹² Ю Шемшученко, В Мунтян, Б Розовский, *Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды* (Наук думка 1978).

Олександр Скрипнюк

інших нормативно-правових актів¹³. Як член Конституційної комісії Верховної Ради України, він зробив значний внесок у формування конституційних засад української державності, наполягаючи на необхідності забезпечення принципів поділу влади, верховенства права, захисту прав і свобод людини.

Важливим аспектом наукової діяльності Ю. Шемшученка став розвиток порівняльного правознавства. Ці праці мають не лише теоретичне значення, а й практичну цінність, оскільки дають змогу краще зрозуміти особливості функціонування різних правових систем і використати цей досвід для вдосконалення національного законодавства України.

Одним із пріоритетних напрямів наукової діяльності Ю. Шемшученка було також дослідження проблем конституціоналізму та конституційного права. У працях “Проблеми теорії конституційного права України: теорія і практика”¹⁴ (2013), “Конституційне право України. Академічний курс”¹⁵ у 2-х томах (2008) він ґрунтовно проаналізував теоретичні та практичні аспекти конституційного будівництва в Україні, звертаючи особливу увагу на проблеми реалізації конституційних положень, взаємодії гілок влади, забезпечення конституційних прав і свобод громадян. Вчений наголошує на необхідності формування в Україні конституційної правосвідомості та правової культури, які є важливими умовами ефективного функціонування конституційного ладу.

Значним є внесок Ю. Шемшученка й у розвиток теорії правової держави та громадянського суспільства. Зокрема, він докладно проаналізував взаємодію держави і громадянського суспільства, підкреслюючи, що ефективна державна влада можлива лише за умови існування розвиненого громадянського суспільства, яке здійснює контроль за діяльністю державних органів. При цьому вчений наголошував на необхідності дотримання балансу між державою та громадянським суспільством, уникнення як етатизму, так і анархії.

Важливим напрямом наукової діяльності вченого стало дослідження проблем космічного права. Разом з академіком Н. Малишевою він був одним із засновників цієї галузі права в Україні, приділяючи особливу увагу правовому регулюванню космічної діяльності, міжнародному співробітництву в цій сфері, проблемам відповідальності за шкоду, заподіяну космічними об'єктами. Під його керівництвом було розроблено проєкт Закону України “Про космічну діяльність”¹⁶, який було прийнято в 1996 р. і який створив правову основу для розвитку космічної галузі України.

www.pravoua.com.ua

¹³ Юрій Сергійович Шемшученко: Біобібліографія: до 65-річчя від дня народження (В Семчик, упоряд і авт вступ ст, В Цветков відп ред, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2000) 64.

¹⁴ Проблеми теорії конституційного права України (Ю Шемшученко ред, Парламент. вид-во 2013).

¹⁵ Конституційне право України. Академічний курс: підручник для студ. вищих навч. закл.: у 2 т. (Ю Шемшученко заг ред, Юридична думка 2006).

¹⁶ Про космічну діяльність: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 502/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

Наукові праці Ю. Шемшученка характеризуються системним підходом, глибиною аналізу, увагою до практичних аспектів функціонування права. Він завжди підкреслював, що право має бути не лише теоретично обґрунтованим, а й практично дієвим, спрямованим на вирішення реальних проблем суспільства. Ця особливість наукового методу вченого робить його праці особливо цінними для розвитку правової системи України.

Важливою рисою наукової діяльності Ю. Шемшученка є її міждисциплінарний характер. Науковець досліджував право у взаємозв'язку з політологією, філософією, економікою, історією, що дало змогу йому розглядати правові явища в широкому соціальному контексті. Такий підхід сприяв глибшому розумінню сутності права, його ролі в регулюванні суспільних відносин, взаємодії правових норм з іншими соціальними регуляторами.

Поєднання наукової діяльності з педагогічною є характерною рисою професійного шляху Ю. Шемшученка. Протягом багатьох років він викладав у провідних закладах вищої освіти України: Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Київському університеті права НАН України, який він заснував у 1995 р. і десять років був його ректором. Під керівництвом Ю. Шемшученка підготовлено та захищено понад 30 докторських і кандидатських дисертацій. Його учні успішно працюють у різних сферах юридичної науки та практики, продовжуючи розвивати ідеї свого наукового керівника.

Учений приділяв значну увагу науково-організаційній діяльності. Він був головою спеціалізованої вченої ради з захисту докторських дисертацій при Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України, головою редакційної ради щорічника “Правова держава”, співголовою наукової ради журналу “Бюлетень Міністерства юстиції України”, членом редколегій багатьох інших наукових видань. Під його керівництвом Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України став центром координації правових досліджень в Україні, місцем проведення численних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, які сприяли обміну думками між вченими-правознавцями та практиками.

Значним є внесок Ю. Шемшученка у розвиток міжнародного співробітництва в галузі правової науки. У 1998 р. очолив Міжнародний центр космічного права при НАН України. Був членом Міжнародної академії астронавтики, суддею Міжнародного арбітражного суду у Гаазі, брав участь у багатьох міжнародних наукових конференціях, інших форумах і сесіях Генеральної Асамблеї ООН¹⁷. Це сприяло інтеграції української правової науки в світовий науковий простір, збагаченню її новими ідеями та підходами.

¹⁷ Ювіляри України. Події. Імена. Звершення. 2019 – Шемшученко Юрій Сергійович <<https://web.archive.org/web/20220123105921/https://who-is-who.ua/main/page/yuvilyars-2019/47/689>> (дата звернення 27.03.2025).

Олександр Скрипнюк

Важливою складовою діяльності Ю. Шемшученка була його участь у громадсько-політичному житті України. Він був членом Конституційної комісії Верховної Ради України, членом Комісії з опрацювання проекту Конституції України (Конституційної Асамблеї), членом Національної конституційної ради. Ю. Шемшученко активно виступав у медіа з аналізом актуальних правових проблем, брав участь у публічних дискусіях з питань розвитку правової системи України, конституційної реформи, захисту прав людини, що свідчить про його активну громадянську позицію та прагнення сприяти розвитку правової держави і громадянського суспільства в Україні.

Наукова, педагогічна і громадська діяльність Ю. Шемшученка отримала високу оцінку держави та суспільства. Він був нагороджений орденами “За заслуги” I, II, III ступенів, орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, Почесною грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, мав почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”, був лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки, Премії імені М. П. Василенка НАН України та інших нагород. Ці відзнаки є свідченням визнання його видатного внеску в розвиток української правової науки та практики.

Життя і діяльність Ю. Шемшученка – це приклад відданого служіння науці та Україні, поєднання глибоких теоретичних досліджень з практичною роботою на благо держави та суспільства. Наукова спадщина академіка Ю. Шемшученка є унікальним явищем в історії української юридичної науки. Вона охоплює широкий спектр галузей права – від теорії держави і права до космічного, від екологічного до міжнародного, поєднує глибокі теоретичні дослідження з практичною спрямованістю, національний контекст з міжнародним виміром.

Завдяки багатогранності наукових інтересів, інноваційності ідей, системності підходу до правових проблем вчений зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняного правознавства, вплинув на формування національної правової системи, сприяв інтеграції України у світовий правовий простір. Особливістю діяльності Ю. Шемшученка була органічна інтеграція науки, освіти та державотворення. Учений не лише розробляв фундаментальні теоретичні питання, а й активно впроваджував свої ідеї у практику державного будівництва, законотворчості, підготовки фахівців-правників. Його діяльність на посаді директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, ректора Київського університету права НАН України, голови Комісії з питань громадянства при Президентові України, участь у конституційному процесі України забезпечила органічний зв'язок між науковими дослідженнями, освітнім процесом і практикою державотворення.

Останні роки життя Ю. Шемшученка були так само насичені науковою та громадською діяльністю. Він продовжував керувати науковими дослідженнями, готувати наукові кадри, брати участь у міжнародних наукових форумах.

До кінця життя вчений зберігав ясність думки, наукову принциповість і громадянську позицію. Ю. Шемшученко пішов з життя 1 березня 2025 р. на 90-му році життя, залишивши багату наукову спадщину, яка продовжує жити в працях його учнів і послідовників, діяльності створених ним наукових і освітніх інституцій, у розвитку української правової системи та держави.

Надзвичайно цінним є те, що наукова спадщина Ю. Шемшученка зберігає свою актуальність у світлі нових викликів часу. Сьогодні, коли Україна проходить непрості випробування зовнішньою агресією, потребує консолідації суспільства навколо національної ідеї, демократичних цінностей і захисту своїх громадян, значення його наукових ідей проявляється з новою силою. Глибоке осмислення категорії національної безпеки, екологічних ризиків, конституційних гарантій, взаємодії органів влади та громадськості, як і раніше, залишається тим концептуальним підґрунтям, що здатне допомогти у виробленні виважених стратегій розвитку. Свого часу він підкреслював, що здорова правова система – це міцний щит і для внутрішньої стабільності, і для зовнішньої стійкості держави. Тому саме тепер, коли суспільство надзвичайно вразливе й шукає шляхів до відновлення, розбудови післявоєнного порядку й поглиблення європейської інтеграції, доробок академіка Ю. Шемшученка дає ідейні орієнтири, підказує, які принципи й методи мають лягти в основу взаємодії між гілками влади, як слід використовувати юридичні інструменти для збереження екологічного балансу й зміцнення територіальних громад, яким має бути суспільний діалог у контексті конституційної реформи та зміцнення судової влади. Його поняття про правосвідомість і правову культуру особливо важливі для формування єдності й солідарності у складні часи, адже наголошують на відповідальності кожного громадянина за долю країни.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Butko I, Shemshuchenko Yu, *Mistsevi Rady i zabezpechennia zakonnosti* (Nauk dumka 1973) (in Ukrainian).
2. Rohozhyn A, Shemshuchenko Yu, Kopeichikov V, *Natsyonalnaia hosudarstvennost soiuznoi respublyky* (Nauk dumka 1991) (in Ukrainian).
3. Shemshuchenko Yu, *Liudyna, pryroda, zakon* (Polityvdav Ukrainy 1983) (in Ukrainian).
4. Rogozhin A, Shemshuchenko Yu, Kopejchikov V, *Nacional'naja gosudarstvennost' sojuznoj respubliki* (Nauk dumka 1991) (in Russian).
5. Shemshuchenko Yu, *Orhanizatsiino-pravovi pytannia okhorony navkolyshnoho seredovyshcha v SRSR* (Nauk dumka 1976) (in Ukrainian).
6. Shemshuchenko Yu, *Pravovi problemy ekolohii* (Nauk dumka 1989) (in Ukrainian).

Edited books

7. *Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky: v 6 t.* (Yu Shemshuchenko zah red, Yurydychna knyha 2002–2005) (in Ukrainian).

Олександр Скрипнюк

8. *Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: dosvid, problemy, perspektyvy* (Yu Shemshuchenko red, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy 2001) (in Ukrainian).
9. *Konstytutsiine pravo Ukrainy. Akademichniy kurs: pidruchnyk dlia stud. vyshchyykh navch. zakl.: U 2 t.* (Yu Shemshuchenko zah red, Yurydychna dumka 2006) (in Ukrainian).
10. *Problemy teorii konstytutsiinoho prava Ukrainy* (Yu Shemshuchenko red, Parlament. vyd-vo 2013) (in Ukrainian).
11. Rymarenko Yu, Kuras I, Shemshuchenko Yu, Kartunov O, Shkliar L, Rymarenko S, *Natsionalno-derzhavne budivnytstvo: Kontseptualni pidkhody, suchasna naukova literatura* (Yu Rymarenko red, Dovira 1999) (in Ukrainian).
12. Shemshuchenko Yu (red), *Yurydychna nauka i osvita v Ukraini* (Nauk dumka 1992) (in Ukrainian).
13. Yurii Serhiiovych Shemshuchenko: Biobibliografiia: do 65-richchia vid dnia narodzhennia (V Semchyk, uporiad i avt vstup st, V Tsvietkov vidp red, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy 2000) (in Ukrainian).

Journal articles

14. Bihun V, 'Akademiku NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenku – 70 rokiv' [2005] 3 Problemy filosofii prava 390–393 (in Ukrainian).

Websites

15. Yuviliary Ukrainy. Podii. Imena. Zvershennia. 2019 – Shemshuchenko Yurii Serhiiovych <<https://web.archive.org/web/20220123105921/https://who-is-who.ua/main/page/yuvilyars-2019/47/689>> (accessed 27.03.2025) (in Ukrainian).

Oleksandr Skrypniuk

SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN YURIY SHEMSHUCHENKO AND STATE-BUILDING: INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION

ABSTRACT. This article analyzes the multifaceted scientific and organizational activities of Academician Yuriy Serhiiovych Shemshuchenko, which consist in the systematic combination of scientific research, educational activities, and participation in state-building processes in Ukraine.

Yuriy Serhiiovych Shemshuchenko is a prominent Ukrainian legal scholar, organizer of academic legal science, educator, public figure, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, and foreign member of many international scientific institutions. His entire life and creative path exemplify uncompromising service to science and Ukraine, demonstrating high civic responsibility and scientific integrity.

The article highlights the scholar's conceptual ideas regarding the development of legal science, building an effective legal system, protecting human rights and freedoms, and creating refined administrative-legal mechanisms. It demonstrates how his scientific work and organizational efforts during the formation and modernization of the domestic legal sphere significantly influenced the formation of the national legal school, as well as the integration of Ukrainian legal thought into the global intellectual space.

The article emphasizes Yuriy Shemshuchenko's significant role in shaping the modern view of the state, constitutional order, and environmental law. Thanks to his efforts, numerous scientific foundations were created for the future development of legal consciousness, ensuring the rule of law, and establishing the accountability of government bodies to society. The importance of his scientific school is revealed both for lawmaking and law enforcement, as well as for training highly qualified specialists in the field of law.

KEYWORDS: Yuriy Shemshuchenko; legal science; state-building; integration of science and education; legal consciousness; legal system; environmental law; constitutionalism.

Анатолій Заєць

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, завідувач кафедри
загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національного університету “Кієво-Могилянська академія”

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-161

НАУКОВИЙ СПАДОК ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО-ПРАВОВИЗНАВЦЯ, ПЕДАГОГА МИКОЛИ КОЗЮБРИ

29 березня 2025 р. на 88-му році життя відійшов у вічність видатний український вчений у галузі філософії права, теорії права і конституційного права доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, суддя Конституційного Суду України у відставці Микола Іванович Козюбра. Українська правнича наука зазнала тяжкої втрати, оскільки з ім'ям М. Козюбри пов'язується розробка фундаментальних питань праворозуміння, методології права, докорінна зміна бачення сутності права, обґрунтування необхідності його побудови на гуманістичних, людиноцентристських засадах.

Понад 60 років М. Козюбра віддав науковій і науково-педагогічній діяльності, несучи благородну місію – ствердження ціннісних засад права, розробки фундаментальних основ праворозуміння, розвитку доктрини верховенства права у вітчизняній науці.

Народився М. Козюбра 28 листопада 1937 р. на Черкащині. Шлях його у правову науку був непростим. Після закінчення юридичного факультету в 1961 р. Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка був розподілений у органи МВС, де майже п'ять років працював на посадах оперуповноваженого, слідчого, старшого слідчого у Вінницькій області та в м. Києві. Але весь цей час мрії про самовдосконалення і самоствердження в науці не полишали його, і попри чималі життєві перешкоди, 1965 р. він вступив до аспірантури Сектору держави і права АН УРСР, на основі якого згодом був

© Анатолій Заєць, 2025

Анатолій Засць

утворений Інститут держави і права ім. В. М. Корецького АН УРСР. Після завершення навчання і захисту кандидатської дисертації 1967 р. він пов'язав значну частину свого життя з цим Інститутом, в якому був спочатку призначений на посаду молодшого наукового співробітника, згодом – старшого наукового співробітника, завідувача відділу теорії держави і права.

Відділ теорії і історії держави і права Інституту держави і права АН УРСР, який очолював М. Козюбра, став справжнім осередком правничої науки. Тут повною мірою проявився його організаційний і науковий талант. Під його керівництвом почало навчання нове покоління аспірантів, розпочалася робота фундаментальних проблем юридичної науки, поживавилось наукове життя, активізувалось наукове спілкування з правниками – теоретиками права провідних юридичних закладів України.

Слід зазначити, що в юридичній науці того часу домінувало суто позитивістське і навіть нормативістське бачення права, у рамках якого право розглядалось як сукупність норм, установлених державою і забезпечуваних примусовою силою держави. Це не давало змоги зрозуміти правильний взаємозв'язок права і держави, роль права в обмеженні державної влади, можливості захисту прав людини від свавілля держави, перешкоджало демократизації суспільного життя.

М. Козюбра став одним із ініціаторів перегляду сутності права на засадах так званого широкого розуміння права, включивши у визначення права прав і обов'язків особи, правосвідомості, правовідносин, з одночасною відмовою від абсолютного отождолення права з державними приписами, що сприяло розгляду права в дії, а тим самим виходу за межі вузьконормативного сприйняття права. На той час концепція широкого розуміння права набула значного резонансу в правовому середовищі вчених, стала каталізатором більш цивілізованого погляду на право, створила основу для критичної оцінки дій державної влади. Понятійне розширення права в радянській юриспруденції стало реакцією на відставання позитивного права від нових суспільних відносин, на невідповідність його новітнім тенденціям у розвитку суспільства, які позитивне право не спроможне було адекватно відобразити. Ця ідея сприяла подоланню репресивної сутності соціалістичного права, його десталінізації, що вела родовід від А. Вишинського.

Завдяки зусиллям колективу вчених, об'єднаних завдяки спільному уявленню про природу права і в підходах до його розуміння, привертається увага до інших правових течій, зокрема, природно-правової концепції, а тим самим пробиває дорогу плюралізм у поглядах на методологічні підходи у вивченні права, який на Заході вже існував тривалий час. І хоча правовий позитивізм усе ще зберігав значний вплив у правовому вченні, він втратив монополію і все більше піддавався критиці.

Доволі швидко завдяки своїм науковим працям і організаторським здібностям М. Козюбра здобув широке визнання в Україні й за її межами.

У відділі його співробітниками і аспірантами під науковим керівництвом було підготовлено й опубліковано низку індивідуальних і колективних монографій, присвячених взаємозв'язку демократії і права, впливу права на суспільний прогрес, правовому вихованню молоді, методологічним проблемам юридичної науки. В умовах епохи перебудови осмислювались шляхи формування правової державності, можливості й напрями реформування права, механізм реалізації норм Конституції, його здатність впливати на демократизацію суспільних відносин, бути ефективним рушієм економічних реформ.

Серед праць М. Козюбри, в яких висвітлювались ці питання, особливе місце посідає його докторська дисертація, яка присвячена взаємодії права і свідомості, успішно захищена ним у 1981 р. Вона стала помітною подією і вагомим внеском у розвиток філософських і теоретичних основ праворозуміння, співвідношення права і держави, права і політики, правосвідомості, а його автора поставила в ряд провідних теоретиків права. Паралельно М. Козюбра досліджував філософські й соціологічні методи вивчення правових явищ, структуру методології юридичної науки¹.

У 1986 р. М. Козюбра отримує звання професора. У 1990 р. він переходить на педагогічну роботу в Національний державний університет ім. Т. Г. Шевченка, очоливши кафедру теорії та історії держави і права. Відтоді вчений – біля витоків українського конституціоналізму: не тільки активно працюючи над формуванням засад української державності, дослідженням шляхів удосконалення її конституційної основи, а й долучившись до практичної законотворчої роботи як науковий експерт Верховної Ради України.

Задля створення фундаменту для побудови незалежної Української держави М. Козюбра долучається до підготовки ключового державотворчого акта – Декларації про державний суверенітет України² – з позиції всебічного забезпечення прав і свобод людини, необхідності побудови правової держави, ствердження суверенітету України як незалежної держави (визнання верховенства, самостійності, повноти й неподільності влади Української держави), визнання повновладдя народу України, переваги загальнолюдських цінностей, виключного права народу на володіння і розпорядження національним багатством, пріоритету загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права. Ці цивілізаційні досягнення теорії права і конституційної науки дали можливість розглядати Декларацію про державний суверенітет як основу для підготовки нової Конституції України і були згодом імплементовані до її проекту.

Спільно з провідними науковцями-конституціоналістами – Л. Юзьковим, В. Василенком, Ю. Грошевим, Є. Тихоною, В. Копейчиковим,

¹ *Методологічні пролеми юридичної науки* (Наук думка 1990) 136 с.

² Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

Анатолій Засць

В. Авер'яновим, П. Мартиненком, А. Мацюком, М. Цвіком Микола Іванович 1990 р. у складі Конституційної комісії, утвореної Верховною Радою України, розпочинає роботу над проектом нової Конституції України, закладаючи теоретичні підвалини конституційного устрою України з використанням передового світового досвіду конституціоналізму. Саме ця плеяда вчених-правників є “першопрохідниками” у підготовці Конституції. Згодом до цього процесу долучилося багато інших правників і політиків.

Прийняття Конституції України³ 1996 р. стало торжеством не тільки державотворчості, а й конституційно-правової науки. За прогресивністю положень, рівнем юридичної досконалості Конституція України зрівнюється з найпрогресивнішими конституціями Європи і по праву визнається вагомим європейською конституційною спадщиною. Вона містить цілий набір універсальних демократичних процедур, що відповідають рівню сучасного державотворення, демократії і правам людини. У ній імплементовані прогресивні ідеї правової держави і верховенства права, реалізовані ідеї про природні права людини, їх невідчужуваність і непорушність. Конституція містить цивілізовані правові механізми і гарантії проти узурпації влади, запобігання неконституційному обмеженню прав і свобод громадян.

Увінчанням зусиль по формуванню конституційно-правової основи сучасної Української держави професора М. Козюбри стало призначення його у вересні 1996 р. суддею Конституційного Суду України. За визнанням колег, М. Козюбра демонстрував високу наукову ерудицію, глибокі знання й аналітичні здібності, при цьому завжди обстоюючи принципові позиції у рішеннях, що ухвалювалися КСУ. Він був доповідачем у 14 справах, що розглядалися Конституційним Судом України, серед яких – доповіді з питань Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, депутатської недоторканності, сумісності посад народного депутата України та з багатьох інших питань, що стали вагомим надбанням конституційно-правової теорії⁴.

Особливо плідним є останній період життя М. Козюбри, пов'язаний з роботою в Національному університеті “Киево-Могилянська академія”, куди 2003 р. після відставки з посади судді Конституційного Суду перейшов на роботу, очоливши кафедру державно-правових наук (нині – кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права). Вагомий багаж знань і досвіду він повною мірою реалізує в науковій і викладацькій діяльності на факультеті правничих наук НаУКМА.

З цього часу ще більше розширюється спектр наукових інтересів М. Козюбри. До кола питань, які він досліджує, включаються нові аспекти онто-

www.pravoua.com.ua

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴ М. Козюбра, ‘Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція’ [2000] 4 Вісник Конституційного Суду України 24–33.

логії права (співвідношення суду і правотворення⁵, правової антропології⁶, дихотомії права⁷, рівнів праворозуміння⁸, форми буття права⁹, доктрина природного права¹⁰), питання принципів права¹¹, прав людини і верховенства права¹², удосконалення правосуддя¹³, співвідношення верховенства права, правової і соціальної держави¹⁴, Конституції України і Конституції Пилипа Орлика¹⁵ та багато інших), і всюди вирізняється високий теоретичний рівень їх осмислення, сутнісне прирощення наукових результатів. У його роботах обґрунтовуються фундаментальні відмінності між принципом верховенства права і живучим донині в середовищі юристів зведенням його до принципу формальної законності, що ґрунтується на етатичній концепції прав людини і веде родовід від соціалістичної законності¹⁶. А це не давало підстав для створення системи “стримувань і противаг” у діяльності органів державної влади, обмеження і контролю влади з боку суспільства.

М. Козюбра став фундатором Києво-Могилянської наукової школи верховенства права і очолив створений 2010 р. Центр дослідження проблем верховенства права, у рамках якого було проведено цілу низку теоретичних досліджень і реалізовано значну кількість прикладних проектів у галузі права. Зокрема, 2021 р. під егідою Центру видано “Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України”¹⁷, що є комплексним деталізованим інструментом практичного оцінювання стану правовладдя (верховенства права), як у нормотворчій, так і нормозастосовній діяльності, що є особливо актуальним для українських умов. У співробітництві з Ака-

⁵ М Козюбра, ‘Суд і правотворення’, *Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом: збірник науково-практичних матеріалів* (Інститут законодавства Верховної Ради України 2005).

⁶ М Козюбра, ‘До питання про предмет правової антропології’, *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали Першого всеукраїнського круглого столу* (Юрид. фак. Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка 2006) 179–189.

⁷ М Козюбра, ‘Дихотомія букви і духу права: виникнення проблеми’ [2008] 77 Наукові записки. Юридичні науки 3–8.

⁸ М Козюбра, ‘Рівні праворозуміння: антропологічний аспект’, *Антропология права: філософський та юридичний виміри: статті учасників Четвертого всеукраїнського круглого столу* (Львівський національний університет імені Івана Франка, Юридичний факультет 2009) 89–100.

⁹ М Козюбра, ‘Основні форми буття права та взаємовідносини між ними’ [2011] 8 Право України 21–30.

¹⁰ М Козюбра, ‘Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики’ [2021] 1 Право України 12–42.

¹¹ М Козюбра, ‘Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій’ [2017] 11 Право України 142–164.

¹² М Козюбра, ‘Вимоги верховенства права і юридична відповідальність’, *Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія* (І Безклубий заг ред, Грамота 2014) 129–140; М Козюбра, ‘Взаємозв’язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії’ [2019] 11 Право України 83–87.

¹³ М Козюбра, ‘Система судоустрою України: історія, сучасний стан і перспективи в контексті конституційної реформи’ [2016] 5–6 Національна безпека і оборона 75–79.

¹⁴ М Козюбра, ‘Верховенство права, правова і соціальна держава: співвідношення’, *Верховенство права: історія, теорія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22 грудня 2010 р.)* (Київ 2011) 3–10.

¹⁵ М Козюбра, ‘Ніде немає взірцевої конституції: коментар’ (Закон & Бізнес, 2008. 19–25 квіт. № 16) 4.

¹⁶ М Козюбра, ‘Права людини і верховенство права’ [2010] 2 Право України 24–35.

¹⁷ *Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України* (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) (М Козюбра ред, С Головатий передмова, Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету “Києво-Могилянська академія” 2021) 152.

Анатолій Засць

демією Фольке Бернадотта (Швеція) упродовж 2015–2024 р. було реалізовано важливий проєкт “Місцеве самоврядування та верховенство права в Україні”. Центр виступив засновником Ініціативи “Право в умовах війни”, створена онлайн-платформа (<https://law-in-war.org>) для публікацій консультативних матеріалів і роз’яснень щодо проблемних питань, які виникли у зв’язку із повномасштабною воєнною агресією РФ в Україні. Під науковим керівництвом було опубліковано новаторські підручники “Загальна теорія права”¹⁸ і “Конституційне право”¹⁹. Зокрема, у підручнику з “Загальної теорії права” здійснена спроба звільнитись від “полону етатизму” у розумінні взаємозв’язків прав і держави, зосередившись на розгляді права як ‘самостійної соціокультурної цінності, вирішальне значення у формуванні і функціонуванні якого відіграє не держава, а людина, яка є не тільки адресатом, а його творцем і орієнтиром’. Конституційне право осмислюється як феномен поза межами національних кордонів, вихідною ідеєю якого є визначальна роль людини, її гідності, прав і свобод у функціонуванні всіх демократичних інститутів, організації та діяльності держави та її органів.

Вершиною наукової творчості М. Козюбра стала монографія “Практична філософія права”, що вийшла друком 2024 р.²⁰ Ця монографія є, по суті, новим словом у правничій науці, енциклопедичним виданням, у якому здійснена продуктивна спроба висвітлити найголовніші питання філософії права під кутом зору її практичної важливості для юридичної діяльності.

Монографія побудована в дискусійному, проблемному стилі, що спонукає читача до роздумів над складними питаннями суперечливої природи права. Уся проблематика поділяється на чотири великих розділи: характеристика співвідношення філософії права, правознавства і науки; онтологічні проблеми права, або вчення про буття права; гносеологічні проблеми права; аксіологічні проблеми права, або право і цінності.

У монографії дається відповідь насамперед на питання про призначення філософії права, яка ґрунтується як на пізнанні, так і на духовно-ціннісному розумінні відповідних правових явищ і процесів і в силу цього спроможна запропонувати вирішення складних і неординарних життєвих ситуацій, з якими доводиться мати справу юристам-практикам. Саме тому, стверджував М. Козюбра, головна мета філософії права полягає у тому, щоб піднятися над емпірикою і подивитись на складний світ права глибше й ширше, не обмежуючи його аналізом законодавства. А її предметом є виявлення смислового змісту права, духовне осмислення і переживання через призму ідеалів, цінностей, поглядів, тобто через світогляд²¹.

У рамках розгляду питання про існування національної філософії права М. Козюбра чимало уваги приділив дослідженню історичного проце-

¹⁸ *Загальна теорія права: підручник* (М Козюбра ред, Ваїте 2015).

¹⁹ *Конституційне право: підручник* (М Козюбра ред, Ваїте 2021).

²⁰ М Козюбра, *Практична філософія права* (Дух і літера 2024).

²¹ Там само 57.

су становлення української філософії права та здобутків її представників, стверджуючи, що філософсько-правові погляди мають глибоке коріння у вітчизняній історії і сягають ще часів України-Русі. Посилаючись на відповідні історичні джерела того часу, зокрема “Моління” Даниїла Заточника, “Повчання” Володимира Мономаха, “Послання” митрополита Никифора, “Житіє Бориса і Гліба”, “Києво-Печерський Патерик”, “Слово про Закон і Благодать” митрополита Іларіона, вчений підкреслює, що акцент на релігійно-моральних аспектах людської поведінки споріднює їх з духовно-ціннісними ідеалами природного права, започаткованого такими визначними мислителями античності, як Платон і Аристотель, Марк Тулій Цицерон, і підтриманого в епоху Середньовіччя Томою Аквінським та іншими богословами.

Відається належне внеску в розвиток української філософсько-правової думки таких її представників епохи Відродження і Ранняго Просвітництва, як Станіслав Оріховський, Феофан Прокопович, Яків Козельський, а в більш пізні періоди – Памфіл Юркевич, Микола Бердяєв, Євген Трубецький, Федір Тарановський. Відзначається вікопомна практична спроба реалізації природно-правових ідей Пилипом Орликом у знаменитому “Правовому укладі та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького”, що увійшов у широкий обіг як “Конституція Пилипа Орлика 1710 року”.

Одним із центральних за вагою і науковим значенням у монографії є розділ про онтологічні проблеми або буття права, де розкриті його визначальні ознаки, пояснене співвідношення права і прав людини.

До онтологічних питань належить насамперед саме поняття права. М. Козюбра пропонує власне визначення права як порівняно автономного від закону та інших нормативних актів результату ‘інтелектуального процесу його пошуку, який передбачає не тільки використання дедуктивно-логічних операцій “виведення” нормозастосовного акта з закону, а й урахування безлічі інших позаконних чинників, які впливають на ухвалення справедливого і безстороннього судового рішення’. За такого розуміння права закон чи інший нормативний акт стає не кінцевою метою правотворення, а джерелом інформації про право, інституціональним компонентом, дороговказом для знаходження права в конкретній правовій ситуації та досягнення його головної мети – справедливого та неупередженого рішення у справі. Він містить загальні, абстрактно сформульовані правила, які для пошуку права потребують персоналізації і індивідуалізації, прив’язки до конкретної ситуації, яку законодавцеві чи іншому нормотворчому органу передбачити складно, а то й просто неможливо. Отже, заздалегідь заготовленого права не існує, оскільки право прив’язане до простору, часу, конкретної правової ситуації та осіб, які беруть у ній участь²².

²² М Козюбра (н 20) 120.

Анатолій Засць

У роботі пропонується авторське визначення вихідної, визначальної, фундаментальної ознаки права, якою визнається справедливість, розкривається її розуміння та відображення в рівності, пропорційності та свободі. Підкреслюється, що справедливість символізує нерозривний зв'язок між мораллю і правом, уособлює його духовну основу, атрибут, без якого право втрачає свою якість. Подолання суперечностей між соціальною справедливістю і верховенством права, підкреслює автор, слід шукати не в запереченні ідеї соціальної держави, а в поєднанні їхніх принципів з дотриманням принципу людської гідності.

У праці дається відповідь на актуальне на сьогодні питання визнання, природи і меж судової правотворчості, сформульовані вимоги до судової інтерпретаційної та правотворчої дискреції, які мають важливе значення для їх застосування судами в нашій державі. Зокрема, судова і інтерпретаційна та правотворча дискреції не можуть порушувати єдності правової системи, тобто мають узгоджуватися з загальною метою права та цінностями, закладеними у правову систему; судова діяльність не повинна йти далі, ніж це потрібно для забезпечення принципу правової певності. Крім того, права і свободи людини не можуть бути обмежені шляхом тлумачення в процесі судової практики; тлумачення не може призводити до звуження змісту та обсягу прав і свобод, спотворювати їх сутність; всі сумніви, які виникають у процесі інтерпретації норм, що регулюють відносини держави і громадянина, мають тлумачитися на користь громадянина; всі дозволи щодо громадян не можуть тлумачитися обмежувально. Обмеження дозволів – це виняткова сфера законодавця, а не суду. При цьому залишається чинною вимога щодо усунення прогалин у законах винятково законодавцем²³.

Центральне місце в монографічному дослідженні посідає питання цінностей у праві, у зв'язку з якими і можна лише, на переконання М. Козюбри, зрозуміти право. Найпершим аспектом аналізу обрано співвідношення права і моралі. На основі глибокого аналізу праць представників юридико-позитивістського напрямку, концепції соціологічної юриспруденції, школи правового реалізму, природного права, концепції інтерпретивізму сформульовано висновок про те, що між правом і мораллю не існує жорсткої межі, вони генетично споріднені, ґрунтуються на фундаментальних цінностях, визначальними серед яких є людська гідність, добро і справедливість. Інший зріз дослідження цінностей у праві – аналіз зв'язків права з мистецтвом, які проявляються в досконалому вмінні укладання нормативних актів, застосування норм і їх юридичного тлумачення. Привертається увага до визнання творчої ролі судді як інтерпретатора сценарію розгляду справи, що формулює власне уявлення про нього під час судового слідства в межах процедури, передбаченої процесуальним законом²⁴. Простежується

www.pravoua.com.ua

²³ М Козюбра (н 20) 306.

²⁴ Там само 370.

розвиток вчення про герменевтику, наголошується на герменевтичних ідеях, у тому числі, що все багатство змісту життєвих обставин неможливо відтворити абстрактними юридичними нормами, що державний законодавець не є вищим тлумачем справедливості, а тлумачами є судді, головне завдання яких полягає в інтерпретації норм закону з метою справедливого вирішення юридичного конфлікту, що під час пошуку права і справедливого рішення у справі суддя керується як законом, так і розумом, совістю, уявленнями про справедливе, пристосовуючи їх до конкретної ситуації. Дуже актуальним є висновок про необхідність у окремих випадках “морального прочитання” нормативних актів, зокрема, Конституції України, без якого достовірної й ефективної інтерпретації неможлива (як приклад наводиться ситуація з питанням можливості запровадження подвійного громадянства, де неможливо обмежуватися виключно історичним і телеологічним способами тлумачення відповідного положення Конституції України)²⁵.

Акцент з інструментального підходу до інтерпретації цінності права, який зводився до реалізації можливостей права, закладених у нормативних актах, зміщується на розуміння права, що втілює ідею справедливого облаштування світу на засадах свободи і рівності. Саме ці його сутнісні властивості є визначальними для характеристики цінності права, з яких виходять інші “максими” його цінності, серед яких: слугування права передумовою існування людини як особистості; слугування його універсальним засобом упорядковано-толерантного, стабільно-передбачливого спілкування (комунікації) між людьми, державою та її органами; виконання правом призначення бути цивілізованим засобом розв’язання конфліктів між членами суспільства та конфліктів міждержавного характеру²⁶. Посилення ліберальної правової традиції в Україні вбачається на шляху духовно-ментального повернення її до своїх історичних витоків.

До заслуги М. Козюбри належить переосмислення підходів до розуміння принципів права, їх онтологічної і епістемологічної природи, генези і класифікації. Підтримуючи думку про існування спільних для всіх правових систем універсальних принципів права, він констатує спорідненість принципів і цінностей, підкреслює загальноцивілізаційний, універсальний характер прав людини в системі цінностей. Він переконаний, що людська гідність може слугувати точкою відліку і підґрунтям, на якому надалі продовжуватимуться процеси універсалізації прав людини і пошуку широкого консенсусу між народами, ніж будь-яка окрема культура або традиція, тим більше, що ‘попри певні відмінності в інтерпретації, спільні цінності добра, взаємодопомоги і справедливості притаманні всім релігіям, всім народам і всім правовим системам’²⁷. Від себе додамо, що така життєдайна пози-

²⁵ М Козюбра (н 20) 383.

²⁶ Там само 412.

²⁷ Там само 456.

Анатолій Засць

ція може слугувати могутнім моральним засобом для подолання зневіри в об'єднання демократичного світу у його боротьбі з диктаторськими антилюдськими режимами.

М. Козюбра широко вірив у європейську перспективу України, де спільною основою для життя європейських народів є триада європейських цінностей – демократія, права людини і верховенство права. А тому закликав правознавців не тільки до продовження реформ з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, судової реформи, реформи правоохоронної системи, а й до необхідної у зв'язку з цим суттєвої зміни правосвідомості, правової ментальності та юридичного мислення, як громадян, так і державних посадовців, суддів, працівників правоохоронних органів, вважаючи, що без такої зміни європейські перспективи України можуть залишитися нереалізованими.

М. Козюбра виховав великий загін правників, який продовжує дослідження окреслених ним напрямів розвитку правничої науки на засадах людиноцентризму і верховенства права. Під його керівництвом захищено 12 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій за спеціальностями: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право; 12.00.12 – філософія права. Під його керівництвом у спеціалізованій вченій раді НаУКМА захищено шість кандидатських дисертацій зі спеціальності 12.00.01.

Україна високо оцінила наукову й практичну діяльність М. Козюбри. Він став повним кавалером ордена “За заслуги”, нагороджений також орденом Ярослава Мудрого V ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною грамотою Верховної Ради України. Йому присвоєно почесне звання “Заслужений юрист України”. За визначні досягнення у науковій і викладацькій діяльності, внесок у розбудову університету нагороджений почесною відзнакою НаУКМА “Медаль Святого Петра Могили”, а також відзначений почесним званням “Заслужений працівник НаУКМА”.

Роботи М. Козюбри надихатимуть багато поколінь правознавців, спонукатимуть до творчого пошуку, а пам'ять про Миколу Івановича, видатного вченого, талановитого педагога, людину прекрасних людських якостей, назавжди залишиться в наших серцях.

РЕЦЕНЗІЇ

Анатолій Колодій

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу дослідження
проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України

DOI: 10.33498/Юшп-2025-03-171

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОКУСІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ*

В умовах стрімких соціальних трансформацій і динамічного розвитку різних технологій виникає необхідність забезпечення належної адаптації законодавства до нових викликів. Вирішення цього завдання передбачає насамперед удосконалення правотворчої діяльності уповноважених суб'єктів владних повноважень, яка виступає основою ефективного функціонування правової системи кожної держави. Високі темпи глобалізації, широке впровадження інформаційних технологій практично у всі галузі та сфери суспільного життя, так само як і електронних платформ взаємодії між органами влади та громадянами, потребують розробки та застосування нових підходів до оптимізації правотворчості, яка в сучасних умовах повинна мати більш гнучкий характер з метою забезпечення не лише правової стабільності суспільного розвитку, а й своєчасності прийняття нормативно-правових актів, які зможуть ефективно регулювати сучасні суспільні відносини.

Монографія “Оптимізація правотворчої діяльності теоретико-прикладні засади”¹ являє собою актуальне та важливе дослідження у сфері правознавства, яке охоплює широкий спектр теоретичних і практичних питань, пов'язаних з правотворчою діяльністю сучасної демократичної держави. Монографічне дослідження складається з трьох частин, кожна з яких присвячена найважливішим аспектам вивчення сучасної правотворчості: від концептуальних засад і методів її здійснення до визначення інструментарію оптимізації правотворчого процесу та праксеологічного аналізу практики правотворчості. Об'єктивність, доктринальна виваженість та обґрунтованість представленого дослідження, а також всебічний і докладний розгляд проблем сучасної правотворчості роблять цю монографію особливо цінною як для науковців, так і для представників юридичної практики та посадових осіб органів публічної влади, які займаються правотворчою діяльністю.

Перша частина монографії, присвячена філософсько-правовим, онтологічним, методологічним засадам розвитку сучасної правотворчості, а та-

* Рецензія на монографію “Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-прикладні засади” за загальною редакцією Н. М. Пархоменко.

¹ *Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади* (Н. М. Пархоменко заг ред, Юрінком Інтер 2025) 512.

© Анатолій Колодій, 2025

Анатолій Колодій

кож дослідженню її ціннісних і міжнародних стандартів, є основоположною складовою дослідження. У цьому контексті цікавим є авторський підхід до розуміння змісту правотворчості, в якому відображаються певні стани об'єктивної дійсності, що проявляються у відповідних результатах цієї професійної діяльності, тобто в конкретних правових нормах. Відтак обґрунтовується, що зміст правотворчості – це її основні ідеї, цілі, думки та позиції її суб'єктів, дійсність, відтворена у свідомості нормотворця та втілена у формі правових норм різної юридичної сили, які закріплюють моделі поведінки учасників відповідних правовідносин, їх права і обов'язки, механізм їх реалізації, юридичну відповідальність за їх порушення тощо.

Одним із найбільш актуальних питань, досліджених у монографії, є проблематика ціннісних засад правотворчої діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану. Автори справедливо відзначають, що в умовах війни формується нова структура або ієрархія цінностей права, які в процесі правотворчої діяльності транслюються в законодавство, створюючи основні нормативні засади для отримання перемоги та відновлення миру, збереження державності та суверенності влади українського народу як загальносуспільних демократичних цінностей, для можливості забезпечення подальшого демократичного розвитку тощо. Публічний інтерес і публічне благо як цінності права набувають первинності за рахунок перерозподілу аксіологічного потенціалу права, що в умовах воєнного стану є визначальною передумовою забезпечення всіх інших цінностей права. Такий ракурс дослідження надає можливість краще зрозуміти, як ціннісні засади права можуть бути адаптовані під специфічні умови та виклики сьогодення.

Крім цього, у розділі, присвяченому онтологічним і гносеологічним модам пізнання феномену правотворчості, автори пропонують цікаві та оригінальні ідеї осмислення сутності та природи правотворчої діяльності, що надає можливість поглибити дискусію про функціональне призначення правових норм та їх роль у суспільному житті.

Друга частина монографії робить акцент на інструментальних аспектах правотворчої діяльності, що є суттєвим внеском у дослідження особливостей розвитку правотворчості на сучасному етапі. Цілком очевидним є те, що ефективність правотворчості неможливо забезпечити без використання адекватних інструментів і алгоритмів у процесі створення правових норм, і у цьому контексті представлена монографія має велику практичну цінність.

Одним із найважливіших аспектів другої частини монографії є аналіз правового моніторингу як засобу оптимізації законодавства. Слід погодитися з авторами, що правовий моніторинг має систематичний, комплексний характер, здійснюється відповідними суб'єктами з метою спостереження, аналізу, узагальнення, оцінювання, прогнозування якості та ефективності норм права як у процесі правотворчості, так і у процесі правозастосування. Правовий моніторинг є важливим інструментом своєчасного виявлення правових прогалин і неефективних норм, а також їх усунення. Саме тому концептуалізація знань щодо правового моніторингу як різновиду сучасних науково-організаційних технологічних засобів сприятиме удосконаленню правотворчого процесу, його модернізації та оптимізації, коригуванню

стратегічного напрямку правового впливу та отримання очікуваного суспільством результату.

Цифровізація правотворчої діяльності є ще однією важливою темою, яка розкривається у монографії. Автори справедливо зазначають, що використання сучасних технологій у процесі розробки законодавства може значно підвищити ефективність правотворчого процесу, оскільки в умовах цифровізації суб'єкти правотворчої діяльності мають можливість більш оперативно аналізувати суспільні трансформації та приймати такі нормативні рішення, які більшою мірою відповідають вимогам часу. У цьому контексті в монографії, зокрема, відзначається, що штучний інтелект у правотворчості може бути використаний для проведення статистичних аналізів наявних нормативно-правових актів, пошуку й оптимізації дублюючих норм або усунення суперечностей, виявлення корупціогенності й прогнозування правозастосовної практики.

Третя частина роботи присвячена конкретним питанням правотворчої практики. У ній автори монографії надають, з-поміж іншого, полемічний огляд актуальних проблем нормотворчих практик в Україні. Важливість цього розділу полягає у тому, що в ньому висвітлюються важливі практичні питання правотворчості, що робить це дослідження особливо актуальним як для суб'єктів правотворчої, так і правозастосовної діяльності.

У цьому контексті варто назвати також розділ, присвячений аналізу правових прогалин у правовому регулюванні. Адже проблема невідповідності правових норм і реальних потреб суспільства є актуальною практично для всіх сучасних демократичних держав, і в цій монографії пропонуються конкретні шляхи вирішення цієї проблеми. Цікавим при цьому є висновок, що усунення правових прогалин потребує насамперед правильного розуміння об'єктивних закономірностей функціонування та розвитку всієї системи соціонормативної регуляції, адекватного визначення та оцінки темпорально-просторового контексту взаємозв'язку та взаємодії відповідних соціальних регуляторів, а також забезпечення оптимальної моделі узгодженості, балансу публічних і приватних інтересів у суспільстві стосовно структури та змісту закріплених у законі прав, свобод, обов'язків, інтересів та вищих соціальних цінностей, механізмів їх визнання, охорони, захисту та обмеження з боку держави, що відповідає потребам і запитам стабільно функціонуючого правопорядку.

Необхідно також зазначити, що представлена монографія має декілька безумовних переваг, серед яких потрібно передусім виокремити комплексний підхід авторів до обраної проблематики дослідження, який охоплює важливі теоретичні та практичні питання розвитку сучасної правотворчості. Докладне дослідження філософських, методологічних і прикладних аспектів правотворчості свідчить про глибоке розуміння цієї теми. Авторському колективу на високому фаховому рівні вдалося синтезувати сучасні наукові досягнення у сфері правотворчості з реальною практикою її здійснення, що робить представлене дослідження особливо цінним для різних спеціалістів.

Водночас, незважаючи на те, що монографія пропонує цікаві та необхідні ідеї для розвитку сучасної правотворчої діяльності, необхідно зазначити,

Анатолій Колодій

що в деяких розділах не вистачає більш деталізованого аналізу міжнародних практик правотворчості, присвяченого, зокрема, вивченню моделей правотворчості в інших державах та їх адаптації до національних умов. Ґрунтовний аналіз таких зарубіжних правотворчих практик надав би можливість суттєво збагатити зміст представленої наукової роботи.

Крім цього, в окремих розділах монографії досліджується, скоріше, ідеалістична концепція правотворчості, а не її реальна практика, а деякі аспекти розвитку сучасної правотворчої діяльності, зокрема такі, як конфлікт інтересів у процесі правотворчості або вплив на неї політичних чинників, досліджені недостатньо.

Підсумовуючи, зауважимо, що монографія “Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-прикладні засади” є однією з вагомих наукових праць, що характеризується новизною та є значним внеском у розвиток вітчизняної юридичної науки і практики. Робота виконана на високому фаховому рівні та являє собою важливий і корисний ресурс для науковців та юристів-практиків, публічних службовців, а також всіх тих, хто цікавиться проблемами сучасного розвитку національної правової системи України. Монографія сприяє кращому розумінню сутності, природи та особливостей сучасної правотворчої діяльності, її функціонального призначення в трансформаційних реаліях демократичного розвитку, а також параметрів її оптимізації в контексті викликів сьогодення.

Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади: монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 512 с.

Монографію присвячено дослідженню сучасних підходів до визначення концептуальних і методологічних засад правотворчого процесу, його модернізації та оптимізації, корегуванню стратегічного напрямку правового впливу та отримання очікуваного суспільством результату. Окрім того, визначено онтологічно-гносеологічні засади та чинники оптимізації правотворчої діяльності, охарактеризовано правотворчу діяльність як правову категорію та різновид юридичної діяльності; розкрито зміст принципів правотворчої діяльності та її моральні засади; досліджено сутнісні характеристики правових прогалин як результату правотворчої помилки; проаналізовано види правотворчої діяльності; визначено шляхи підвищення ефективності правотворчості в умовах воєнного стану та євроінтеграції; охарактеризовано функції правотворчої діяльності тощо.

Монографія розрахована на широке коло читачів, серед яких – науковці, суб'єкти правотворчості, політики, юристи-практики, докторанти, аспіранти, широкий загал громадянського суспільства.

<https://jurkniga.ua/contents/optimizatsiya-pravotvorchoi-diyalnosti-teoretiko-pravovi-zasadi.pdf>

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПРАВО НА ОBOB'ЯЗKOBY ЧACTKY Y CПAДЩИНИ – ЦЕ СУБ'ЄKТИBНЕ МАЙНОВЕ ПPABO OKPEMИХ CПAДKOЄMЦІB ПEPШOЇ ЧEPГИ OTPИMATИ ПЕВНУ ЧACTKY Y CПAДЩИНИ HEЗАЛЕЖHO BІД ЗMІCTY ЗАПОВІTУ*

<...> У цій справі, ОСОБА_1, звертаючись до суду з позовом, посилалась на те, що вона відповідно до частини першої статті 1241 ЦК України має право на обов'язкову частку у майні спадкодавця. Приватноправові відносини, що виникли між сторонами щодо спадкування спірного майна, мають іноземний елемент, оскільки ОСОБА_1 є громадянкою США. Тому ключовим питанням, на яке мав відповісти касаційний суд, чи має іноземець право на обов'язкову частку і чи для визначення неприцездатності іноземця можуть застосовуватися норми публічних українських законів. <...>

Особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є (частина перша статті 16 Закону України “Про міжнародне приватне право”). <...>

Спадкування в Україні регулюється основним регулятором приватних відносин, яким є ЦК України. Втім, за умови наявності в таких відносинах іноземного елемента застосовуються норми Закону України “Про міжнародне приватне право” (див. постанову Верховного Суду в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 13 березня 2023 року в справі № 398/1796/20 (провадження № 61-432сво22)). <...>

Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (стаття 1261 ЦК України) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом. Тобто право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту. Коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене статтею 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає. При з'ясуванні, чи належить певний суб'єкт до кола осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, слід враховувати, що непра-

* Витяг з постанови Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 січня 2025 р. у справі № 638/7132/15-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326107>> (дата звернення 27.03.2025).

цездатність особи повинна підтверджуватися відповідними документами. При цьому відповідна особа для віднесення її до кола суб'єктів, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, має бути непрацездатною саме на момент відкриття спадщини. Аналіз абзацу другого частини першої статті 1241 ЦК України дозволяє стверджувати, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині можливе з урахуванням (а) характеру відносин між спадкоємцями і спадкодавцем; (б) наявності інших обставин, що мають істотне значення (зокрема, ними може вважатись тривала відсутність спілкування між спадкодавцем і спадкоємцем, неприязні відносини, зумовлені аморальною поведінкою спадкоємця, тощо). Позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачено, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України (див., зокрема, постанову Верховного Суду в складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01 серпня 2019 року в справі № 510/350/16-ц (провадження № 61-19810св18)).

Непрацездатність – це соціально-фізіологічний стан людини, який визнається її об'єктивною втратою чи зменшенням природних функцій організму або зниженням кваліфікації, значним зменшенням обсягу чи припиненням трудової діяльності, у разі настання якого особа втрачає засоби до існування та потребує матеріального соціального забезпечення (див. постанову Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 липня 2018 року в справі № 525/216/17-ц (провадження № 61-29933св18)). <...>

Касаційний суд зауважує, що

пріоритет права на обов'язкову частку в спадщині над заповітом (частина третя статті 1235, стаття 1241 ЦК України) проявляється в тому, що в імперативно та вичерпно визначених певних суб'єктів виникає право на обов'язкову частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту;

цей різновид пріоритету не абсолютний, оскільки суб'єкти права на обов'язкову частку претендують лише на половину частки, яка б належала кожному з них у випадку спадкування за законом, причому вона може бути зменшена судом (абз. 1 ч. 2 ст. 1241 ЦК України);

хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом. Тобто право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту;

законодавець таким чином конструює правило про обов'язкову частку в спадщині, що не пов'язує наявність такого права з вказівкою в заповіті

відповідного суб'єкта. Тобто допускається виникнення права на обов'язкову частку як у тій ситуації, коли в заповіті вказаний один спадкоємець, який не належить до суб'єктів права на обов'язкову частку, так і коли в заповіті вказано двох спадкоємців, один з яких має право на обов'язкову частку в спадщині;

коли в заповіті вказано двох спадкоємців, один з яких має право на обов'язкову частку в спадщині, то при визначенні того, чи виникає право на обов'язкову частку і її розміру необхідно зважати на зміст заповіту і розпорядження в ньому спадковим майном;

якщо спадкодавець у заповіті заповів суб'єкту права на обов'язкову частку в спадщині менше спадкового майна, ніж його розмір обов'язкової частки, то у такому разі право на обов'язкову частку в спадщині підлягає захисту, оскільки на нього не може впливати зміст заповіту. Розмір обов'язкової частки має визначатися із врахуванням того майна, що заповідане йому в заповіті;

натомість у разі, коли суб'єкт права на обов'язкову частку в спадщині за заповітом отримав той обсяг спадкового майна, який відповідає розміру його обов'язкової частки або більше спадкового майна, ніж його розмір обов'язкової частки, то в цьому випадку право на обов'язкову частку не виникає, оскільки суб'єкт права на обов'язкову частку “захищений” змістом заповіту (див. подібний висновок у постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 травня 2023 року в справі № 509/672/19 (провадження № 61-11196св22));

для цивільних відносин властиві такі критерії, завдяки яким відносини є цивільними: юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників. Натомість публічні відносини мають інші, повністю протилежні характеристики. Законодавець не передбачив у статті 1 ЦК України можливості застосування до регулювання цивільних відносин норм публічних законів;

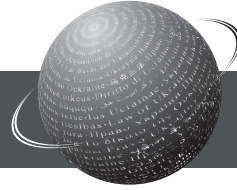
цивільні права та обов'язки можуть мати не лише громадяни України, а, зокрема, й іноземці. Про це свідчить використання законодавцем такого юридичного поняття, як “фізична особа”. Такий підхід законодавця при формулюванні положень основного “регулятора” цивільних відносин, підтверджує той факт, що відсутність у фізичної особи громадянства України зовсім не змінює обсяг можливих суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. У ЦК України відсутні норми, які б вказували на обмеження, заборони чи інші особливості участі в приватних відносинах тієї фізичної особи, яка є іноземцем;

ПРАВО НА ОБОВ'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ – ЦЕ СУБ'ЄКТИВНЕ МАЙНОВЕ ПРАВО ОКРЕМИХ СПАДКОЄМЦІВ...

ЦК України, як основний “регулятор” спадкових відносин, не містить жодних обмежень чи заборон щоб суб'єктом права на обов'язкову частку був іноземець. Проте іноземець як суб'єкт права на обов'язкову частку має бути неприцездатним у розумінні закону тієї держави, громадянином якої він є. Як наслідок для визначення того, чи є іноземець неприцездатним, не можуть застосовуватися норми публічних українських законів. <...>

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО
УКРАЇНИ

www.pravoua.com.ua

e-mail: editor.pravoua@gmail.com

ІНФОРМАЦІЯ
ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ
ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ “ПРАВО УКРАЇНИ”

ПЕРЕДПЛАТУ
на юридичний журнал “Право України”
(електронна версія)
на 2025 рік можна зробити
через сайт за посиланням:

<https://pravoua.com.ua/ua/store/subscribes/>,

або звернувшись до редакції журналу
за адресою:

вул. Загорівська, 17–21,
м. Київ, 04107, Україна
+380(66) 972-39-27
editor.pravoua@gmail.com

Юридичний журнал
“ПРАВО УКРАЇНИ”

3
2025

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 31.03.2025. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 14,6. Обл.-вид. арк. 12,8. Зам. __.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

www.pravoua.com.ua

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 04080, м. Київ, Костянтинівська, буд. 73

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.